

SBORNÍK STUDIÍ

rodiče, děti a jejich problémy



sdužení linka bezpečí

rodiče, děti a jejich problémy

sdružení linka bezpečí



SBORNÍK STUDÍÍ

rodiče, děti a jejich problémy

Tento sborník vznikl s laskavou podporou
Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy

© Sdružení Linka bezpečí, 2011

texty:

PhDr. Ludmila Boková

Mgr. Lucie Bukovská

doc. PhDr. Tomáš Katrňák, Ph.D.

PhDr. Václava Masáková

PhDr. Jana Procházková

Mgr. Kateřina Schmidová

ISBN: 978-80-904920-1-1



obsah

ÚVODNÍ SLOVO	9
O AUTORECH	11
SOCIOLOGICKÉ PROMĚNY PODOBY ČESKÉ RODINY	13
doc. PhDr. Tomáš Katrňák, Ph.D.	
Úvod	15
Od jedné normy rodinného života k pluralitě norem	15
Od jedné normy rodinného života k pluralitě norem v české společnosti	17
Závěr	22
Použitá literatura	23
PSYCHOLOGICKÝ POHLED NA VÝVOJ RODINY A POTŘEBY DĚTÍ	25
PhDr. Václava Masáková	
Proměna rodiny a rodičovských rolí	27
Základní proměna rodiny v posledním desetiletí	27
Dítě jako cíl	29
Dítě jako smysl života	30
Podoby současných rodin	30
Pasti a skryté formy boje v souvislosti s výchovou dětí	32
Mediální obraz rodiny a skutečnost	33
ROZVODY, ROZCHODY RODIČŮ A DĚTI	35
Mgr. Kateřina Schmidová	
Úvod	37
Historie a statistiky rozvodu	38
Rozvod právní	39
Právník ano či ne	40
Opatrovnické řízení	41
Nesporný rozvod	42
Rozvod sporný	42
Vyživovací povinnost a výpočet výživného	42
Emoční rozvod	43

Jak mluvit s dětmi o rozvodu	46
Nevhodné chování rodičů vůči dětem v průběhu rozvodu	48
Možné reakce dětí na rozvod	49
Rozvod jako zdánlivá výhoda	51
Odcizení	51
Možnosti pomoci v případech rozvodu rodičů	52
Závěr	55
Rozvody, rozchody rodičů a děti a data Rodičovské linky	55
Použitá literatura	57
POROZVODOVÁ PÉČE O DĚTI	59
PhDr. Jana Procházková	
Úvod	61
Typy porozvodové péče	62
Znalecké vyšetření ve věcech opatrovnických	68
Situace po stanovení porozvodové péče	70
Projevy dětí podle věkových období	71
Dospělí a vliv jejich chování na dítě	72
Porozvodové konflikty	74
Zásady dobrého rodiče	76
Porozvodová péče o děti a data Rodičovské linky	77
Použitá literatura	79
KRIZOVÉ SITUACE V RODINÁCH S DOSPÍVAJÍCÍM DÍTĚTEM	81
PhDr. Ludmila Boková	
Úvod	83
Dospívání – adolescence z pohledu vývojové psychologie	84
Dospívání jako samostatné životní období	85
Obavy rodičů aneb Co se to s ním/níma děje?	86
Úloha rodičů v období dospívání	86
Jak úspěšně přežít období dospívání?	91
Co je normální, co už ne, kdy hledat pomoc?	92
Kam se mohou obrátit rodiče s žádostí o pomoc?	93
Parazitující dospívající	93
Dobrá strategie rodičů	96
Závěr	98
Krizové situace v rodinách s dospívajícími dětmi a data Rodičovské linky	99
Doporučená literatura pro rodiče dospívajících	100
Použitá literatura	100



UMÍRÁNÍ A SMRT V DNEŠNÍ RODINĚ	101
Mgr. Lucie Bukovská	
Úvod	103
Vývoj vztahu ke smrti v životě člověka	103
Umírání	105
Truchlení	107
Umírání v rodině s dětmi	110
Truchlení v rodině s dětmi	112
Úmrtí rodiče	113
Úmrtí dítěte, sourozence	115
Praktická doporučení a tipy	116
Závěr	121
Úmrtí v rodině a data Rodičovské linky	121
Seznam použité a doporučené literatury	122



úvodní slovo

Milé čtenářky a milí čtenáři,

ráda bych vám představila nový díl publikace, který byl vydán u příležitosti **10. výročí** vzniku **Rodičovské linky**. Publikace je určena nejen pracovníkům v pomáhajících profesích, ale také rodičům, kteří by se rádi hlouběji seznámili s naší činností.

Rodičovská linka již po dobu deseti let nabízí **krizovou intervenci a rodinné a výchovné poradenství rodičům, prarodičům a ostatním rodinným příslušníkům** a v menší míře též **pedagogům** mateřských, základních a středních škol. Od roku 2001 do konce srpna 2007 byly služby Rodičovské linky k dispozici dvakrát týdně v podobě tříhodinových bloků. Poté, na základě zvyšujícího se počtu hovorů, byl provoz rozšířen na každý pracovní den v týdnu. Na Rodičovskou linku se za celou dobu jejího fungování dovolalo okolo 4,5 tisíce klientů.

Hlavními tématy, s nimiž se na Rodičovskou linku nejčastěji rodiče či jiní rodinní příslušníci obracejí, jsou **výchovné obtíže dětí, dospívajících a mladých dospělých**. Jejich škála začíná u běžných, jako jsou např. zvládání vzteku u malých dětí, a končí u závažných obtíží, např. zvýšené agresivity, lhaní, opakovaných krádeží či zneužívání návykových látek. Dalším frekventovaným tématem jsou **závažné rodinné situace** jako rozvod, spor o dítě, úmrtí člena rodiny či tíživá sociální situace.

Mezi specifická témata patří **problémy spjaté se školní docházkou** – potíže s prospěchem, záškoláctvím, šikanou, volbou školy. Nezanedbatelnou skupinu tvoří volající, kteří se na konzultanty Rodičovské linky obrací **s podezřením na týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte v rodině či ve svém okolí**.

V této publikaci se vám pokusíme přiblížit právě ty problémy, s nimiž se konzultanti na Rodičovské lince nejvíce setkávají. Mezi ně patří již zmíněné **obtíže v rodinných vztazích**, které jsme doplnili o relevantní statistiky z linky za období posledních tří let včetně ilustrativních příběhů.

Jako první jsme zařadili téma **sociologického a psychologického pohledu na změny v rodině a v péči o dítě za posledních dvacet let**. Zhostili se ho sociolog **doc. PhDr. Tomáš Katrňák, Ph.D.**, a psychologka **PhDr. Václava Masáková**.

Naše zkušenosti potvrzují zcela evidentní trend: téměř polovina dnešních rodin se vlivem rozvodů a rozchodů rodičů mění či rozpadá. Z tohoto důvodu následně vzniká množství forem rodinného soužití zahrnující různé kombinace legalizovaných i nelegalizovaných vztahů mezi dospělými a dětmi či dětmi samotnými. Právě rozvod je výrazným tématem Rodičovské linky v oblasti rodinných vztahů. Další příspěvek, který jsme proto zařadili, se bude **rozvodu a jeho dopadu na děti** týkat. Napsala ho **Mgr. Kateřina Schmidová**.

Rozvod v rodině je bezprostředně spjat s řešením **porozvodové péče a tzv. sporem o dítě**. Opět se jedná o jedno z častých témat, se kterým se na nás rodiče obracejí.

Průběhem porozvodové péče a jejími jednotlivými druhy se bude zabývat **PhDr. Jana Procházková**, která je v této oblasti též soudní znalkyní.

Podíváme-li se na statistiky Rodičovské linky, zjistíme, že druhý nejvyšší počet telefonátů se týká **dětí ve věkové kategorii 16 až 23 let**. S tímto věkem jsou spojeny dospívání, separace dětí od rodiny a problémy, které přináší. Významný fenomén, se kterým se v posledních letech na Rodičovské lince výrazně setkáváme, je **téma dospívajících a mladých dospělých, kteří jsou svým způsobem závislí na svých rodičích a chovají se v rodině tzv. „parazitujícím“ způsobem**, např. kradou rodičům peníze, berou si na sebe drobné půjčky, které nesplácejí, či dokonce rodiče fyzicky napadají. O tom píše ve svém příspěvku **PhDr. Ludmila Boková** a postavila ho především na komentářích k typickým příběhům z Rodičovské linky.

Nejbolestnějším tématem, se kterým na Rodičovské lince setkáváme, byť v menší míře, je **úmrť v rodině**. Jedná se především o konzultace týkající se aktuálního úmrtí některého z rodičů. **Mgr. Lucie Bukovská** se zaměřila především na to, jak rodičům v nelehké situaci pomoci a jak o tématu smrti v rámci rodiny hovořit.

Podíváme-li se zpětně na všechny články této publikace, zjistíme, že mají jedno společné. Jsou doprovázeny tématem **změny** či **ztráty vztahu** v rodině, ať už se jedná o rozvod a následné spory o děti, úmrť v rodině nebo separaci dospívajícího. Někteří odborníci tvrdí, že **strach z odloučení** či z vyrovnávání se se ztrátou je nejbolestivější pocit, jaký je možné zažít. Ve fázi měnící se nebo rozpadající se rodiny či umírajícího rodiče je nejen u dítěte, ale i u dospělého strach z odloučení a ztráty zcela přirozený.

Doufám, že vám tato publikace alespoň částečně poskytne odpověď na otázky, které vás v souvislosti s výše uvedenými tématy mohou napadnout.

Uvedené příběhy nejsou přepisem reálně uskutečněných hovorů klientů Rodičovské linky. Jedná se o smyšlené texty, které vyjadřují některé z typických aspektů hovorů na dané téma. Rodičovská linka zachovává naprostou anonymitu svých klientů.

Mgr. Kateřina Schmidová
vedoucí Rodičovské linky



o autorech

PhDr. LUDMILA BOKOVÁ

Ludmila Boková vystudovala Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, obor sociologie. Po absolutoriu byla zaměstnána ve Výzkumném ústavu psychiatrickém v Praze v Bohnicích, od roku 1993 pracovala s rodinami s dětmi s poruchami chování (rodinná terapie a poradenství) a ve školském prostředí (práce s učiteli a třídními kolektivy, programy primární a sekundární prevence). Nyní je zaměstnána v azylovém domě pro matky s dětmi a dále pracuje jako konzultantka Rodičovské linky.

Mgr. LUCIE BUKOVSKÁ

Lucie Bukovská vystudovala Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, jednooborovou psychologii se specializací na klinickou psychologii. Pracovní zkušenosti má mimo jiné z Psychiatrické léčebny v Bohnicích, kde působila jako klinická psycholožka, či ze Střediska pro děti a mládež v Praze – Modřanech, kde byla na pozici terapeutky na krizovém i ambulantním oddělení. Pracovala také v o. s. Baobab s mladými lidmi po psychotické atace, kterým pomáhala v návratu k jejich studiu. Nyní je zaměstnána jako hlavní psycholožka Linky bezpečí ve Sdružení Linka bezpečí a jako konzultantka Rodičovské linky. Její další činností je lektorování.

doc. PhDr. TOMÁŠ KATRŇÁK, Ph.D.

Tomáš Katrňák je docentem na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Zabývá se sociální stratifikací, sociální statistikou a metodami zpracování sociologických dat. Je autorem monografie *Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině* (Praha: Slon, 2004) a knih *Třídní analýza a sociální mobilita* (Brno: CDK, 2005) a *Spříznění volbou? Homogamie a heterogamie manželských párů v České republice* (Praha: Slon, 2008).

PhDr. VÁCLAVA MASÁKOVÁ

Václava Masáková je absolventkou Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, oborů psychologie a pedagogika, akreditovaná supervizorka, t. č. vedoucí Pedagogicko-psychologické poradny pro Prahu 1, 2 a 4.

Od r. 1972 pracuje zejména v oblasti pedagogicko-psychologického poradenství, kde se věnovala a věnuje dětem s problémy v oblasti chování. Poslední dobou pomáhá i rodinám, které se rozpadají a mají problémy v oblasti péče o děti. Působí v řadě vzdělávacích programů včetně psychoterapeutických výcviků jako lektor a supervizor.

PhDr. JANA PROCHÁZKOVÁ

Jana Procházková absolvovala studium psychologie na Filozofické fakultě University Karlovy v r. 1974. Pracovala s dětmi útlého věku, řadu let na Psychiatrickém oddělení pro děti a mládež, v Poradně pro rodinu a mezilidské vztahy, v problematice náhradní rodinné péče, v Krizovém centru pro děti týrané a zneužívané, na Lince důvěry. Prošla psychoterapeutickým výcvikem SUR, výcvikem v rodinné terapii, výcviky muzikoterapie, výcviky supervize. Přednáší psychologii na Univerzitě Karlově v Praze a Technické univerzitě v Liberci, školí v oblasti mezilidské komunikace, syndromu CAN, násilí, agresivity. Organizuje i mezinárodní semináře. Pracuje jako konziliář dětského oddělení ve zdravotnictví, také jako supervizor, lektor psychoterapeutických výcviků a je soudní znalkyní.

Mgr. KATEŘINA SCHMIDOVÁ

Kateřina Schmidová vystudovala Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, obor sociální práce a sociální politika, absolvovala komplexní psychoterapeutické vzdělání ve skupinové psychoanalytické psychoterapii a supervizní výcvik pro pracovníky v pomáhajících profesích. Pracuje jako vedoucí Rodičovské linky ve Sdružení Linka bezpečí, přednáší na Evangelické akademii Praha. Má dlouholetou terapeutickou praxi s problémovými a ohroženými dětmi a jejich rodinami a s třídními kolektivy s problematickými vztahy. Je lektorkou seminářů především pro pedagogy. Odbornou praxi získala zejména v Dětském krizovém centru pro týrané, zneužívané a zanedbávané děti, v ambulancích oddělení Středisek výchovné péče v Praze – Modřanech a Klíčově, v Prev-centru atp.



sociologické proměny podoby české rodiny

doc. PhDr. Tomáš Katrňák, Ph.D.



ÚVOD

V průběhu uplynulých 20 let prošla česká společnost výraznými politickými, ekonomickými a sociálními změnami. V politickém systému dominují demokratické principy, ekonomickou směnu reguluje trh, lidé mohou cestovat, vzdělávat se, realizovat svoje představy v zaměstnání, podnikat. Odvrácenou stranou těchto změn je proměna demografického chování populace. Klesá sňatečnost a porodnost, zvyšuje se podíl dětí narozených mimo manželství a stoupá rozvodovost. To se promítá do podoby současné české rodiny. Její proměnu v minulých 20 letech bychom mohli charakterizovat jako **proměnu od jedné normy rodinného života k pluralitě norem rodinného života**.

V následujícím textu si představíme, co tato změna znamená pro českou rodinu. Nejdříve se zaměříme na termíny jedna a více norem (pluralita) rodinného života. Poté si ukážeme konkrétní empirické indikátory plurality norem rodinného života české rodiny. Budeme se tedy zabývat proměnou české rodiny v minulém dvacetiletí. Nakonec naše zjištění shrneme a ukážeme, že pluralita rodinného života v současné české společnosti je logickým vyústěním politických, ekonomických a kulturních změn, k nimž u nás došlo mezi lety 1989 až 2009.

OD JEDNÉ NORMY RODINNÉHO ŽIVOTA K PLURALITĚ NOREM

Zanedlouho to bude již téměř čtyřicet let, kdy Michael Young a Peter Willmont (1973) v britské společnosti identifikovali trend k ustavování symetrické rodiny. Doba, kdy rodina není jednotkou produkce, ale naopak jednotkou konzumu, je spojena s manželskou rovností. Dělbá práce, podle níž existovaly přesně vymezené ženské a mužské role, přestala být zřejmá. Rodinné role a činnosti spojené s chodem domácnosti se vzhledem k pohlaví staly vyváženějšími. Manželé nejen dohromady rozhodují, vzájemně si při každodenních činnostech pomáhají, a tak společnými silami zajišťují chod domácnosti, ale tráví také dohromady při společných aktivitách svůj volný čas. Mají podobné zájmy, shodné politické názory a společné přátele, poslouchají stejnou hudbu, čtou stejné knihy, diskutují o svých potížích, osobních zklamáních a životních očekáváních.

Majíce na zřeteli společenské procesy směřující ke konsolidaci symetrické rodiny, formulují Ulrich Beck (1992) a Elizabeth Becková-Gernsheimová (1995) o několik let později teorii individualizace, skrze níž poukazují na ustavující se kontradikce mezi rodinou a tržní ekonomikou v současných západoevropských společnostech. Lidské jednání se dnes již neřídí tradicí, obecně sdílenými normami nebo společenským konsensem, ale naopak vychází z rozhodnutí jedinců. Lidé mají svůj osud ve svých rukou. Podle společenských okolností a osobních přání promyšlejí svá rozhodnutí, diskutují o nich se svými příbuznými, přáteli a známými, obhajují je na veřejnosti, ospravedlňují je v soukromí a jsou za ně plně zodpovědní, a to se všemi důsledky, které z nich vyplývají. Lidé jsou

tvůrci svého života, protože jednou pro vždy daná norma, podle níž lze žít, přestala existovat. Tradiční jistoty, návody, odpovědi na otázky, jež se v průběhu lidského života vynoří, vnější společenská kontrola a obecně platné morální zákony v současném světě již hledáme těžce. Lidský život je předmětem volby. Je to nepopsaný list, jež každý z nás drží v rukou. Jsme zároveň autory a protagonisty scénáře, který na něm bude napsán.

Pracovní trh, mobilita a úspěch jsou osou současného života. Abychom si zajistili dostačnou ekonomickou existenci, musíme být nezávislí, osvobození ode všech pout, která nás omezují. Na trhu práce je ceněna nikoli rodina, ale kvalifikace a flexibilita. Vyšší vzdělání tu znamená snadnější dostupnost atraktivnějšího zaměstnání, lepšího příjmu a vyššího blahobytu. Neexistence sociálních pout a především rodinných závazků schopnost mobility pochopitelně usnadňují.

Individuální seberealizaci (a úspěchu) na trhu práce stojí rodina v cestě. Na druhé straně ale nelze nevidět, že lidé stále chápou rodinu jako zdroj štěstí a životního smyslu. Individualismus rodinu sice destabilizuje, nedokázal ji ovšem udělat zcela zbytečnou (Singly, 1990). Život v manželství je příležitostí, jak lidé mohou demonstrovat, že nežijí jen pro sebe, že nejsou pouze veřejnými osobami, řídicími se ziskem a konkurenční logikou trhu. Právě v manželství mohou ukázat, že mají také altruistickou dimenzi. Rodiny zakládají, jsou to ovšem kvalitativně odlišné rodiny od rodin jejich předků. Namísto orientace na manželské „my“ jsou zaměřeny spíše na manželské „já“ (Kellerhals a kol., 1982). **Lidé neusilují o to, aby byli spokojeni v manželství, ale o to, aby byli spokojeni s manželstvím,** píše singly (1991). Rodina se vedle jiných sfér společenského života stala tím, co má individuální hodnotu každého člověka vyzdvihovat a nikoli ji snižovat. Nemá to být kolektiv ani rodinný původ, co jedince zaštiťuje. Je to jedinec sám o sobě, k němuž se má jako k individualitě přistupovat a který trvá na tom, aby byl jako individuum v manželství a rodině uznán. Stejně jako trh je tedy i rodina čím dál více vnímána jako prostor sice společných, přesto ale individuálních životů, za něž jsou jejich nositelé plně odpovědní.

Proces individualizace tak nenarušuje rodinu pouze zevnějšku, proniká do ní a narušuje její stabilitu také zevnitř. Lidé uzavírají manželství a rozcházejí se podle toho, nakolik jsou ve svých partnerských očekáváních, vycházejících z ideálu individuální autonomie, uspokojeni (Singly, 1999). Dostát těmto vzájemným očekáváním je ovšem pro partnery stále těžší. Ti, kteří dnes uzavřou manželství, mají obvykle jasné představy o světě, pohybují se na trhu práce, mají vlastní příjem a pevně zakotvenou identitu. Manželský svazek chápou jako zdroj radosti, jako to, co jejich vlastní svět obohatí. Neočekávají, že kvůli manželství budou nuceni své já, své názory a představy měnit. Manželství má potvrdit jejich profesní status, zaštitit jejich identitu a definici světa. Ti, kteří vstupují do manželství, se tak ocitají v soukolí dvou protikladných společenských tendencí: na jedné straně by měli dostát stabilitě páru, na straně druhé se hodnoty individuální autonomie zaštitěné ekonomickou soběstačností, stávají společensky přijatelnějšími. Žít ve stabilním páru bez omezení individuální autonomie nelze, stejně jako nelze vyznávat hodnoty individuální autonomie v prostředí stabilního páru. Tento rozpor stojí za oslabováním stability současných manželských párů. Z manželství se stává kontrakt, z něhož lze v případě individuální nespokojenosti bez problémů vystoupit. Zvyšuje se rozvodovost a objevují se nové formy partnerského soužití.



Důsledky, jaké z rozporu mezi rodinou a tržní ekonomikou na jedné straně a ze zdůraznění ideálu individuální autonomie v rámci rodinného soužití na straně druhé plynou, se pokusili ukázat Robert a Rhona Rapoportovi ve stati *British Families in Transition* (1982). Na příkladu britské rodiny formulují argument, podle něhož se podoba rodiny ospravedlnitelné jednou normou proměňuje do podoby, kdy ji lze ospravedlnit více normami. Zatímco ještě v nedávné minulosti jsme mohli v britské společnosti vidět pouze jeden typ rodinného soužití, v současnosti začíná být viditelná pluralita typů soužití. Společnost, v níž byla legitimní jedna verze rodinného života, se proměňuje do společnosti, v níž se více verzí stává nejen legitimními, ale také žádoucími. Máme-li na zřeteli, že rodina je uspořádání sociálních vztahů sloužící k biologické a sociální reprodukci společnosti, musíme konstatovat, že je to stav, kdy biologická a sociální reprodukce legitimovaná monogamním párovým soužitím muže a ženy začíná být doplňována a postupně také nahrazována jinými formami společenské reprodukce.

OD JEDNÉ NORMY RODINNÉHO ŽIVOTA K PLURALITĚ NOREM V ČESKÉ SPOLEČNOSTI

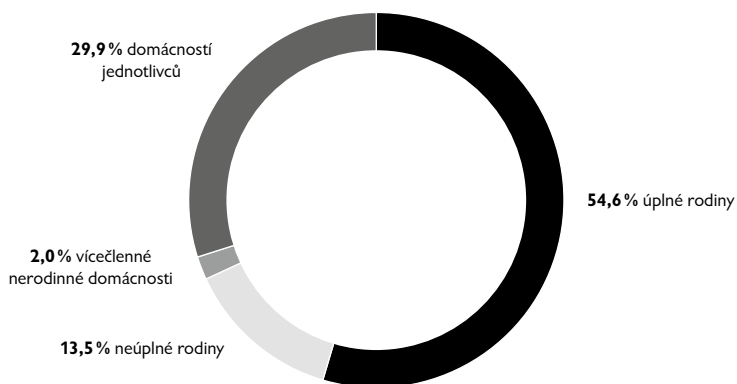
Rapoportovi uvádějí pět rovin, na nichž se změna od jedné rodinné normy k více normám odehrává. Pluralitu nalezneme jednak v **organizaci** rodinného života, jednak v **kulturních hodnotách**, s nimiž jsou jednotlivé rodiny ztotožněny, dále v tom, jak se rodiny odlišují podle **socioekonomického postavení**, v **rodinných drahách** lidí a konečně v odlišném přístupu **věkových skupin** k rodinným hodnotám.

Zastavme se nyní u každé z těchto rovin a podívejme se na to, zdali v české společnosti můžeme také hovořit o proměně jedné normy rodinného života do norem několika. Zajímat nás bude, zdali kvantitativní změny, k nimž od roku 1989 v české populaci došlo, znamenají také kvalitativní proměnu v uspořádání rodinného soužití.

Začneme organizací rodinného života – tedy alternativními formami rodinného života. Podle dat ze **Sčítání lidu, domů a bytů z roku 2001** žije v úplné rodině více než polovina české populace. Manželským životem v tomto roce tudíž žila více než polovina Čechů. Připočteme-li k této polovině 13 % lidí žijících v neúplné rodině, musíme konstatovat, že více než dvě třetiny české populace mají zkušenost s manželským nebo rodinným životem. A to není všechno. V 30procentní kategorii samostatně žijících jednotlivců najdeme také početnou skupinu žen v seniorském věku, které rodinným životem také prošly (viz graf 1).

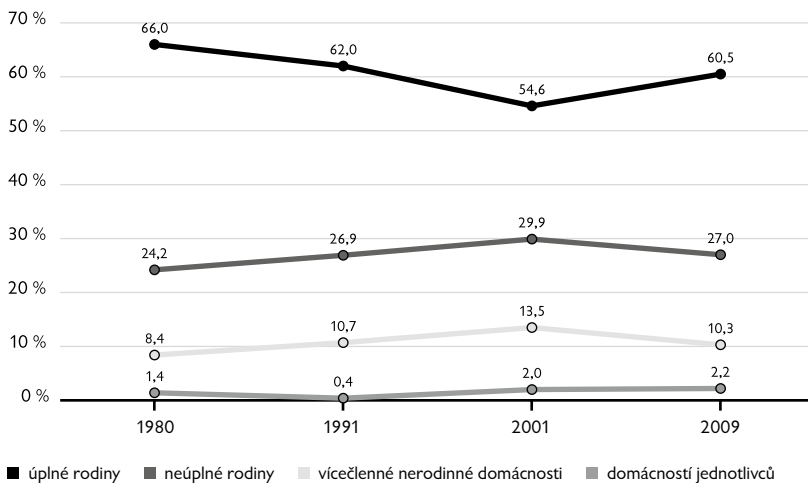
Podíváme-li se na strukturu českých hospodařících domácností v čase (graf 2), vidíme, že lidí žijících v úplných rodinách od osmdesátých let ubývá. Přibývá naopak těch, co žijí osaměle nebo sami s dítětem. Zatímco v roce 1980 žilo v úplné rodině 66 % populace, v roce 2001 to bylo necelých 55 %. V domácnosti jednotlivců v roce 1980 žilo 24 % Čechů, v roce 2001 to byla již téměř třetina Čechů. V neúplné rodině v roce 1980 najdeme 8,4 % populace, v roce 2001 je to již více než desetina populace.

graf 1: struktura cenзовních domácností v roce 2001



Pramen: Sčítání lidu, domů a bytů 2001.

graf 2: struktura domácností v letech 1980-2009



Pramen: Výběrové šetření pracovních sil 2009. Základní informace o rodinách a domácnostech v České republice získané ze Sčítání lidu, domů a bytů 2001, 2003.



Nárůst domácností jednotlivců bychom mohli vysvětlit díky teorii individualizace. Musíme tu být ovšem opatrní, protože domácnosti jednotlivců tvoří z převážné většiny osamělí lidé v důchodovém věku (asi 50% seniorů a 80% žen v seniorském věku), kteří díky zlepšení zdravotnické péče začínají žít déle, i když osaměle. Jen menší část domácností jednotlivců tvoří samostatně bydlící mladí muži a mladé ženy. Ovšem lze předpokládat, že s tím, jak každoročně klesá podíl mladých lidí uzavírajících sňatek, bude v následujících letech stoupat podíl osob, které budou zůstat svobodné a žít jako jednotlivci, tzv. singles.

Nárůst počtu neúplných rodin můžeme interpretovat jako důsledek prosazování hodnot individuální autonomie uvnitř manželství. Češi, zvláště mladí, se v průběhu minulých 20 let natolik ztotožňují s individualistickými hodnotami, že pokud jsou v manželství a rodině nespokojeni, pokud jim tento způsob života nevyhovuje a cítí se být omezeni a spoutáni, bez problémů se rozvádějí, a to i za cenu, že budou žít v neúplné rodině. Od 70. let jak muži, tak ženy stále častěji uvádějí jako důvod rozpadu manželství rozdílnost povah. V roce 1998 byl tento důvod zjištěn u 51% českých mužů a 52% českých žen. Zdá se tudíž, že logika hodnot individuální autonomie začala dominovat také v rámci české rodiny. Lidé čím dál tím více hodnotí manželství podle toho, nakolik jsou v něm sami se sebou spokojeni. Pokud manželství nezajišťuje rozvoj jejich osobní individuality, pokud se v něm cítí omezeni, začínají uvažovat o rozvodu. Druhého pak definují jako toho odlišného, neschopného vyjít vstříc individuálním požadavkům – jako toho, kdo má jiný pohled na svět, rozdílnou povahu osobnosti.

Na druhou stranu, pokud hodnoty individuální autonomie v české společnosti skutečně dominují v takové míře, jak vysvětlíme nárůst smíšených úplných rodin, v nichž žije více generací pohromadě a v nichž člověk musí vycházet nejen se svým partnerem, ale také s jinými příbuznými? Jeho individualita je v tomto typu domácnosti mnohem více omezena a hodnoty individuální autonomie se tu vyznávají mnohem obtížněji.

Skutečnost se zdá být taková, že na pozadí krystalizace sociálního spektra dochází k nárůstu neúplných rodin spíše ve vyšších společenských vrstvách, zatímco k nárůstu smíšených úplných rodin spíše v nižších společenských vrstvách. Vezměme si pro ilustraci nemanuální povolání úředníků, reprezentantů střední vrstvy, a manuální povolání řemeslníků, kvalifikovaných výrobců a opravářů, reprezentantů dělnické vrstvy, a srovnáme tato dvě povolání z hlediska typu hospodařících domácností. Úředníci žijí v neúplné rodině čtyřikrát častěji než dělníci. Dělníci naopak preferují rodinu úplnou (60% z nich žije v této rodině na rozdíl od 37% úředníků) a smíšenou úplnou rodinu (23% dělníků na rozdíl od 9% úředníků). Úředníci zase častěji žijí jako jednotlivci (22% úřednických domácností jednotlivců na rozdíl od 8% těchto domácností dělnických). Zvláště markantní je tento rozdíl u žen: 17% úřednic žije osaměle, ovšem pouze 1% dělnic (viz tabulka 1).

Za paralelním nárůstem neúplných a smíšených rodin bychom tedy měli vidět ekonomické zdroje jednotlivých společenských tříd. Středním a vyšším třídám ekonomický kapitál umožňuje prosazovat hodnoty individuální autonomie v rámci manželství, a to i za cenu rozpadu manželství. U dělníků je situace odlišná. Ti nejen že preferují život v manželství a rodině, který jejich ekonomickou situaci usnadňuje, ale téměř jedna čtvrtina z nich žije v rodině s dalšími příbuznými, a to buď proto, že nemají kde bydlet (či nemají peníze na samostatné bydlení, což je jinými slovy to samé), anebo proto, že nedostatek

tabulka 1: struktura domácností reprezentantů střední a dělnické třídy v procentech

Typ domácnosti		Nižší administrativní pracovníci (úředníci)	Řemeslníci, kvalifikovaní výrobci a opraváři
Úplná rodina		37	60
Smíšená úplná rodina		8	23
Neúplná rodina		32	8
Nerodinná domácnost		1	1
Jednotlivci	Muži	5	7
	Ženy	17	1

Pramen: Mikrocensus 1996.

ekonomického kapitálu musejí vyvažovat vzájemnou výpomocí, tedy kapitálem sociálním. Již v 50. letech minulého století Michael Young a Peter Willmott (1957) při výzkumu dělnických rodin ve východním Londýně zjistili, že mezi orientační a prokreační dělnickou rodinou existují silné vazby. Pokud tyto dvě dělnické rodiny nežily v jedné smíšené domácnosti, žily geograficky tak blízko a vídaly se spolu tak často, že je bylo možno považovat za jednu širší rodinu. Vazba se udržovala mezi dcerou a matkou, prokreační dělnická rodina byla matrilokální.

Z hlediska **kulturních rozmanitostí** rodinného života (druhá rovina diferenciace rodinných hodnot) by se mohlo zdát, že díky relativně vysoké homogenitě české populace k diferenciaci v rodinném soužití na základě etnického kritéria zatím nedochází. Opak se zdá být pravdou. Od poloviny 70. let, kdy se naposledy vzedmula vlna porodnosti, se rodí čím dál tím méně dětí. K rapidnímu poklesu dochází především v průběhu 90. let minulého století, kdy průměrný počet dětí narozených na jednu českou ženu dosahuje historicky nejnižších hodnot (v roce 1990 to bylo 1,89, v roce 1999 to bylo 1,13). Čechů ubývá. Demografickou terminologií řečeno: snižuje se podíl mladých v populaci vzhledem k podílu lidí v důchodovém věku; populace stárne (Rabušic, 1995).

Třetí rovina, na níž dochází k diferenciaci v rodinném soužití, je rovina **sociálních tříd**. O české společnosti před rokem 1989 můžeme hovořit jako o společnosti jednoho příjmu (Večerník, 1998). Ekonomický kapitál tu nebyl hlavním stratifikačním kritériem. Československá předlistopadová společnost patřila v příjmové diferenciaci k těm nejrovnostářštějším, a to jak vzhledem k západoevropským zemím, tak vzhledem k zemím bývalého socialistického bloku (Večerník, 1991). Po pádu socialismu dochází k příjmové diferenciaci a obnově sociálních tříd, jejichž základem je ekonomický kapitál. Česká společnost prochází změnou od statusové inkonzistence ke statusové konzistenci (Matějů, Kreidl, 1999). V socialistické éře vzdělání ekonomický kapitál a zaměstnání (moc) nebyly vzájemně konzistentní. Vzdělaný člověk neměl odpovídající zaměstnání s příslušnými rozhodovacími pravomocemi, ten, kdo rozhodoval, nebyl vzdělaný a manuálně pracující měl stejný příjem jako ten, kdo dělal vysoce odbornou práci. V průběhu 90. let minulého století se tato situace mění. Vzdělání začíná být doprovázeno příslušným příjmem a odpovídajícím zaměstnáním. „Původně vysoká míra inkonzistence, jev typický pro



pozdní socialismus, se snižuje a spolu s tím se zpevňují vazby mezi proměnnými, které tradičně tvoří páteř společenské struktury. Jednoduše řečeno, dochází k postupnému propojování vazeb mezi odpovídajícím vzděláním, zaměstnáním a příjmem.“ (Matěju, Kreidl, 1999, s 287).

Psát a hovořit o jedné české rodině na pozadí procesu obnovy sociálních tříd a statusové konzistence je zavádějící. Česká společnost přestává být společností jedné společenské třídy a jedné rodiny. Stává se naopak společností, v níž od každé třídy, od každé příjmové kategorie můžeme očekávat jiný, dominující typ rodinného života. Vazba mezi sociální strukturou, jejíž hlavním stratifikačním kritériem je ekonomický kapitál, a rodinnou strukturou sílí. Velikost celkového příjmu domácnosti se stává funkcí určitého rodinného soužití. Celkový příjem domácnosti začíná ovlivňovat jednak stabilitu rodinného soužití a jednak úroveň konzumu členů rodiny, charakter rodinných rituálů, typ a frekvenci manželských sexuálních praktik, míru násilí v rodině, socializaci dětí, způsob jejich výchovy, stupeň jejich vzdělání, pravděpodobnost jejich psychických traumat atd. Například podle poznatků z výzkumů provedených na jiných populacích bychom od rodiny s vyšším ekonomickým kapitálem měli očekávat důraz kladený na rovnost mezi partnery. Tyto třídy obvykle sdílejí víru, že vztah mezi mužem a ženou má být vzhledem k vykonávání domácích prací a vzhledem k výchově dětí rovnoprávný. A i když sociologové obvykle i v těchto rodinách zjistí nesoulad mezi tím, co dělá žena, a tím, co dělá muž (žena se i v těchto rodinách spíše věnuje pracím spojeným s chodem domácnosti, zatímco muž je úspěšnější na trhu práce), je to právě víra v tento ideál, co odlišuje rodiny vyšších tříd od rodin tříd dělnických a nižších.

Předposlední rovinou, na níž dochází k diferenciaci, je rovina **životních drah**. Během 90. let sledujeme v české populaci mírný nárůst rozvedených manželství: více mužů a žen, ale i dětí má zkušenost s rozvodem. Podle Hamplové (2000) považuje téměř 70 % mladých lidí pro sebe za nejlepší soužití na zkoušku. Do manželství vstoupit chtějí, ale až poté, co si společný život s partnerem vyzkoušejí. Zdá se, že mladých lidí, kteří budou mít zkušenost s předmanželským soužitím, bude u nás v nejbližších letech přibývat. Podle velikosti souhlasu s nesezdaným soužitím (9 %) se také zdá, že tato forma partnerského vztahu si u nás získává sice menší, ale přesto oblibu (zvláště u lidí mladších a vzdělanějších). Česká statistika tento trend zatím potvrdit nemůže, protože počty lidí žijících v nesezdaném soužití nesleduje. Lze také předpokládat, že tím, jak se Česká republika přizpůsobuje dynamice kapitalismu, a to se všemi jeho nešvary, bude díky civilizačním chorobám vzrůstat počet trvale neplodných manželství. Více rodičů si pak bude děti osvojovat a více dětí bude mít zkušenost s pěstounskou péčí. Všechny tyto okolnosti diferencují životní dráhy lidí vzhledem k rodinnému uspořádání, činí je rozmanitějšími a variabilnějšími.

Poslední rovinou je rovina **věkových skupin**. V době pozdního kapitalismu, kdy se flexibilita, pružnost a schopnost přizpůsobit se novým podmínkám stávají synonymy úspěchu (Sennett, 1998), se jednotlivé generace od sebe hodnotově vzdalují. To se promítá do struktury rodiny v minulých 20 letech. Mladší ženy u nás například v daleko menší intenzitě než ženy starší souhlasí s názorem, podle něhož by k naplnění jejich poslání měly mít děti (Hamplová, 2000).

Z hlediska ekonomické situace jsou na tom mladé rodiny hůře než rodiny o generaci starší. Odlišná ekonomická situace mladých a starších rodin pak znamená odlišné strategie řešení hmotného zabezpečení rodiny, odlišné uspořádání rodinných strategií, odlišné typy vazeb k širší rodině. Obecně se předpokládá, že vazby rodin s vysokým ekonomickým kapitálem k příbuzným a známým nejsou stejné povahy jako vazby rodin s nízkým ekonomickým kapitálem. Bohatší rodiny se mohou více spoléhat na trh, rodiny chudší jsou spíše odkázány samy na sebe, na příbuzenskou a sousedskou výpomoc. Povaha rodinného přediva je u mladších a chudších rodin odlišná od povahy takového přediva u starších a lépe ekonomicky postavených rodin.

ZÁVĚR

V tomto příspěvku jsme se zabývali změnami v podobě české rodiny v minulých 20 letech v České republice. Podle většiny demografických ukazatelů je to **doba, která rodině nepřeje**. Neznamená to ovšem, že by hodnota rodinného soužití mezi mužem a ženou klesala. Jak už postřehl Berger a Kellner (1964) v době, kdy podobnou proměnou demografického chování procházely populace západní Evropy, lidé zůstávají svobodní a ti, kteří uzavřeli sňatek, se rozvádějí nikoli proto, že by jim manželství jako společenská instituce přestalo cokoli říkat, ale proto, že manželství je pro ně natolik důležité, že jej nejsou ochotni uzavřít nebo v něm setrvat, když jim plně nevyhovuje. Zdá se, že tato charakteristika platí také pro novodobou českou společnost. Většina mladých Čechů nepovažuje rodinu za zastaralou instituci (Hamplová, 2000). Na druhou stranu to má podle jejich představ být rodina snadno zrušitelná, pokud jednomu z partnerů soužití v ní nevyhovuje. Mladí lidé dnes zdůrazňují hodnoty individuální autonomie v manželství a rodině mnohem více než jejich rodiče. Pod tlakem těchto hodnot se proměňuje podoba české rodiny od jedné normy párového soužití k pluralitě typů soužití. Ubývá lidí, kteří zakládají rodiny, klesá porodnost, zvyšuje se počet svobodných mužů a žen v populaci, více jedinců žije osaměle, v neúplných rodinách, v nesezdaných soužitích, rozvádí se. Mění se přístup manželů k sobě navzájem, mění se role příbuzných v rodině. V české polistopadové společnosti najdeme pluralitu typů soužití. Na pozadí změny demografického chování si vedle nukleární rodiny tak postupně získávají legitimitu také jiné typy soužití. Česká rodina se nehroučí, nabývá pouze nových, rozmanitějších podob.



POUŽITÁ LITERATURA

- Beck, U.: *Risk Society: Towards a New Modernity*. London/New Delhi: Sage, 1992.
- Beck, U.: Beck-Gernsheim, E.: *Normal Chaos of Love*. Cambridge/Oxford: Polity Press, 1995.
- Berger, L. P.: Kellner, H.: Marriage and the Construction of Reality. *Diogenes*, 1964, vol. 12, no. 46.
- Hamplová, D.: Postoje k manželství a rodičovství. In Fialová, L.: Hamplová, D.: Kučera, M.: Vymětalová, S.: *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Slon, 2000.
- Kalibová, K.: Romové z pohledu statistiky a demografie. In *Romové v České republice*. Praha: Socioklub, 1999.
- Kellerhals, J.: Perrin, J.-F.: Steinauer-Cresson, G.: Voneche, L.: Wirth, G.: *Marriages au quotidien: inégalités sociales, tensions culturelles et organisation familiale*. Éd. Pierre-Marcel Favre, Lausanne, 1982.
- Kučera, M.: Šimek, M.: Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 1999 (Z výsledků zpracování českého statistického úřadu). *Demografie*, 2000, vol. 42, no. 3.
- Mikrocensus 1996. *Příjmy hospodářících domácností*. Praha: ČSÚ, 1998.
- Matějů, P.: Kreidl, M.: *Sociologický časopis*, 1999, vol. 35, no. 3.
- Rabušic, L.: *Česká společnost stárne*. Brno: Masarykova univerzita a Georgetown, 1995.
- Rapoport, R.: British Families in Transition. In Rapoport, R. et al.: *Families in Britain*. London: Routledge & Kegan Paul, 1982.
- Sennett, R.: *The Corrosion of Character*. New York/London: W. W. Norton and Company, 1998.
- Singly, F. de : L'homme dual. *Le Débat*, 1990, no. 61.
- Singly, F. de : *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999.
- Young, M.: Willmott, P.: *The Symmetrical Family: A Study of Work and Leisure in the London Region*. London: Routledge and Kegan Paul, 1973.
- Young, M.: Willmott, P.: *Family and Kinship in East London*. Glencoe: Free Press, 1957.
- Večerník, J.: Earnings Distribution in Czechoslovakia: Intertemporal Changes and International Comparison. *European Sociological Review*, 1991, vol. 7, no. 3.
- Večerník, J.: *Občan a tržní ekonomika: Příjmy, nerovnost a politické postoje v české společnosti*. Praha: NLN, 1998.
- Výběrové šetření pracovních sil (VŠPS) 2009.
- Základní informace o rodinách a domácnostech v České republice získané ze SLDB 2001. Praha: ČSÚ, 2003.



psychologický pohled na vývoj rodiny a potřeby dětí

PhDr. Václava Masáková

rodiče, děti a jejich problémy



PROMĚNA RODINY A RODIČOVSKÝCH ROLÍ

Obecně život rodinného společenství, či chcete-li forma života rodiny, je odrazem změn, které společnost provázají. Nelze však přehlédnout a pominout samotnou tradici jednotlivých rodinných společenství, která je, ať chceme nebo nechceme, hluboko uložena v historické paměti rodin a má svou důležitou funkci v udržování trvalých rodinných hodnot.

Spolu s uvolněním poměrů a otevřením se světu, se v rodinách začaly objevovat výraznější **změny ve smyslu potřeby seberealizace rodičů, někdy i prostřednictvím dětí.** Jako by si rodiče dovolili splnit svá i nevědomá přání. Nemalý vliv na měnící se vnitřní poměry rodin měly i vzory ze světa zprostředkované médii, jež někdy přinášela virtuální pozlátkový obraz. V době po roce 1989 se v rodinách, a tím i na dětech, nepříznivě odrazil velký nepoměr mezi možností „mít“ a absencí „muset“. Zpřístupnění materiálních statků a s nimi spojený výkon nabývaly a pořád ještě nabývají na významu. **Rodiče hodně pracují, dětem kompenzují svou nepřítomnost a zapomínají pěstovat jejich díl odpovědnosti.** Zároveň jsou někdy drsným vzorem, jak dosáhnout úspěchu za cenu omezení často i ztráty vztahů v rodině.

Dochází rovněž k proměně rodiny a rodičovských rolí. Rodina se kromě celkového otevření směrem ven začíná částečně i rozpadat vlivem hledání všech možných a někdy i náhradních forem seberealizace, výrazně se posouvá věk, kdy se mladí lidé rozhodují o založení rodiny vlastní. Oslnění možnostmi, které změny společenského systému přinesly, vyjíždí řada mladých lidí do světa „na zkušenou“, ať jsou to studia v zahraničí, nebo využití možnosti práce ve světě. Zkušenost ze života mimo původní kulturu ovlivňuje potom mladé lidi i v budování další životní perspektivy. **Současně vzniká fenomén života dospělých dětí v původních rodinách, kdy mladí lidé nespěchají do trvalých svazků, zůstávají svým způsobem závislí na rodičích a spolu s tím se objevuje prvek osobnostní nezralosti mladých lidí.**

ZÁKLADNÍ PROMĚNA RODINY V POSLEDNÍM DESETILETÍ

Ve druhé polovině 90. let 20. století a v první polovině prvního desetiletí století nového došlo k výraznému poklesu počtu narozených dětí. Věk rodičů – zejména matek – se významně posunul, průměrný věk prvorodiček 30 let znamenal změnu v samotném rodinném systému.

Řada partnerských dvojic, pokud se rozhodne pro rodinu, přivádí na svět jedno dítě. Tím je poznamenána i změna v postoji rodičů k dítěti ve smyslu soustředění se na jeho prosperitu a „dokonalost“. Rodilo se významně méně dětí, tím se měnila i struktura rodin. Stejně tak se viditelně měnilo a posléze **v řadě případů také změnilo pojetí rodičovských rolí.**

Ženy rozhodnuté v první fázi dospělosti preferovat kariéru a seberealizaci, zejména ženy vzdělané, po narození dítěte někdy obtížně hledají vyváženost mateřské role s rolí

profesní. Nově vzniklému trendu napomáhá i změna role muže v rodině. **Rodičovství je u mužů v řadě případů daleko více uvědomované a nezřídka dochází i k přerozdělení původně tradičních rolí** – muž zůstává v domácnosti, přebírá pečující rodičovskou roli a žena se stává živitelkou rodiny.

Řada těchto rodičovských dvojic však vyrůstala v tradičním pojetí rozdělení rolí rodičů, kdy matka byla tvůrcem domácí pohody včetně emoční podpory dětí zejména v útlém věku a otec nositelem hodnot „vnějšího světa“. Mladí rodiče v takových případech hledají nové polohy a nový obsah rodičovství. Mohou přitom procházet **vnitřním konfliktem mezi poselstvím ze své původní rodiny, kdy byly role jasně vymezené, a hledáním své jiné rodičovské identity**. Pro děti to někdy může znamenat vnitřní zmatek při hledání vlastní identity.

Podobně **mizí faktor prarodičů – vícegenerační rodina je významně na ústupu**, prarodiče v řadě případů žijí plnohodnotný osobní život a jejich podíl na výchově vnučat se zmenšuje. Někdy tomu napomáhá i změna pohledu a střet hodnot podmíněný generačním konfliktem. Prarodiče, kteří v řadě případů v minulosti doplňovali výchovu dítěte pohledem životní moudrosti spolu s obvykle bezpodmínečným přijetím, nemají dostatek prostoru k pravidelnému kontaktu s vnučaty z různých důvodů – ať je to jejich vlastní život naplněný různými zájmy, nebo někdy i odmítání jejich pomoci ze strachu, že dítě bude vychovááno jinak, než jaké jsou představy rodičů. Tím je řada dětí ochuzována o další podněty a možnost naplnění citových potřeb.

Vzhledem k tomu, že téměř zcela vymizela zařízení pro děti typu jeslí, **majetnější sociální skupiny využívají možnosti chův** – au-pair z řad studentek. Potřeby dětí jsou naplňovány někde jen částečně (zejména potřeby citového **ukotvení**), děti jsou odkázány (zejména u plně zaměstnaných a seberealizujících se rodičů) na kvalitu a míru osobnostní zralosti chův, které se často střídají. **Nedostatek času na vzájemné sdílení všedních starostí v rodině, zejména těch dětských, mají rodiče tendenci kompenzovat nadstandardním materiálním zabezpečením, rozvolněnou a liberální výchovou**, vyplněním času dětí různými zájmovými kroužky. To však ve svém důsledku vede částečně i k citové deprivaci dítěte a jeho neukotvenosti ve vztazích, k vnitřní nejistotě a hledání „hranic“ v podobě výkyvů v chování. Socioemoční vývoj dětí je často komplikovaný, jsou vedeny ke schopnosti sebeprosazení se za každou cenu, tzn. jedním z důležitých měřítek je úspěch. V důsledku toho u dětí rostou požadavky, objevuje se ve větší míře sebestřednost, míra empatie se snižuje.

Blahobyť je vysoko postavenou hodnotou, zároveň chybí schopnost reálného pohledu na dosažení cílů. Obecné svědomí a křesťanská morálka jsou dávno v útlumu. Cílem je dosáhnout (úspěchu, postavení a vysoké finanční ohodnocení) a je už jedno jak. V rodině jsou děti zcela materiálně zabezpečeny – vždy mají k dispozici někoho, kdo se doma o ně postará.

Stabilní rodinné prostředí, podstatný faktor naplňující citové potřeby dětí, se začíná vytrácet. Důvěrnost a intimita nukleární původní rodiny je v řadě případů nahrazována spíše povrchním vztahem, kompenzována dostatkem materiálních radostí. Pro děti to může znamenat do budoucna malou schopnost jak přijímání, tak vytváření bezpečného důvěrného prostoru v intimitě vztahů s blízkými lidmi, sníženou schopnost rozlišení



kvality pevného emočního vztahu a vztahu povrchního, založeného na náhodném kontaktu.

Je třeba podotknout, že uvedený vývoj se týká pouze části populace žijící v městech, naproti tomu v menších lokalitách (např. v obcích) přetrvává do jisté míry tradiční rozdělení rodičovských rolí a tradiční pojetí rodiny.

DÍTĚ JAKO CÍL

V minulém století děti přicházely na svět (byť někdy i neplánovaně) jako přirozené pokračování vývoje jedince. V posledních dvaceti letech – i díky dokonalé antikoncepci a osvětě – je většina dětí plánovaná, a tedy i chtěná. Motivace počít dítě se ale mění. Určitě to souvisí i s tím, že děti se rodí obvykle zralým jedincům – matkám i otcům, kteří mají potřebu dítě na svět přivést. Ne všem dvojicím se však daří z řady příčin přirozeně otěhotnět, cesta k rodičovství se pak stává bojem o zdolání další životní mety.

Pro řadu párů to znamená potvrzení jejich úspěšnosti ve všech směrech – úspěch v profesním životě je potvrzen i úspěchem vytvoření rodiny. Takové děti, **narozené jako potvrzení dokonalosti rodičů**, bývají obvykle od útlého věku vystaveny řadě úkolů – předpokládá se jejich krása, úspěšnost, výjimečnost. Zároveň (paradoxně) jsou podvědomě odmítány, protože překazily úspěšnou seberealizaci a zaskočily rodiče náročností péče. Objevuje se **fenomén úzkostlivé výchovy**, strachu, kdy se rodiče obracejí na řadu odborníků a institucí s žádostí o potvrzení správnosti své výchovy a kdy jejich nejistota opět může děti emočně znejistit. **Přirozený rodičovský instinkt je ochromen strachem z neúspěchu při výchově.** Dítě takových rodičů je od předškolního věku zahlceno řadou kroužků, rozvíjejících jeho dovednosti – od jazykových přes kurzy keramiky, sportovní aktivity apod. Úkolem dítěte je někdy také splnit nenaplněné představy rodičů, jistě bez jejich zlého úmyslu ublížit dítěti a poškodit je. Přesto může být důsledkem takových výchovných vlivů zneurotizovaný jedinec s pocitem viny, protože nenaplnuje očekávání rodičů. Reakce na podobnou situaci jsou různé – od zjevně neurotických projevů dítěte přes zvýšenou úzkost až po psychosomatické reakce včetně časté nemocnosti. Ta přivádí totiž pozornost rodičů zpět k dítěti a ne k jeho výkonům. Jindy můžeme pozorovat drobné poruchy chování a poruchy afektivních projevů.

Rodiče mají někdy tendenci v takovém případě hledat pochybení mimo rodinu, ve škole, v kamarádech, v případě psychosomatických obtíží se obracejí na různá klinická pracoviště.

Pokud se podaří objevit všechny souvislosti a s rodiči spolupracovat, je naděje, že se u nich odkryjí okolnosti, včetně momentů pramenících z jejich osobního příběhu. Potom je naděje na úpravu a uzdravení rodičovského vztahu i obtíží dítěte.

DÍTĚ JAKO SMYSL ŽIVOTA

Větší část dětí bývá přivedena na svět po zralé úvaze. Rodiče, či spíše budoucí rodiče, žijí v trvalejším partnerském vztahu, jehož vyústěním je početí dítěte, popř. dětí. Paradoxně ke všem trendům změny mužsko-ženských rolí se tyto děti rodí v rodinách, kopírujících tradiční rozdělení rolí. Muž je považován za živitele rodiny a toho, kdo zabezpečuje materiální zázemí, a žena potom má možnost plnit beze zbytku roli matky – bez pocitu méněcennosti jen proto, že se pozastavila její profesní kariéra nebo že o něco ve svém životě přichází. Změnou i v těchto rodinných společenstvích je jakési **narovnání rovnoprávnosti rodičů** – otec je beze studu schopen se o dítě (děti) postarat a umožnit ženě kontakt s vnějším světem. Děti z takovýchto rodinných konstelací mívají dostatek emoční podpory, jsou přijímány a respektovány takové, jaké jsou. **Vyrůstají v prostředí vnitřní svobody** a jejich osobnostní zrání není poznamenáno vnitřními konflikty z toho, že nenaplníjí zcela bezesbýtku představy rodičů.

Takoví rodiče jsou schopni současně nastavit hranice ve výchově, což ve svém důsledku upevňuje emoční stabilitu dětí a schopnost pohybovat se zdravě i v sociálních vztazích.

PODOBY SOUČASNÝCH RODIN

RODINA ÚPLNÁ VČETNĚ ÚŘEDNÍHO STVRZENÍ

Taková rodina má předpoklady naplnit potřeby dětí, zejména potřebu bezpečného citového vztahu včetně identifikačního procesu. Role muže i ženy je pro děti přístupná a v běžném životě má dítě možnost učít se i řešení drobných nesouladů a konfliktů bez toho, aby docházelo k rozpojování základních vztahů.

Samozřejmě ani v úplných rodinách není vyloučena patologie rodinných vztahů. Ta není dobrým základem pro úspěšný a bezproblémový socioemoční vývoj dětí. Dítě z takové rodiny je ohroženo zvýšenou tendencí k úzkostným projevům, depresím, popř. poruchám chování (za kterými se nezřídka skrývá nejistota, úzkost a depresivní rozlady).

RODINA PARTNERSKÁ

V posledním desetiletí se objevil v masové míře fenomén **tzv. rodiny partnerské**, která do určité míry splňuje podmínky rodiny úplné, ale partneři – rodiče dětí nepotřebují formální stvrzení ke svému soužití. Faktory podílející se na takovém rozhodnutí jsou různorodé. Jedním z nich je potřeba uchovat si určitou míru svobody, což ale **může ve svém důsledku někdy vést k rozvolnění vztahů i ve výchově dětí**. Liberální přístup, aplikovaný nejen v partnerském vztahu, ale i při výchově dítěte, **přesouvání osobní zodpovědnosti za rozhodování dítěte o jeho záležitostech a životních rozhodnutích často nepřiměřeně jeho osobní zralosti**, způsobuje buď vnitřní nejistotu, nebo naopak víru v neomezenou možnost rozhodování o sobě bez ohledu na své možnosti a bez ohledu



na okolí. Dítě s obdobným stylem výchovy se obvykle umí prosazovat, vystavuje však sebe i okolí nepřiměřeným nárokům, a v důsledku toho bývá stresované a neurotizované. Mezi vrstevníky se neumí pohybovat, jeho sociální vývoj je složitý.

Jinou formou partnerské rodiny jsou rodiny, kde **jeden z partnerů žije mimo bydliště dětí**, v rodině funguje sice jako rodič (obvykle se jedná o otce), ale má z různých důvodů bydliště jinde. Těmi důvody může být práce mimo lokalitu, kde dítě žije, stejně tak další manželský svazek a rodina, kterou nemůže nebo nechce zcela opustit. Děti jsou v takových rodinných společenstvích vystaveny velké nejistotě, zejména když kontakt s druhým rodičem není pravidelný a podřizuje se momentálním i časovým možnostem rodiče, který sice existuje, ale jistotu svou přítomností nebo nepřítomností nedává. Odrazem takové výchovy může být pro dítě **model méně zodpovědného přístupu k osobním vztahům** i v dospělosti – scénář zažitý v dětství může dítě opakovat i ve své dospělosti často bez porozumění možným souvislostem z dětství.

RODINA NEÚPLNÁ

Vzhledem k tomu, že míra rozvodovosti v naší zemi je vysoká – některé statistiky udávají až jako 60procentní, neúplných rodin přibývá.

Je častým mýtem, že dítě z neúplné rodiny vždy strádá a je tím poznamenáno. Zejména tam, kde se rodina rozpadla z důvodů rodinné patologie, jako jsou domácí násilí nebo alkoholismus jednoho z rodičů, bývá život dítěte klidnější jen s jedním rodičem. Předpokladem toho je ale vysoká míra osobní zralosti a vnitřní stability rodiče, který s dětmi zůstává.

Nicméně je pravdou, že děti v neúplných rodinách mají **menší míru možnosti zažít zdravý partnerský vztah jako vzor**. A potom záleží i na dalších okolnostech, kompenzujících nedostatky vzoru – obvykle v podobě vzorů partnerství u příbuzných a přátel rodiče. Ten by se neměl před světem uzavírat, ale naopak dětem umožnit vidět i jinou formu vztahů. Je to sice někdy bolestné pro všechny zúčastněné, děti mají tendenci se na rodiče zlobit, vyčítat mu svou situaci a tím vzbuzovat i pocit viny, i dítě však může mít i pocit viny za situaci, která vznikla. Pokud problémy nevyřeší čas, který je někdy dobrým terapeutem, je třeba vyhledat odbornou pomoc – psychoterapii (někdy individuální, jindy rodinnou), aby nedošlo k zakonzervování problému. Ten se v budoucnu může objevit i v další generaci včetně partnerských problémů.

Dalším rizikem hrozícím v neúplných rodinách je tendence k partnerské koalici rodiče s dítětem, kdy rodič na dítě přesune kompetence partnera, který z rodiny odešel. Vznikne nepřirozená vazba a dítě v době přirozené separace od rodiny nedokáže svazek s rodičem přetrhnout, popř. vazbu přetrhne násilím – odejde bez vysvětlení a zanechá za sebou pocit křivdy a bolest v podobě vyčitek rodiče: „Já se ti obětoval/a a ty na mne už nemyslíš.“

RODINA DOPLNĚNÁ

Stejně jako přibývá rodin neúplných, objevují se ve větší míře rodiny doplněné – tedy ty, kdy místo původního rodiče přichází do rodiny partner nový a zaujímá rodičovskou pozici.

To s sebou nese řadu pastí a komplikací a jen málokdy se podaří bez problémů nastavit takový řád rodiny, který je ku prospěchu všem zúčastněným. Původní partner, rozhodnutý dětem zajistit rodinu úplnou, se sytí nadějí, zejména v počátečním nadšení, že vše bude fungovat bezchybně a děti budou mít naplněny všechny potřeby prostřednictvím přicházejícího náhradního rodiče, a to zejména tehdy, kdy původní rodič není funkční z jakéhokoliv důvodu. **Do rodiny však přichází další člen se svými představami a životní zkušeností, s představou výchovného stylu a své funkce.** To se někdy při každodenním soužití ukáže jako zdroj nedorozumění a napětí. Mělo by platit, že původní rodič s rodinou nežijící, zůstává rodičem (ať již funkčním, či nefunkčním) a odmítat jeho existenci může znamenat vytvoření vnitřního zmatku dítěte. To platí zejména u rodin rozpadlých rozvodem, kdy se rodiče rozhodnou plnit svou rodičovskou roli bez ohledu na souvislosti.

Stejně tak v doplněné rodině, kam přichází další dítě s „novým“ rodičem, mohou vzniknout žárlivosti, vzájemné poměřování míry pozornosti obou rodičů, přetahování se mezi sebou apod. Záleží opět na zralosti obou dospělých partnerů a na jasném vymezení základních forem péče o děti včetně naplňování jejich citových potřeb. V případě, že se v nově vytvořené rodině narodí další dítě jako stvrzení předpokládané trvalosti dalšího svazku, nastává další možná komplikace (moje děti versus naše děti). Je třeba si ji uvědomit a pozornost rozdělit rovnoměrně mezi všechny děti tak, aby nestrádaly.

Chybou, která se objevuje, je nucení dětí k tomu, aby náhradního rodiče oslovovalo mámo, táto. Trpělivost zde má své místo, a pokud rodiče počkají, až je vztah k náhradnímu rodiči vybudovaný, potom mají naději se i takového oslovení a s tím i přijetí přicházejícího partnera dočkat.

PASTI A SKRYTÉ FORMY BOJE V SOUVISLOSTI S VÝCHOVOU DĚTÍ

Už s odkazem na četnost rozpadajících se rodin se objevuje zejména v posledním desetiletí nová forma péče o děti, daná i zákonem. Jedná se o stanovení kontaktu s dítětem tam, kde dítě nežije, s oběma původními rodiči.

Když se podaří rozpad původní rodiny a rozchod partnerů po vzájemné dohodě, obvykle není výrazný problém v kontaktu dětí s oběma rodiči. Ti jsou také vzájemně schopni respektovat své rodičovské role. Když se podaří dítě přesvědčit a ujistit je o tom, že i když se táta s mámou rozešli, nic a nikdo nebrání tomu, aby je mělo oba tak, jak je potřebuje, dítě realitu přijme a dokáže se s ní smířit. Předpokladem je v základních rysech



jednotný pohled na výchovu dítěte a jeho doprovázení společně v životně důležitých okamžicích. I tak je dobré vědět, že i přes mírumilovné vztahy, nebo právě kvůli nim se občas navenek projeví skryté přání dítěte, aby rodiče byli opět spolu. Dítě nemůže rozumět vztahům dospělých a je na nich, aby dokázali s klidem vysvětlit, že to prostě nejde – bez zatěžujících podrobností.

Komplikací se někdy stává nově nastolená možnost **střídavé péče**. Jsou rodičovské páry, kterým se daří o formě střídavé péče se dohodnout a **najit odpovídající režim pro dítě**. Dokáží se dohodnout a vzájemně respektovat nejen sebe, ale i přání a potřeby dítěte. Zejména tam, kde dítěti je méně než 10 let, je tato možnost způsobu života dítěte náročná a ohrožující jeho vnitřní stabilitu.

Bohužel v řadě případů rodičů usilujících o střídavou péči hraje roli **skrytý motiv nevráživosti a nevyřešeného původního vztahu**, motiv jakési formy msty, skrytý za proklamaci naplnění potřeb dítěte. A pokud se jedná o naplnění nějaké potřeby, bývá to především – i nevědomá – potřeba rodiče, který byl opuštěn, nebo se s rozchodem nevyrovnal. Děti jsou potom vystavovány tlaku soudních znalců a sociálních pracovníků (kteří mají povinnost se k vleklým sporům vyjadřovat), někdy jsou nuceny vypovídat i u soudu, a to jistě nepřispívá k jejich citové stabilitě.

Výsledkem takových vleklých sporů může být příklon k tomu z rodičů, který dítěti představuje jakousi stabilitu. Scény při předávání pak nejsou v řadě případů výsledkem manipulací, jen je to výraz strachu, nejistoty a vnitřního zmatku dítěte. Riziko dopadu podobných sporů na dítě spočívá opět ve zvýšených úzkostných projevech včetně psychosomatické reakce (dítě bývá záhadně často nemocné v době, kdy se blíží termín kontaktu s rodičem mimo domov), depresivních rozlad či poruch chování.

V podobných případech se **stává dítě prostředkem komunikace s rodiči**, je na ně kladen vysoký nárok, protože rodiče nejsou schopni spolu bezproblémově komunikovat a vzkazují si i podstatné věci prostřednictvím dítěte. Stejně tak je dítě využíváno jako štít ve vzájemném boji – týká se to rovněž zrazených rodičů, které partner opustil a dítě si vzali do boje s ním jako svého spojence.

MEDIÁLNÍ OBRAZ RODINY A SKUTEČNOST

Rodina se stala v posledních letech i **mediálně zajímavým tématem**. Je však nutné podotknout, že se v médiích objevují především dva základní extrémy. Na jedné straně se pohybují rodiny plně zabezpečených rodičů, obvykle známých celebrit, kdy péče o dítě je charakterizována exkluzivitou možností včetně materiálních, a na straně druhé jsou to **příběhy rodin s vnitřními dramaty**. Obě podoby rodin potom nastolují jiný obraz rodinného společenství, než je tomu ve většině případů.

Většina rodičů žije a vychovává své děti s cílem poskytnout jim všechny dostupné možnosti k jejich vývoji, sytí své děti láskou, dokáže jim nastavit potřebné hranice. A to jsou základní potřeby, které se nemění přes všechny společenské i sociální zvraty.



rozvody, rozchody rodičů a dětí

Mgr. Kateřina Schmidová



ÚVOD

Ještě po letech ve mně budí hrůzu film *Válka Roseových*, který nám ukazuje, jak tragicky může rozchod partnerů probíhat. Bohužel, některé psychologické mechanismy rozvádějících se partnerů z tohoto filmu můžeme vidět i v příbězích našich klientů Rodičovské linky s tím, že v nich ještě významnější roli hrají děti. Ať chceme, nebo nechceme, **rodina je primární zkušeností člověka od narození až do jeho smrti**, neboť co jiného přispívá k našemu osobnímu růstu, než realizace našich vzájemných vztahů, úspěšných i neúspěšných.

Pojem rodina se v dnešní společnosti těžko jednoznačně definuje. Nezapomeňme, že **stoupá počet lidí, kteří nevstupují do trvalého manželského svazku**, a je poměrně časté, že osobní historie dítěte či dospělého dnes běžně zahrnuje příslušnost hned k několika rodinám najednou. Souběžně existuje množství různých forem rodinného soužití zahrnující všechny možné kombinace legalizovaných i nelegalizovaných a biologických či nebiologických vztahů. Proto je důležité **stavět rozchody rodičů z hlediska důsledků na rovinu rozvodů**. Domnívám se, že někteří rodiče jsou ještě mylně přesvědčeni, že pokud žijí v nesezdaném soužití, bude eventuální rozchod pro všechny členy jednodušší.

Důvodů, proč lidé vstupují do manželství, je většinou mnoho. Nelze samozřejmě opomenout vzájemnou přitažlivost podloženou vrozeným biologickým programem. Uzavřením manželství většinou partneři chtějí svůj život obohatit a neuzavírají sňatek s vědomím, že se budou časem rozvádět.

Rozvod i rozchod rodičů je nepříjemná zkušenost, která do života rodiny významně zasahuje. Proto je potřeba respektovat některé zákonitosti vztahů, jinak se budou prozrazovat samy od sebe a mohou nás nemile překvapit svou razancí, a to nejen v přítomnosti, ale i v budoucnosti naší i našich dětí.

Myšlenka na rozvod asi přepadne během manželství téměř každého. Naštěstí od první myšlenky k reálnému úmyslu a nakonec k realizaci rozvodu bývá obvykle dlouhá cesta. Mnohé hrozby rozvodem jsou jakési volání o pomoc a snaha o pozitivní změnu vztahu, avšak jsou nepochybně i jiné způsoby, jak si o změnu říkat. Na Rodičovské lince se setkáváme i s případy, že partner hrozby druhého partnera nepochopí a přijme výzvu konfrontačně. Tím se spustí rozvodová mašinérie, což zpočátku nebylo vůbec úmyslem a záhy oba rozvodu litují. Je poměrně mnoho příčin, které mohou rodiče přivést k rozvodu. Většinou však bývají konečným důsledkem roků života v nespokojeném a konfliktním vztahu. Rozvod může nastat, protože partneři se k sobě nehodili již od počátku vztahu. Nebo jeden z partnerů ustrnul ve svém emocionálním vývoji, zatímco druhý se více posunul k plnější citové zralosti. Někdy může být důvodem i to, že vztah nebyl dostatečně pružný, aby unesl zátěž, kterou přináší rodičovství či stárnutí.

Rozvod či rozchod partnerů představuje akt ukončení vztahu a je často složitým etickým, právnickým a psychologickým problémem. Přesahuje z oblasti rodinného práva i do dalších oblastí. Dotýká se nejen života manželů a jejich majetkových poměrů, ale především dětí.

Rozpad manželství, kde jsou děti, je ztrátou pro všechny. Je spojen se strádáním či ztrátou a nic na tom nemění fakt, že rozvod bývá provázen pocíty úlevy a nabízí

partnerům šanci osvobodit se od strastiplného soužití. Rozvod proto není akt, který naším životem jen tak bezbolestně projde. Je součástí naší životní cesty. V mnoha odborných publikacích sice můžeme najít návody na to, jak bezbolestně rozvod zvládnout (což může být určitým zdrojem podpory), ale zkušenosti z Rodičovské linky ukazují, že ne vždy rozvod proběhne úplně bezbolestně. I když se rodiče snaží, velmi často se záhy ukáže, že je **rozvod vyvede z míry mnohem více, než očekávali**, především mají-li děti. Samozřejmě jsou i jedinci, kteří berou rozvod jako jednoznačné vítězství, ale to jen v případech, že žádné vztahy v rodině „neměli“, a tak „ztrátu“ nepocítují. Na druhou stranu je důležité vědět, že existují cesty, jak obdobím rozvodové situace projít tak, abychom se naučili akceptovat jednotlivé vývojové fáze rozvodu, tj. porozuměli tomu, co se děje, proč se to děje a co je možné s tím udělat. Těmto fázím je třeba dát určitý čas a je potřeba zabránit tomu, aby se rozvody či rozchody tzv. nepřechodily. To v praxi není tak úplně jednoduché. Vnitřně **neuzavřený rozchod s partnerem může totiž člověk prožívat po celý svůj život** a velmi tím ovlivňovat své další vztahy, např. s dětmi či dalším partnerem.

Problematika rozvodu je velmi široká a rozsáhlá, proto tento příspěvek považujeme jako **základní exkurs do tématu**. Budeme se v něm zabývat průběhem rozvodu rodičů, a to z **pohledu právního a z pohledu vnitřního individuálního procesu**, který má za úkol umožnit emoční distanci partnerů od rozbitého manželství. Dále se zaměříme na reakce dětí na rozvod rodičů. Na Rodičovskou linku se totiž často obracejí rodiče s dotazem, jak rozvod probíhá v případě, že mají děti, a jak a kdy dítěti vhodně a bezbolestně sdělit, že se budou rodiče rozvádět. Na což samozřejmě není jednoznačná odpověď, neboť **rozvod většinou doprovázejí bolestivé pocity minimálně u jednoho z rodičů a ty se vždy děti dotýkají**.

HISTORIE A STATISTIKY ROZVODU

V závislosti na převažujících kulturních a náboženských zvycích v různých státech existují různé právní modely řešení rozvodů – od přísných přes ty, co rozvod připouštějí jen za výjimečných okolností, až po benevolentní. Podíváme-li se na vybrané náboženské společnosti a církve, zjistíme, že některé rozvod zcela zakazují, jiné jsou mu více otevřené. Historické prameny dokazují, že rozvody probíhaly již ve starověkém Řecku a Římě. Poměrně neomezená svoboda k rozvodu trvala v západní společnosti do období nástupu křesťanství, které ji značně ovlivnilo. Římskokatolická církev považovala, respektive považuje manželství za svátost doživotně zavazující a nezrušitelnou. Známe proklamovaná tvrzení „co Bůh spojil, ať člověk nerozlučuje“, „dokud nás smrt nerozdělí“ atp.

Statistiky týkající se rozvodovosti jsou však neúprosné. V mezinárodním srovnání patří Česká republika mezi země s vysokou mírou rozvodovosti, stejně jako skandinávské země, Rusko a pobaltské státy, Velká Británie a Německo. Naopak nejnižší intenzita



rozvodovosti v Evropě je v zemích se silnou katolickou tradicí, především v Itálii, Španělsku a Polsku.

Rozvodovost u nás roste od šedesátých let dvacátého století a spolu s ní roste i tolerance společnosti vůči rozvodům. Rozvedení už si s sebou nenesou stigma, ale jsou přijímáni zcela standardně.

Podle statistik v roce 2009 bylo v ČR **rozvedeno** 29,1 tisíce manželství, což byl počet o 2,2 tisíce nižší než v roce 2008. Nižší byla také míra rozvodovosti: podíl manželství končících rozvodem se snížil z rekordních 50 % dosažených v roce 2008 na 47 % v roce 2009. V **65 % iniciovaly rozvod ženy**. U **72,1 %** případů šlo o **první rozvod u obou manželů**. Nejvyšší **míra rozvodovosti** se v roce **2009** vyskytovala po dvou až čtyřech dokončených letech od uzavření manželství a **manželství do svého zániku rozvodem trvalo průměrně 12,5 roku**. **Průměrný věk rozvádějícího se muže** v roce **2009** byl **41,8 roku, ženy 39 let**.

Statistika příčin rozvratu manželství potvrzuje **stále čtenější výskyt obecných příčin** (kategorie „**rozdílnost povah, zájmů**“ a „**ostatní**“) před těmi konkrétně formulovanými na straně muže či ženy. **Nejčastější** příčina rozvratu manželství identifikovaná soudem je většinou **nevěra**. Druhým nejčastějším důvodem je **alkoholismus muže** či **nezájem o rodinu ze strany ženy**. Od roku 1995, kdy započalo sledování státní příslušnosti rozvádějících se osob (místo národnosti), se zjistilo, že **dlouhodobě roste podíl cizích státních příslušníků, které rozvede český soud**. V roce **2008** dosáhl podíl rozvodů, u kterých alespoň jeden z partnerů nebyl občanem ČR, hodnoty **7,1 %**. (Zdroj: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost>).

ROZVOD PRÁVNÍ

PŘÍBĚH: Na Rodičovskou linku volá muž, který uvádí, že v současné době s manželkou uvažují o rozvodu. Nejdříve manželka navrhovala volajícímu společnou péči o syna, ale nyní se rozhodla, že chce syna do své péče. Volající se ptá na možnosti porozvodové péče o syna a na to, jak celý proces u soudu probíhá. Nechce ženě ani synovi dělat problémy, především z důvodu, že sám byl jako dítě předmětem „tahanic“ rodičů o jeho péči. Domnívá se, že se se ženou dohodnou, jen potřebuje vědět, jaké jsou jejich právní možnosti.

Rozvést se znamená projít jednak jednotlivými a někdy velmi složitými **kroky právního rozvodu** a jednak velmi **individuálním vnitřním procesem**, v jehož průběhu se člověk vyrovnává se zánikem manželství a všemi jeho důsledky. Oba procesy se obvykle překrývají jen částečně.

Právní rozvod slouží k „vnějšmu“ odloučení manželů, kteří spolu nechtějí či nemohou dále žít. Je důležitý pro **vnitřní proces vyrovnání se se zánikem manželství**, protože

pokud se manželé rozejdou a neprojdou právním rozvodem, nemohou úspěšně dojít k „vnitřnímu“ ukončení rozchodu. V případě, že podceňují právní dokončení rozvodu a odkládají ho na neurčito, velmi často se podivují, že mají zvláštní pocity neuzavřenosti a neschopnosti navázat jiný kvalitní partnerský vztah. Právní rozvodové řízení umožňuje rodičům řešit následnou výchovu jejich nezletilých dětí, způsob oddělení bydlení, rozdělení majetku, závazků.

PŘÁVNÍK ANO ČI NE

Rozvod není levnou záležitostí a výše potřebných finančních prostředků záleží především na tom, jak moc se manželé shodnou na svých požadavcích a jestli si nebudou navzájem návrhy napadat, tj. jak složitý jejich rozvod bude. Ceny za služby advokátů se stanovují podle advokátního tarifu nebo smluvní odměnou. Kromě odměny advokátům ještě musíme připočítat soudní poplatky, tedy v současné době 1000 Kč. I přesto, že výdaje za právní služby nejsou levné, doporučuji ve **sporných rozvodech** oslovit na doporučení zdatného právníka, který má praxi v rodinném právu. Podle Harantové (2007) se totiž mnoho advokátů, kteří vykonávají běžnou advokátní praxi, zabývá rodinným právem pouze okrajově. To znamená, že pokud k takovému právníkovi přijde klient, který jej požádá o služby v oboru rodinného práva, advokát mnohdy ani nezjišťuje, zda by byla možná dohoda mezi manželi. Dle jejího názoru by se každý advokát měl skutečně snažit o určitý způsob mediace mezi klienty. Rozhodně není a nebude zájmem klienta vést dlouhý soudní spor, pokud je možné v rámci dohody mezi rodiči za případné pomoci odborníků ukončit rozvodové řízení co nejrychleji a nejefektivněji s tím, že budou zachována práva nezletilých v té nejširší míře.

Na Rodičovské lince se spíše setkáváme s případy, kdy si volající stěžují na nepřipravenost svých právníků. V některých případech byly stížnosti rodičů neoprávněné, protože od právníků očekávali zpravidla nemožné. V jiných případech se ukazuje, že rodiče byli více nakloněni dohodě mezi sebou, a byli právníky paradoxně „zvikláni“ ke sporu.

Podrobný popis právní stránky rozvodu by byl poměrně rozsáhlý, a tak se ve stručnosti podívejme jen na některá témata, která hovoří o tom, jak u nás právní rozvod probíhá podle zákona č. 94/1963 Sb., o rodině.

Zákon o rodině rozlišuje ve věci rozvodu manželství s nezletilými dětmi dvě řízení:

- řízení o úpravě poměrů nezletilých dětí pro dobu po rozvodu (úprava výchovy a výživy nezletilých dětí),
- řízení o rozvodu manželství rodičů nezletilých dětí (§ 24 a násl.).



OPATROVNICKÉ ŘÍZENÍ

Soud musí vždy upravit **práva a povinnosti rodičů k dítěti pro dobu po rozvodu ještě před rozvodem manželství**.

Dříve, než tedy soud manžele rozvede, musí být vyřešena otázka, jak bude vypadat péče o děti po rozvodu manželství. Manželé mají dvě možnosti. Na péči o dítě se shodnou a sepišou dohodu, kterou jim soud schválí, je-li v souladu se zájmy dítěti. Tato varianta je samozřejmě nejrychlejší, nejlevnější a nejméně poškozuje samotné děti.

Komplikovanější variantou (v případě, že rodiče nejsou schopni se shodnout) je podstoupit soudní řízení, ve kterém soud autoritativně rozhodne, jak bude péče o děti pro dobu po rozvodu vypadat a jak každý z rodičů bude přispívat na jejich výživu. Pokud se rodiče nedohodnou a o výchovu dítěte se přetahují, může takové řízení končit až po nepřiměřeně dlouhé době v důsledku stále rozsáhlejšího dokazování, navrhování dalších důkazů včetně soudně znaleckých posudků, odvolávání se do soudních rozhodnutí (podávání stížností) apod. Není výjimkou, že se na Rodičovskou linku obrací zoufalí a bezmocní rodiče, kteří stejně jako jejich dítě trpí „protahováním řízení“. V době, kdy dochází k separaci rodičů a není vyřešena porozvodová péče, je velký prostor pro manipulaci rodičů dítětem. Jedná se především o přetahování se o dítě, jeho ovlivňování a izolaci od druhého rodiče.

Podle § 50 zákona o rodině nežijí-li rodiče nezletilého dítěte spolu a nedohodnou-li se na úpravě výchovy a výživy dítěte, může soud i **bez návrhu rozhodnout**, komu bude dítě svěřeno do výchovy a jak má každý z rodičů přispívat na jeho výživu. Jedná se o vydání tzv. předběžného opatření příslušným soudem.

Podle § 76a zákona č. 99/1963 Sb., občanského soudního řádu, může být předběžným opatřením účastníku uloženo zejména, aby odevzdal dítě do péče druhého z rodičů nebo do péče toho, koho označí soud. Předseda senátu při nařízení předběžného opatření uloží navrhovateli, aby ve lhůtě, kterou mu určí, podal u soudu návrh na zahájení řízení; to neplatí, může-li být řízení ve věci zahájeno i bez návrhu. Může také stanovit, že předběžné opatření bude trvat jen po určenou dobu. Soud je povinen rozhodnout do sedmi dnů od podání návrhu. Soudy takovému návrhu vyhoví jen v případě zvláštního zřetele hodného.

Soud může svěřit dítě do **výchovy některému z rodičů**, ale má i možnost svěřit dítě **do střídavé péče** nebo **společné výchovy obou rodičů**, a to za podmínky, že oba rodiče jsou způsobilí dítě vychovávat, mají o výchovu dítěte zájem, je to v zájmu dítěte a budou tak lépe zajištěny jeho potřeby. Je-li dítě svěřeno do péče jednoho rodiče, je výživné stanovováno pouze tomu rodiči, který nemá dítě svěřeno do výchovy (viz následující kapitola Porozvodová péče).

Na Rodičovské lince máme stále větší zkušenost s případy, kdy rodič, jehož zájem o dítě byl v době manželství pouze formální nebo dokonce zanedbávající, podá čistě účelový návrh na svěřeni dítěte do své péče. Častým důvodem bývá, že nechce platit výživné nebo se chce (přes děti) druhému rodiči pomstít.

NESPORNÝ ROZVOD

Až poté, kdy bude rozhodnuto o budoucí péči o děti, lze rozhodnout o samotném rozvodu manželství. Pokud se chtějí rodiče rozvést, mají možnost zvolit si způsob, jak celé rozvodové řízení bude probíhat. Vzájemný vztah mezi rodiči v průběhu rozvodu je velmi individuální. Hlavní rozdíl je především v míře narušení vztahu mezi manželi. Tam, kde sice ochably vzájemné citové vazby, ale rodiče se dokážou tolerovat jako partneři, je možné docílit podle § 24a zákona o rodině tzv. nesporného rozvodu (užívá se též pojem rozvod dohodou či smluvený). V tomto případě **soud nezjišťuje příčiny rozvratu a manželství rozvede. Manželé musí splnit následující podmínky**, a to všechny současně:

- manželství trvalo alespoň jeden rok a manželé prohlásí, že spolu minimálně šest měsíců nežijí,
- k návrhu se připojí druhý manžel,
- jsou předloženy písemné smlouvy s úředně ověřenými podpisy účastníků upravující pro dobu po rozvodu vypořádání vzájemných majetkových vztahů, práva a povinnosti společného bydlení a případnou vyživovací povinnost mezi manželi.

Dále jsou manželé povinni předložit pravomocné rozhodnutí soudu o schválení dohody o úpravě poměrů nezletilých dětí pro dobu po rozvodu.

ROZVOD SPORNÝ

Pokud se rodiče nedohodnou, nastává tzv. rozvod **sporný** podle § 24 zákona o rodině. V těchto případech si rodiče musí uvědomit, že rozvod bývá často značně náročný na čas a předpokládá vyšší finanční náklady spojené s tímto procesem.

Podle Nováka (2005) je těžiště sporného řízení především v dokazování. Pokud jeden z manželů s rozvodem nesouhlasí, je zejména nezbytné, aby žalobce prokázal, že manželství je „hluboce a trvale rozvráceno a není možné obnovení manželského soužití“. V průběhu řízení se prokazují tvrzení příčin rozvratu manželství. V tomto případě často začne známé „praní špinavého prádla“ před soudem a předkládání tzv. tvrzení proti tvrzení. Většinou se pak strhne nelitostný rozvodový boj, do kterého někdy bývají zapleteny i rodiny a přátelé obou stran.

VYŽIVOVACÍ POVINNOST A VÝPOČET VÝŽIVNÉHO

PŘÍBĚH: Telefonuje otec, který je majitelem pekárny. Potřebuje si ujasnit, zda výživné na svého 13letého syna, které své manželce nabídl, je optimální. Uvádí, že jeho nabídka se pohybuje kolem 21 % z jeho platu.



Podle § 85 zákona o rodině vyživovací povinnost rodičů vůči dětem trvá do doby, než jsou děti samy schopny se živit. Pokud dítě po své zletilosti dále studuje, trvá vyživovací povinnost až do konce jeho studia. Do 18 let dítěte se platí výživné k rukám rodiče, který má dítě v péči. **Zletilému dítěti platí rodič výživné přímo.**

V případě rozvodu a určení vyživovací povinnosti druhému rodiči musí soud zvážit dvě hlediska. Na jedné straně musí přihlédnout k odůvodněným potřebám dítěte, např. v souvislosti s jeho věkem, zdravotním stavem, zájmovou činností a potřebou školních pomůcek. Na straně druhé musí soud posuzovat i možnosti, schopnosti a majetkové poměry rodiče, který má výživné platit. Rodiče musí předložit soudu potvrzení o příjmech od svého zaměstnavatele, podnikatelé dokládají daňové přiznání a jiné podklady o příjmech a majetkových poměrech.

Výživné se platí zpravidla jednou měsíčně, a to vždy předem. **Dárky, kapesné a jiná přilepšení se do výživného nezapočítávají, rodič je dítěti dává navíc.**

V případě, že je jednomu rodiči zamezen styk s dítětem buď soudním rozhodnutím, nebo pro postoj druhého rodiče, jeho vyživovací povinnost trvá. I když se rodiči nedaří realizovat styk s dítětem, je povinen řádně a včas platit výživné na dítě. Neplní-li svou vyživovací povinnost, naplňuje tím skutkovou podstatu trestného činu zanedbání povinné výživy. Z praxe na Rodičovské lince máme zkušenosti s případy žen, které se ocitají náhle v tíživé životní situaci, když zjistí, že jejich manžel je trestně stíhán z důvodu neplacení výživného na dítě z předchozího manželství.

Pokud bychom hledali v zákoně nějaké právní vodítko, jak správně vypočítat výši výživného na konkrétní dítě, budeme hledat marně. Ministerstvo spravedlnosti uvedlo do praxe následující tabulku, která doporučuje soudcům, aby se jí v řízení o výši výživného řídili. Ukazuje doporučený podíl z platu připadající na výživné.

Věk	Podíl z platu připadající na výživné (v %)
0–5 let	9–13 %
6–9 let	11–15 %
10–14 let	14–18 %
15–17 let	17–21 %
18–více let	20–24 %

EMOČNÍ ROZVOD

Cesta k rozvodu může začít velmi brzy po uzavření manželství. Někteří partneři dokonce připouštějí, že je pochybnosti o volbě partnera přepadly již těsně před svatbou. Než dojde k realizaci definitivního rozhodnutí se rozvést, procházejí partneři různými fázemi. Jedná se o fáze pochybností a ochladnutí vztahu, poté se mohou střídát fáze odcházení a usmiřování partnerů, které následně mohou vyústit do fáze rozvodových

fantazií. Realizace těchto fantasií vedoucí k definitivnímu rozvodu může trvat různě dlouhou dobu.

Doupovcová (in Novák, 2005) ve své diplomové práci na základě výzkumu shromáždila následující znaky rozvodového potenciálu.

Za **středně významné znaky** rozvodového potenciálu se považují následující situace:

- oba rodiče mají oddělené kontakty s dětmi, děti jsou informovány o nesouladu v manželství,
- přímý kontakt mezi partnery končí hádkou, oba považují své vzájemné postoje a reakce za nepřátelské, všude čas tráví každý zvlášť,
- oba hodnotí kvalitu manželství zcela odlišně, protikladně a seznamují se svými problémy své okolí, rodiče, přátele,
- bydlí v jedné domácnosti, ale prostorově se oddělili, finanční hospodaření se též oddělilo, zmizelo společné hospodaření, stolování.

Za **významné znaky** rozvodového potenciálu se považují:

- manželé mají mimomanželský vztah,
- u ženy i u muže je vzájemná doteková averze, postoj k partnerovi je charakterizován nezájmem a lhostejností, sex v manželství chybí více než šest měsíců,
- oba uvažují o rozvodu v období relativního klidu, ne situačně, např. po hádce,
- oba mají konkrétní představu o rozvodu včetně potřebných právních úkonů,
- jeden z partnerů kontaktoval advokáta.

Podle Nováka (2005) o **emoční formě rozvodu** (někteří odborníci užívají termín **psychorozvod**) mluvíme ve smyslu **dosazení emoční distance od rozbitého manželství či vztahu** s uvědoměním, že se již nikdy tento vztah nevrátí. Patří sem citové i sexuální odpoutání od svého partnera. Dále sem zahrnujeme i nejtěžší krok, tj. **oddělení manželství od rodičovství. Tímto procesem samozřejmě procházejí i partneři z nesezdaných soužití**, kteří možná doufali, že bez sňatku se „náročným“ situacím mohou vyhnout.

Velmi často lidé v rozvodové a porozvodové situaci považují za slabost a selhání, že několik měsíců prožívají bolestné emoce nebo občas selhávají v denních činnostech a jsou málo výkonní. Své prožívání často hodnotí jako nepřiměřené a nerozumí tomu, co se s nimi vlastně děje.

I když je rozvodová cesta vždy pro každého jiná, má své fáze. Rozvod jako každá ztráta může být bolestný a potřebuje svůj čas k hojení. Když tyto fáze obejdeme, většinou se v nové životní situaci musíme vrátit zpět k ranám, které ještě nebyly dobře zahojeny. Je pravidlem, že následující fáze nemůže dobře proběhnout, jestliže není správně dokončena ta předchozí. Na mnoha osobních faktorech a životních okolnostech závisí, jak časově omezené tyto fáze budou. V praxi se však setkáváme s klienty, kteří zřídka projdou všemi fázemi rozvodu, což může mít různé důvody i důsledky. Nelze opominout ani jiný průběh zpracování rozvodu ze strany žen a mužů.

Rozvod se víc dotkne pochopitelně těch partnerů, kteří si rozvod nepřáli. Skutečnost je podle Nováka (2005) mnohem složitější především v tom zjistit, kdo je ten, kdo chce



manželství udržet, a kdo rozbít. Někdy je ten, kdo manželství rozbít nechtěl, donucen druhým partnerem k tomu, aby rozvod inicioval proti své vůli. Jindy se ukáže, že partner, který manželství nechtěl ukončit, se o to vlastně snažil jiným způsobem.

Přesto mají ti, co si rozvod přáli, možná trochu výhodu, že do procesu vstupují dobrovolně a měli dostatek času postupně dozrát ke svému rozhodnutí. Někdy mají podporu nezávislou na partnerovi, což též rozchod usnadňuje. I přestože jsou tito partneři připravenější, ukazuje se, že někteří mají problém s vyjádřením emocí nebo jsou sami překvapeni, jak nepřipravené je v tu chvíli zaskočily.

Průběh emočního rozvodu je různými odborníky dělen do odlišných etap a stádií. Ideální situací je, kdyby odmítnutý partner mohl projít všemi fázemi. Poupětová (2009) popisuje následující stadia z pohledu orientace v emocích a v potřebách uzdravení.

A) ODMÍTÁNÍ SKUTEČNOSTI ČI PROTEST

V první fázi odmítnutý partner většinou situaci prožívá buď jako zlý sen, ze kterého se co nevidět probudí, nebo se snaží protestovat a svým chováním dává najevo závislost či nezávislost na druhém partnerovi. V závislosti žádá partnera o to, aby mu dal ještě šanci. Může trvale pozorovat partnera a hledat náznaky, které by mohly znamenat jeho náklonnost. Snaží se za každou cenu navázat kontakt, a to i přes děti. Trápí se tím, co by měl udělat jinak, aby partnera dostal zpět. V jiné variantě může dojít k hledání důvodu k rozvodu, např. v mobilu, e-mailové poště. V některých případech se partner, který si rozvod přál, obviňuje nebo dokonce kaje.

B) LÉČBA BOLESTI

Po prvním otřesu už mají partneři sílu unést, že jejich vztah skončil, a začínají vnímat bolest této skutečnosti. Ke slovu se dostávají především emoce. Velmi často jsou zmateni tím, co se děje a kam se na své životní cestě dostali, mají o sobě pochybnosti. Tato fáze je též doprovázena zoufalstvím, které se projevuje smutkem, sebeobviňováním, vztekem na partnera a vztekem na sebe. Vyskytují se prudké výkyvy nálad, pocity zoufalství, bezmoci a beznaděje. Partner žije ve svém světě bolesti a zraněnosti často s tím, že „už to nikdy nebude jako předtím, už si nikdy nenajde nového partnera“ atp.

C) ODPOUTÁNÍ A STABILIZACE

Stav partnera, který prošel předchozím „emočním hojením“, se začíná stabilizovat. Bolestné emoční stavy řídnou a ubírají na intenzitě. Opuštěný partner se postupně začíná rozhlížet v nové situaci a zjišťuje její možnosti. Lépe se mu daří v denních činnostech. Postupně se odpoutává od života se svým bývalým partnerem. Už nemá myšlenky na návrat do vztahu. Zkouší nové věci, navazuje kontakt s přáteli. Začíná aktivně řídit svůj život. Přemýšlí s odstupem nad příčinami krachu vztahu, na svém podílu na něm a souvislostmi s vlastním chováním.

D) VYTVOŘENÍ NOVÉ IDENTITY A NOVÉ KONCEPCE ŽIVOTA

V této fázi partner vnímá realitu bez emoční zátěže a rozchod přestává být prožíván jako trest za selhání. Zvyšuje se porozumění, že manželství dospělo do bodu, ve kterém nemohlo fungovat v podobě, v níž bylo. Partner může vnímat rozvod již jako životní zkušenost, která rozvinula jeho sílu a nové dovednosti, jež se v bývalém vztahu málo projevovaly. Paradoxně se může cítit svobodnější a více sám sebou. Učí se opět riskovat důvěru ve vztazích. Může si lépe uvědomovat, co od partnerského vztahu očekává, a jeho očekávání jsou mnohem realističtější.

Je zajímavé, že podle Dudové poslední výzkumy týkající se žen ukazují, že ačkoli je rozvod pro ženy jednoznačně bolestnou zkušeností, se kterou rozhodně ve své životní biografii nikterak nepočítaly a nepřipravovaly se na ni, je pro většinu z nich příběh rozchodu zároveň příběhem osvobození. Rozchod pro ně znamenal nabytí ztracené svobody, které se dobrovolně zřekly ve prospěch manžela.

JAK MLUVIT S DĚTI O ROZVODU

PŘÍBĚH: Na Rodičovskou linku telefonovala matka tří dětí. Jednalo se o děti ve věku od 3 do 8 let. Uvedla, že již delší dobu měla pocit, že se jí rozpadá manželství. Manžel se o děti nezajímal, na společné rodinné akce nechodil. Když něco v zájmu rodiny slíbil, většinou to nespínil. Naposledy jí sdělil, že chce svobodu, to znamená, že si chce dělat, co chce. Uvedl, že se rozhodl z rodiny definitivně odejít. Matka uvádí, že má pocit, že děti celou situaci vnímají. Prostřední syn začal koktat, starší dcera se více vzteká. Matka neví, jak dětem odchod otce z rodiny vysvětlit, je evidentně v krizové situaci, pláče.

Velmi často se na Rodičovské lince setkáváme s dotazy rodičů, jak mají mluvit s dítětem o rozvodu či rozchodu. Ukazuje se, že pro mnoho rodičů to je velmi citlivé téma a některým působí problém s dítětem na toto téma rozhovor zahájit. Někteří se cítí provinile a nechtějí téma otvírat, jiní nevědí, jak na to. Jednoduchý recept na to, jak dítěti sdělit, že se rodiče rozvádějí, popsat nelze, protože **vždy záleží na povahových rysech, vnímavosti a citlivosti dítěte. Důležitý vliv má stupeň rozpadu manželství či v které fázi procesu vyrovnávání se s rozvodem se rodič právě nachází.**

Uvědomme si, že i velmi malé děti většinou tuší, že se doma něco děje. **Představa, že děti nevnímají atmosféru nevládnuté a hluboké krize směřující k rozpadu manželství, je velmi mylná.** Děti strádají více tím, že mají zmatek v duši, prožívají nejistotu a stavy úzkosti. Proto je velmi důležité s nimi o rozvodu mluvit a příliš neotálet.

Je důležité počítat s tím, že **ať řekneme cokoliv, neřekneme to dobře, jelikož jsme většinou posly špatných zpráv.** Z praxe znám případ patnáctileté dívky, které před třemi roky matka sdělila, že se budou s otcem rozvádět. I přesto, že se matka na



formu sdělení této zprávy dobře připravovala, považovala to dívka za svůj nejhorší den v životě.

Podle Pláňavy (1994) zprávu o rozvodu můžeme dítěti podat různě. Mějme na paměti, že cokoliv dítěti sdělujeme, činíme kvůli němu, ne kvůli sobě. Je důležité být opatrní, abychom dítě nezatáhli do manipulativních her, které rodiče v době rozvodu někdy hrají. Dítěti nikdy **nelžeme, říkáme mu celou a úplnou pravdu**, a to i přesto, že rozvádějící se rodiče mohou mít každý „svou pravdu“.

Na počátku rozvodu se velmi často stává, že rodiče se přou, **kdo by** měl informaci o tom, že se rozvádějí, dítěti sdělit. Ze zkušenosti vím, že tuto situaci hojně používají jako jednu z manipulací k tomu, vyvolat u druhého z partnerů pocity viny, např. sdělením „tak mu běž vysvětlit, proč od nás odchází“.

Očekává se, že informaci o rozvodu je povinen dítěti sdělit iniciátor rozvodu. To ale pro dítě není podstatné. Je důležité, aby mu definitivní rozhodnutí sdělil ten, kdo dokáže tuto skutečnost říci nejvhodnějším způsobem, a nemusí to být zrovna iniciátor. Zahraníční publikace doporučují, že je vhodnější, aby informaci dětem sdělovali svorně oba rodiče. Dle mého názoru to platí jen v těch výjimečných případech, kdy jsou schopni se domluvit a lze vyloučit následující hádku či napětí.

Další nejčastější otázkou je, **kdy** dítěti sdělit, že se rodiče rozvádějí. Představa, že čím později, tím lépe, je velký omyl. Je důležité, aby se dítě informaci dozvědělo od svých rodičů, a ne pokoutně a filtrovaně od různých osob v náznamech („Ten tvůj slavný tatínek není tak svatý, jak se zdá.“ „Ta tvoje maminka si ten život uměla ale zařídit.“).

Vhodné načasování sdělení neexistuje a čekat na situaci, až z toho bude dítě mít rozum, je nesmyslné. Dítě má být informováno v situaci, kdy je jasně rozhodnuto, že rozvod proběhne. S informací je třeba počkat v době manželské krize či v době, kdy se rodiče rozhodují, zda se rozvedou, či nikoliv. Diskutovat s dítětem o tom, zda se má rodič rozvést, nebo ne, a klást na jeho bedra spoluzodpovědnost za rozhodnutí, které musí udělat rodič sám, je výchovně nepřijatelné. Problematickou zůstává situace, kdy rozhovor o rozvodu patří k opakované formě komunikace mezi manželi a je součástí jejich hádek. V takovém případě je důležité se se sdělením neukvapovat, počkat a dítě zbytečně neděsit. Sporným okamžikem je, když se jeden z manželů rozvádět nechce a druhý ano. Optimální variantou by bylo počkat, až druhý dospěje k poznání, že manželství udržet nejde a ani to nemá smysl, a pak o tom povědět dítěti. Což je však v praxi často nemožné.

Místo, **kde** sdělit dítěti, že se rodiče rozvádějí, je vhodné volit s ohledem na dítě. Jedná se především o místo, kde se dítě cítí dobře, např. jeho pokoj. Nedoporučuje se sdělovat tuto informaci na dovolené, na výletě, zkrátka na místě, které by mohlo být celoživotně spojeno s touto situací. Např. nevhodné je, když rodič své dítě poprvé vezme k moři a tam mu řekne, že se bude s druhým rodičem rozvádět.

Zůstává otázka, **jak a co** mají rodiče dítěti sdělit. Je potřeba mluvit především klidně a způsobem, který v dítěti nevyvolává úzkost. Nemá smysl dítěti složitě vysvětlovat, proč došlo rozvratu manželství a jak všechno v rodině probíhalo. Na druhou stranu to neznamená, že by měli rodiče mlčet a suše dítěti fakt rozvodu oznámit. Pokud má druhý rodič mimomanželský styk a dítě se na něj zeptá, je potřeba dítěti nelhat. Sdělení by

mělo být vyvážené. Není vhodné dítěti rozvodovou situaci popisovat v bodrých konturách, že není nic příjemnějšího než rozvod rodičů, protože bude doma více místa, klidu, pohody a dítě získá svůj pokoj. Nebo situaci zlehčovat tím, že dnes se rozvádí téměř každé manželství, takže jejich rozvod je zcela normální záležitostí. Tímto sdělením se většinou rodiče snaží zahnat svoji úzkost. Je však také dobré, aby dítěti neposkytovali přemrštěné katastrofické scénáře a víze, že „už nikdy maminku neuvídíme, nikdy už to nebude takové jako dřív“ apod. Velmi důležité je si uvědomit, že v takto náročných situacích sdělují rodiče informace více mimoslovně než slovy. Říkat tedy dítěti, že je vše bez problémů, s očima plnými slz není úplně uklidňující. Je lepší mluvit zcela otevřeně, popř. pojmenovat svoje pocity. Dítěti mohou rodiče například sdělit: „Přestali jsme si rozumět. Nechceme žít v hádkách a domluvili jsme, že tatínek u nás už nebude bydlet. Samozřejmě, že tě má moc rád, proto jsme se dohodli na tom, že se spolu můžete vidět, kdykoliv to bude možné.“ Od osmi let věku dítěte můžeme používat obrat rozchod či rozvod. (Pláňava, 1994).

NEVHODNÉ CHOVÁNÍ RODIČŮ VŮČI DĚTEM V PRŮBĚHU ROZVODU

PŘÍBĚH: Telefonuje otec, který je v rozvodovém řízení se svou ženou. Uvádí, že manželka byla v průběhu posledních let manželství odtažitá, vyhrožovala rozvodem a následně návrh na rozvod sama podala. Asi půl roku poté si volající našel přítelkyni. Tato skutečnost manželku překvapivě tolik rozhodila, že se nyní snaží vztah se svým manželem všemožně obnovit. Používá nespočet manipulací, do kterých zatahuje i děti. Nutí je psát tatínkovi SMS zprávy, aby k nim přijel, protože mamince je moc špatně a nemůže se o ně starat. Když otec přijede, děti nesmí otci otevřít, a on po delší době zjistí, že žena je zcela zdravá.

Pokud jsou rozvádějící se partneři rodiči, mají situaci mnohem obtížnější než bezdětní. Dostávají se do paradoxní situace. Rozvodové řízení a separace pro některé partnery může být úlevná. Na druhou stranu je potřeba vůči dětem zachovávat rodičovskou roli. To představuje kontakt a spolupráci obou rodičů. Ačkoliv tedy nemůže často jeden druhého ani vidět, jejich děti potřebují, aby se domluvili na mnoha věcech, které jsou v jejich zájmu. **Rozvod probíhá bezpečně pro všechny účastníky pouze v případě, že dochází k oddělení partnerství a zůstane zachováno rodičovství.** Toto je často jen ideální stav. Rodiče většinou vědí, že mají své silné emoce ovládat a dítě držet stranou od manželských konfliktů. Přesto ho někteří hodí do „ringu“ svých manipulací a rozepří. Pro dítě je především stresující slyšet hádky rodičů nebo být svědkem hledání řešení rozvodových problémů, či je dokonce řešit.



Moment, který je pro dítě velmi ohrožující, nastává, když rodiče dítě používají jako poslíčka ve své partnerské komunikaci. Např. matka říká: „Honzíku, řekni tam vedle, že se rozbil sporák.“ Honzík odejde do vedlejšího pokoje a řekne to otci. Otec reaguje: „Řekni své matce, že se sporák nerozbil, ale že ho rozbila ona.“ Bohužel, tyto manipulace se mohou objevovat ještě v daleko drastičtějších podobách.

Rozvod je spojen s mnoha zátěžovými situacemi, které jsou na oba rodiče kladeny a někdy na ně nestačí. V této situaci dopadne často i více povinností na děti, což pro ně může být v rozumné míře větší podporou k samostatnosti.

Další ohrožující situace pro dítě nastává, když se stane důvěrníkem svých rodičů, kteří na ně chrlí vzteky a stesky týkající se druhého rodiče. V této chvíli dítě musí potlačit svoje potřeby a dávat podporu dospělému, což pro něj není jednoduché. Dítě dostává předčasně odpovědnost, resp. kompetenci, která přísluší dospělým. Velmi často pak trpí přetížením a nezralostí, jelikož nedostává od rodičů to, co by v danou chvíli potřebovalo. Tím se většinou naučí v budoucnosti přebírat za druhé více odpovědnosti, než kolik mu patří, a své potřeby považuje za nedůležité. Někdy může toto chování přerůstat až k pocitům omnipotence, kdy se domnívá, že řízení situací v životě je pouze na něm. Někteří jedinci právě z těchto důvodů mohou inklinovat k pomáhajícím profesím, kde mohou tento model leckdy nekontrolovaně uplatnit.

Výše uvedený příběh z Rodičovské linky ukazuje typický manévr, kdy děti slouží jako laso, kterým se dát partner k rodině přitáhnout zpátky. Dítě má např. vysoké horečky, propadá ve škole atp. Tato sdělení však kamuflují, vyjadřují zcela jiná přání než strach o zdraví či prospěch dítěte, chtějí partnera získat zpět.

Dalším velkým manévrem v době rozvodu je schovávání a zapírání dítěte před druhým rodičem nebo trestání dítěte za projevy loajality k druhému rodiči. (Plášava, 1994).

MOŽNÉ REAKCE DĚTÍ NA ROZVOD

PŘÍBĚH: Na Rodičovskou linku volal otec osmileté holčičky. S manželkou se společně domluvili, že se rozvedou. Dceři zatím nic neřikali, ale otec z chování dcery vyzozoroval, že něco tuší. V jednom rozhovoru mu sdělila, že pokud se rodiče nebudou mít rádi, tak uteče z domova.

Rozvod i dětem přináší ztráty a změny, se kterými se potřebují vyrovnat stejně jako jejich rodiče. K tomu od nich ale potřebují podporu a ochranu. Reakce dítěte na rozvod či rozchod rodičů mohou být různé a je potřeba, aby rodiče na ně byli částečně připraveni. Za jejich hlavní projevy podle Treybera (2007) můžeme považovat **strach z odloučení, snahu sblížit rozcházející se rodiče a prožívání odpovědnosti či viny za rozvod rodičů**. Právě tyto reakce mohly ve výše zmíněném příběhu dívky vyvolat její úvahy o útěku z domova.

A) STRACH Z ODLOUČENÍ

Někteří odborníci tvrdí, že strach z odloučení je nejbolestivější pocit, jaký je možné zažít. Ve fázi rozpadající se rodiny je u dítěte strach z odloučení a ztráty zcela přirozený, ale rodiči může být zcela podceňovaný. Dítě si v době rozvodu může začít uvědomovat, že nejdůležitější lidé v jeho životě by mohli najednou opustit jeho svět. Děti nejsou na rozdíl od dospělých dostatečně vybaveny k tomu, aby dokázaly bolestivé pocity pochopit a vyrovnat se s nimi. Na Linku bezpečí 116 111 poměrně často volají děti, které se potřebují zorientovat v aktuální situaci, která se v rodině odehrává, např. v případě, že rodiče na sebe křičí, působí nešťastně a jeden z nich se začíná stěhovat. Většinou mají strach a úzkost, zda se jeden z rodičů vrátí či nikoliv nebo se ptají, jak to mají „zařídít“, aby se odcházející rodič vrátil.

Rodiče se skutečně musí připravit na to, že jejich dítě může v případě ohrožení bezpečných rodičovských pout reagovat úzkostí. U chlapců i dívek se někdy projevuje nočním pomočováním, strachem ze tmy, okusováním nehtů, citovou závislostí, zhoršením ve škole. Malé děti, které dříve např. běžely bez problémů na hřiště, se nyní křečovitě drží jednoho z rodičů. Uvědomme si, že malé dítě nedostatečně vnímá čas, tj. neumí se přenášet do pozdější doby a nechápe např. výraz „uvidíš se s tátinkem za pár dní“.

B) SNAHA DĚTÍ SBLÍŽIT ROZCHÁZEJÍCÍ SE RODIČE

Většinou si děti rozvod nepřejí. Jedním ze způsobů, jak se děti s touto úzkostí ze ztráty vyrovnávají, je popírání reality a snaha zabránit rozvodu rodičů. Některé děti se vytrvale drží touhy obnovit původní rodinu i několik let po rozvodu, ale doma o tom otevřeně z různých důvodů nemluví. Představy o opětovném sjednocení rodiny nejsou jen neškodná dětská přání, ale zabraňují dětem vyrovnat se s realitou rozvodu a zdravým způsobem se vyvíjet. U některých dětí se objeví příznaky nemoci či problémy s chováním, které mají dát rodiče znovu dohromady. Zvláště v rodinách bez pevného spojení mezi manželi děti pochopí, že se rodiče dokážou spojit, aby usilovali o společný cíl, tj. nápravu problémového chování dítěte. Pokud se dítěti daří opakovaně spojit rodiče, může u něho vzniknout nereálný pocit osobní moci pramenící z jeho nepřiměřeného vlivu na vztahy v rodině. V tomto případě je kladen důraz na to, aby rodiče ve svém sdělení byli jednoznační a nejasností neživil v dětech naději, že se k sobě vrátí. Měli by dítěti sdělit, že rozvod je definitivní rozhodnutí rodičů a ony na tom nemohou nic změnit, a to i přesto, že je to pro dítě bolestivé a zraňující. Emoční reakce dětí však nemohou rodiče nechat bez povšimnutí a musí dát dítěti dostatečně bezpečný prostor k jejich přijetí.

C) PROŽÍVÁNÍ ODPOVĚDNOSTI ZA ROZVOD

Nemálo dětí se cítí odpovědnými za rozvod rodičů a kladou si jej za vinu. Pro některé rodiče je tento fakt obtížně představitelný, ale realita je skutečně taková. Především menší děti trpí obavou, že rozpad manželství zapříčinily ony, respektive něco, co udělaly či neudělaly nebo mohly udělat. V tomto případě dítě potřebuje ujištění, že rozvod je věcí dospělých, že za něj nemůže a že může mít dále dobrý vztah s oběma rodiči.



Bohužel se stává, že někteří rodiče dokonce otevřeně obviňují dítě za rozvod v rodině. Jedná se především o rozpadající se rodiny s nevlastním otcem. V těchto případech samozřejmě rodiče odmítají přijmout zodpovědnost za své rozhodnutí a svůj život a dítě svým chováním traumatizují.

ROZVOD JAKO ZDÁNLIVÁ VÝHODA

Musíme však uvážit, že existují i případy, kdy se některým dětem odloučením od jednoho z rodičů primárně uleví, jelikož se rozvodem sníží napětí v rodině či se dítě částečně separuje např. od násilnického či jinak problematického rodiče.

Na druhou stranu se na Rodičovské lince velmi často setkáváme s případy, kdy má dítě rozšířený styk s rodičem, i když výchova z jeho strany byla v době manželství nepřiměřená (např. nadměrně trestající). Tento styl výchovy dítě v době styku s rodičem opět zažívá. Rozdíl je ale v tom, že druhý rodič už zákonitě nemá na jeho výchovné postupy žádný vliv. Paradoxní situací je, že jednou z příčin rozvodu je často právě neshoda v přístupu k výchově. V těchto případech je možné pouze prokázat, že chování druhého rodiče je pro dítě ohrožující, což není v praxi jednoduché.

PŘÍBĚH: Na Rodičovskou linku telefonovala matka, jejíž syn se opakovaně vrací ze styku se svým otcem plačtivý. Uvádí, že ho otec nutí opisovat několikrát testy z českého jazyka. Jednou matka slyšela, jak syn volá na Linku bezpečí, že kromě toho, že je otec přísný, ho občas i pohlavkuje. Sama uvádí, že neví, co s otcovým přístupem dělat. Jeho výchovný přístup k synovi byl důvodem rozchodu. Volající se snaží u manžela snižovat napětí, ale on je přesvědčen, že jeho výchovný přístup je správný, protože on to pod vlivem přísnosti svých rodičů někam dotáhl.

ODCIZENÍ

Jednou z komplikací rozvodu je pro dítě odcizení s rodičem. Odcizení může mít různou intenzitu od odmítání až po zavržení, které zůstává v nejtěžších případech i celoživotní. K odcizení může dojít v souvislosti s takovým rozvodem, kdy spolu rodiče nedokážou mít dobrý vztah a jeden z nich buď nemá o dítě zájem, či mu je ve styku s dítětem bráněno. **Odcizením s jedním z rodičů dítě ztrácí příležitost nasycení důležitých životních potřeb, které mu druhý rodič nikdy nemůže dát. V tom případě dítě ztrácí kontakt s jedním ze svých „kořenů“,** což jeho vývoj ovlivňuje stejně nepříznivě, jako když utneme stromu jeden z jeho kořenů. Dokládá to příběh jedenáctiletého chlapce. Od jeho dvou let

ho vychovával otec a s biologickou matkou se nikdy nesetkal. S nevlastní matkou neměl dobrý vztah a ta v té době rodinu opustila. Neměl výrazné výchovné problémy a dobře se učil. Chlapec však žil s přesvědčením, že „sám sobě nerozumí a má pocit, že se jeho život rozpadá jako hrad z písku a on se nemá čeho chytit“. Ukázalo se, že důvodem jeho nespokojenosti je odcizení se svou biologickou matkou, o které se doma nikdy nemluvilo. V průběhu doby s ní navázal vztah. I přestože se s matkou poté stýkal jen občas, jeho pocit spokojenosti a smyslu života se obnovil. **Děti si často v těchto situacích udělají o sobě a o vztazích s druhým rodičem neadekvátní závěry, které je zbytečně doprovázejí někdy i po celý život** (např. mají-li někoho rády a ztratí ho, domnívají se, že nemá cenu mít vztahy). Projevuje se to především v případě, že si v dospívání či v dospělosti samy nepřehodnotí, že odmítnutý rodič je možná „jiný“, než byl dítěti prezentován.

MOŽNOSTI POMOCI V PŘÍPADECH ROZVODU RODIČŮ

PŘÍBĚH: Na Rodičovskou linku volala paní, od které se její manžel před půl rokem odstěhoval. Děti bydlí část týdne u otce a část u matky. Volající má pocit, že domluvy s manželem fungují a děti jsou s tímto uspořádáním relativně spokojené. Otce mají rády a on se jim poměrně věnuje. Zpočátku volající uvádí, že má k celé situaci spoustu spíše výchovných otázek. V průběhu hovoru se ale ukáže, že blízcí se rozvod není pro ni tak jednoduchá situace, jak se zpočátku zdálo, cítí se zmatená a neví, co má dělat.

Rozvod bývá z hlediska psychické zátěže považován za druhé nejzávažnější trauma v životě člověka. Někteří odborníci dokonce soudí, že pro toho, kdo se rozvádět nechce, znamená větší zátěž než smrt partnera. Nemusím zdůrazňovat, že rozvodový stres se může stát příčinou vážnějších onemocnění. Neschopnost vyrovnání se s rozvodem zase může bez odborné pomoci poznamenat či znemožnit budoucí partnerský život i deformovat vztah s dětmi.

Kromě právních služeb je **důležité vyhledat včas i psychologickou nebo psychoterapeutickou pomoc.** O rozvodu mají rodiče možnost mluvit se svými známými či s přítelem/příteklou, což může být dočasně povzbuzující a podporující. Domnívám se však, že málokdy jsou blízcí přátelé v této situaci bez emočního zatížení, a tak tato jednostranná podpora většinou nemá dlouhodobější efekt. Češi ještě pořád málo vyhledávají při rozvodu a po něm odbornou pomoc psychologů a terapeutů. V zahraničí běžně fungují instituce nabízející služby všech odborníků pod jednou střechou, např. v Rakousku a Německu, u nás začínají postupně vznikat.



A) PORADNY PRO RODINU, MANŽELSTVÍ A MEZILIDSKÉ VZTAHY

Podíváme-li se na služby, které nabízejí účinnou pomoc, jsou nasnadě manželské a předmanželské poradny. V dřívějších dobách tradiční manželské poradenství obvykle končilo situací, kdy se zdál být rozvod nutný. Pak místo psychologů nastoupili právníci. Zhruba v 80. letech u nás vznikla nová poradenská disciplína **předrozvodové, rozvodové a porozvodové poradenství** (Novák 2005).

Manželský a rodinný poradce poskytuje psychologické, psychosociální a sociálně právní poradenství jednotlivcům, partnerským párům, snoubencům, manželům a rodinám, které se nacházejí v náročném životním období. Poradenství je zaměřeno na zvládání potíží v mezilidských vztazích, osobních a rodinných problémů, generačních sporů, rozvodu a porozvodových těžkostí, styku s dětmi, žárlivosti, nevěry, závislosti v rodině a obtíží v intimním soužití. Důležitou součástí práce je i mediace dohod, a to především o výchově dětí a uspořádání vzájemných vztahů. Záleží však na poradně, zda tuto službu nabízí, či nikoliv. Míst, kde se provádí toto poradenství, je celá řada. Poradenství, které je bezplatně dotované státem (resp. obcí), poskytují poradny pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy. Kontakty na bezplatnou pomoc prostřednictvím psychologa v oblasti rozvodového poradenství lze najít na webu Asociace manželských a rodinných poradců ČR (www.amrp.cz). Nad tento rámec samozřejmě existuje mnoho soukromých praxí psychologů či psychoterapeutů, kteří mají své služby zpoplatněny a využívají různé přístupy. Postupně do manželské a rodinné terapie začínají pronikat i jiné přístupy, například z mnoha hledisek sporné rodinné konstelace.

B) ROZVODOVÉ PORADENSTVÍ

Rozvodové poradenství má smysl pro ty dvojice, jež se nechtějí nechat pohltit rozvodovým bojem. V rámci rozvodového poradenství se pracuje především na tom, aby se oba partneři mohli oddělit a uměli spolupracovat v zájmu svých dětí. **Optimální variantou rozvodového poradenství je společná práce s oběma manželi**, aby nevznikl v jednom nebo druhém dojem, že dochází ke koalici mezi poradcem a druhým partnerem. Odtud plyne častý požadavek na to, aby manželé přišli společně. Právě toto nastavení práce, kdy oba partneři mají pro své vyjádření stejný prostor a nic se neděje „za jejich zády“, může být zásadní pro úspěch celého rozvodového poradenství. Praxe však ukazuje, že tento způsob spolupráce vyhledává jen malé množství klientů, protože se většinou nenacházejí ve stejné fázi emočního rozvodu.

V případě, že jeden z manželů jakoukoli spolupráci odmítne, což se děje velmi často, může mít ovšem význam i individuální práce s jedním z partnerů. Pak se však mění celý kontext a práce s jednotlivcem více směřuje k jeho individuálním potřebám a osobnímu zpracování rozvodu.

C) MEDIACE

Rodinná mediace je metoda rychlejšího mimosoudního řešení konfliktů a sporů za asistence třetí neutrální strany – mediátora. Pro uchování své neutrality není mediátor ve

sporu nikterak zájmově nebo mocensky angažován, tj. není obhájcem, poradcem ani psychologem, nerozhoduje o případné vině či nevině na rozpadu manželství. Jeho role spočívá v **profesionálním vedení procesu a v oboustranné podpoře tak, aby rozvádějící se rodiče našli konstruktivní řešení** v oblastech, ve kterých jsou ve sporu. Mediační proces má u rozvodových situací podobu pěti až osmi jednání, která se realizují v průběhu tří až šesti měsíců.

Podle Nováka (2005) je zásadním problémem mediace v předrozvodovém a rozvodovém poradenství **nevynutitelnost dohod**. Je dobré mít na paměti i zkušenosti některých klientů Rodičovské linky, že pár uzavře korektní dohodu o dalších postupech, dětech, bydlení či majetku, a za pár hodin může být vše úplně jinak. Buď je dohoda řádně vypořádána, nebo trvá, ale jeden z účastníků se rozhodne ji neplnit.

D) ÚLOHA ODDĚLENÍ SOCIÁLNĚ PRÁVNÍ OCHRANY DÍTĚTE

Sociálně právní ochranu dítěte vykonávají především krajské úřady, obecní úřady s rozšířenou působností a obecní úřady. Úloha sociálních pracovníků oddělení sociálně právní ochrany dítěte v případě rozvodových situací vychází ze zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. Jejich hlavním úkolem je hájit zájmy a blaho dítěte. V okamžiku, kdy je rodič informován soudem o úpravě poměrů k dětem, je informováno i oddělení sociálně právní ochrany dětí v místě trvalého bydliště dítěte. Když se rodiče dítěte v průběhu řízení dostávají do kolize a ani jeden z nich nemůže zastupovat zájmy svých nezletilých dětí, soud musí ustanovit tzv. kolizního opatrovníka. Právě tato činnost je jednou z těch, kterou vykonává oddělení sociálně právní ochrany dětí. Rodiče jsou povinni na žádost soudu s tímto oddělením spolupracovat a sociální pracovníci mají povinnost shromažďovat podklady o situaci dítěte a jeho rodičů. Podklady se zakládají **do spisu, do kterého mají nárok nahlížet oba rodiče na základě písemné žádosti podané u příslušného úřadu**. O takové žádosti je povinnost rozhodnout do 15 dnů. Žádost může být zamítnuta v případě, že by to bylo v rozporu se zájmem dítěte. Obecně se rodičům doporučuje, aby požádali o sepsání zprávy z jednání s oddělením sociálně právní ochrany dětí a vyžádali si její kopii. Kolizní opatrovník je povinen na žádost soudu poskytnout zprávu o situaci dítěte a rodičů. Kolizní opatrovník může mnohem více proniknout do situace dítěte než soud, proto jeho stanovisko může mít poměrně zásadní vliv na konečné rozhodnutí soudu. Na druhou stranu se může, ale nemusí na závěr soudního jednání k návrhu navrhovatele vyjádřit, např. vše může nechat na zvážení soudu nebo na soudně znaleckých posudcích.



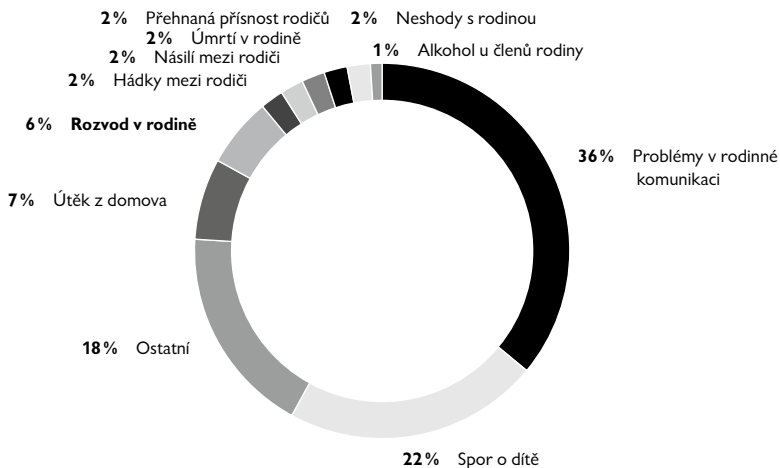
ZÁVĚR

Rozvod a rozchod rodičů není jednoduchou životní situací a každý z rodičů ho prožívá zcela individuálně. Přesto jeho prožívání a přijetí jak u dětí, tak u dospělých, má jisté zákonitosti, které nelze opominout. Rozvod má tedy nepochybně vliv i na děti a rodiče by měli znát jejich možné reakce a umět na ně patřičně zareagovat. Optimální variantou je, když se rodiče mezi sebou domluví, rozvod proběhne s ohledem na potřeby dětí a rodičovské role zůstanou přehledně zachovány. Domnívám se, že v případě, kdy rozvod takto neprobíhá, by mělo být minimální snahou rodičů **přiměřeně reflektovat vlastní jednání a uvědomit si, na co stačím a kdy už potřebuji psychologickou či psychoterapeutickou pomoc pro sebe a pro své děti.**

ROZVODY, ROZCHODY RODIČŮ A DĚTI A DATA RODIČOVSKÉ LINKY

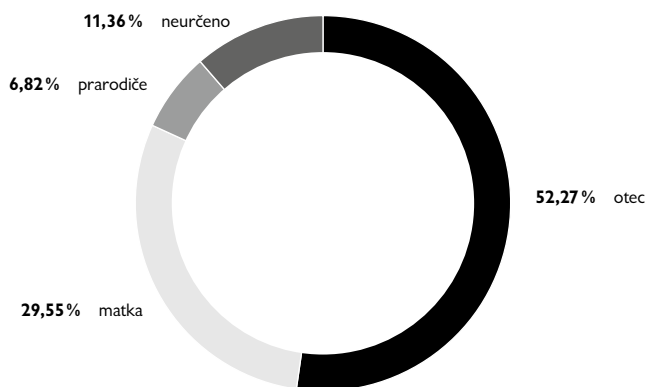
Problematika **rozvodu v rodině** představuje jeden z tematických okruhů, které jsou na Rodičovské lince sledovány a zaznamenávány. Statistiky jsou sledovány v rámci tematického okruhu **rodinné vztahy** a ilustrují vývoj telefonátů týkajících se rozvodů za období posledních tří let, tj. **za období od 1. ledna 2008 do 31. prosince 2010.**

graf č. 1: nejčastější řešené problémy v rámci tématu rodinné vztahy



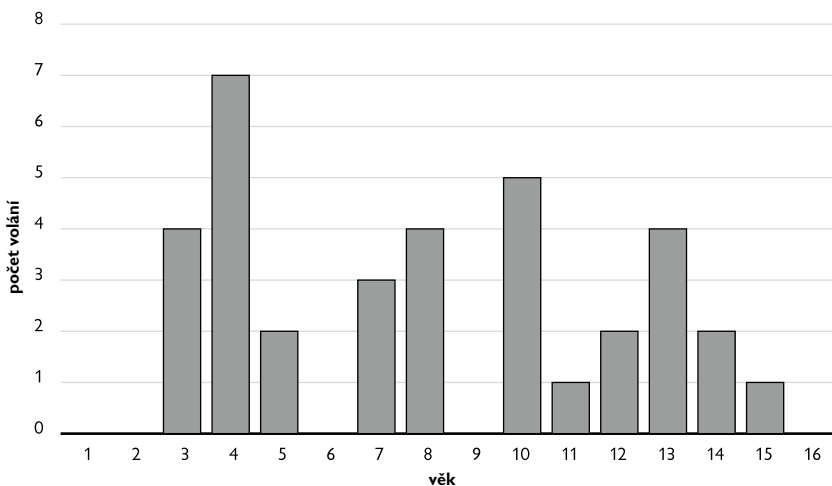
Graf č. 1 ilustruje podíl počtu hovorů na **téma rozvod v rodině** v rámci tematické skupiny rodinné vztahy. Z grafu je patrné, že specifické téma rozvodu řešilo 6 % volajících. Je potřeba vést v patrnosti, že téma je velmi úzce spjato s porozvodovou péčí a spory o dítě a nelze ho jednoznačně definovat, což do jisté míry ovlivňuje statistiky.

graf č. 2: podíl volajících na Rodičovskou linku s tématem rozvod v rodině



Graf č. 2 jednoznačně ukazuje zajímavou skutečnost, že na Rodičovskou linku ohledně **rozvodu v rodině** telefonovalo o **22% méně** matek než otců. Interpretovat důvody takto výrazného rozdílu by bylo pouhou spekulací.

graf č. 3: věkové rozložení dětí, kterých se týkala téma rozvodu v rodině



Graf č. 3 ukazuje, že nejvíce hovorů na téma **rozvod** proběhlo u dětí ve věku **4 roky a 10 let**.



POUŽITÁ LITERATURA

- Colorsová, B.: *Krizové situace v rodině*. Praha: Euromedia Group, 2008. ISBN 978-80-249-1027-7.
- Harantová, P.: *Možnosti praktické aplikace Cochemského modelu v České republice*. Přednáška. 2007.
- Dudová, R.: *Rozvod jako osvobození a ztráta*. Dostupný z WWW: <http://www.soc.cas.cz/info/cz/25056/Osobni-dusledky-rozvodu.html>Klimeš, J.: *Partneři a rozchody*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-74.
- Novák, T.: Průchová, B.: *Předrozvodové a rozvodové poradenství*. Praha: Grada, 2005.
ISBN 978-80-247-1449-3. Novák, T.: Průchová, B.: *Jak přežít rozvodové peklo*. Praha: Jota, 2004.
ISBN 80-7217-294-8.
- Pláňava, I.: *Jak se nerozvádět*. Praha: Grada, 1994. ISBN 80-7169-129-1.
- Poupětová, Š.: *Netrapte se po rozvodu*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2046-3.
- Teyber, E.: *Děti a rozvod*. Praha: Návrat domů, 2007. ISBN 978- 80-7255-163-7. <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/j/rozvodovost>.



porozvodová péče o děti

PhDr. Jana Procházková



ÚVOD

Stanovení péče o děti po rozvodu je důležitou součástí rozvodu – i proto je ze zákona nyní prvním krokem soudního jednání. Skutečnosti, komu budou děti svěřeny do péče a jak často se budou stýkat s tím z rodičů, kterému do péče nebyly svěřeny, jsou pro další vývoj dětí velmi důležité a výrazně se podepisují i na jejich životním příběhu. V České republice je v současné době několik možností, jak porozvodovou péčí usku- tečňovat. Někdy se rodiče dětí sami dohodnou na **typu péče** a soud jen schválí jejich dohodu, někdy musí rozhodovat soud. Vždy by měl být ale zohledněn především **zá- jem dětí** – tedy to, zda jejich výchova bude k jejich prospěchu a bude v souladu s jejich potřebami.

Důležitým faktorem porozvodové péče je často otázka: **matka nebo otec?** Je pravdou, že v minulosti bývaly děti po rozvodu nejčastěji svěřovány do péče matek. Tato situace se zvláště v posledních letech mění a hodně se o ní diskutuje. Některé obecně tradované skutečnosti jsou však často zkruslovány. Faktem zůstává, že matky dětí si častěji o svě- ření dětí do své péče žádaly a žádají, takže je také častěji do péče dostávaly. Z výzkumů dětí, které zažily rozvod (např. Nevoralová, 2008), vyplývá, že děti často uvádějí, že byly pak s matkou, protože táta o ně nestál. S přibývajícimi možnostmi i úvahami o péči mužů o děti však roste i počet dětí, které mají zachován výchovný vliv otců.

Soud by měl vždy zvážít **výchovné schopnosti obou rodičů** a svěřit dítě do péče tomu, kdo je pro výchovu dítěte vhodnější. Setkáváme se ale často s tím, že rodiče chtějí zo- hlednit především potřeby svoje a dítě je pouze nástrojem k tomu, jak toho docílit. Ně- kdy soud zjistí, že výchova rodičů je pro dítě nevhodná, a může dítě svěřit do výchovy i jiné osobě (babičce, tetě, instituci).

Často je zdůrazňován **věk** – čím nižší, tím častěji děti svěřit do péče matky, ale to již ne- platí absolutně. Stejně tak např. argument, že otec se dosud o dítě nestaral dostatečně, není jediným důvodem pro to, aby mu dítě nebylo svěřeno či s ním neměl široký styk.

Při styku s dítětem bychom také měli zvažovat věk dítěte s ohledem na to, že s přibý- vajícimi léty bude dávat přednost před pobytem s rodiči činností s kamarády, což je vývojová potřeba zdravě se vyvíjejícího jedince. Sebeatraktivnější program s rodičem je někdy dítětem přijímán jako obtěžující nebo ho odmítá.

Dalším problémem bývá v běžné populaci panující **mýtus**, že si dítě může samo určit, u kterého z rodičů chce být, případně jakou péčí si přeje. Pravda je taková, že přání dítěte je jedním z faktorů, které soud (případně příbráný soudní znalec) zvažuje. Roz- hodně však není přání dítěte, jež není dostatečně vyspělé a zralé pro zvážení všech možností týkajících se jeho péče a výchovy, jediným argumentem pro určení, jaký typ péče soud stanoví.

Informace o dítěti tomu rodiči, který nemá dítě ve své péči, nemůže druhá strana zakázat poskytovat např. škole, lékaři – pokud není tento rodič zbaven rodičovských práv.

O této skutečnosti zpravidla rodiče nevědí a při přetrvávajícím konfliktu si vymínají, že škola nemá druhou stranu informovat, což je protiprávní. Je v zájmu dítěte, aby se rodiče vždy **při jeho předávání** vzájemně **informovali o současném stavu dítěte**, případně o tom, co se v mezičase odehrálo. Zvláště informace o zdravotním stavu (případných úrazech!) by měly být pro dobré rodiče samozřejmostí.

Není bez významu, že rozhodnutí o péči o dítě může mít i **po dobu manželství a po dobu před rozvodem** podobu různých variant. Např. jeden z rodičů může požádat soud o svěřeni dítěte do své péče, soud pak zvažuje důvody, které tento rodič pro svou žádost uvádí, a rozhodne o typu péče, která je pro konkrétní dítě při zohlednění i dalších podmínek vhodná.

Změny v podmínkách výchovy (např. z důvodu věku, průběhu dosavadní péče od posledního rozhodnutí apod.) jsou nejen možné, ale někdy i žádoucí – podmínkou je však nová žádost soudu o řešení péče o dítě (může ji podat také např. OSPOD, nejen rodiče a prarodiče či další osoby).

Je nesporným faktem, že **řada dětí rozvodem rodičů často získá více rodičovské péče i pozornosti**. Ve stanovené době vzájemného styku se pravidelně vidají častěji než třeba v době společného soužití, bydlení na stejné adrese. Také se na sebe mají možnost vzájemně připravit a často se věnují jiným činnostem než u druhého z rodičů.

Pozor však na častý problém, kdy zasahuje jeden z rodičů proti druhému, s nímž má stále nedořešený konflikt, např. vydíráním dítěte. Typickými vydíracími a dítě týrajícími výroky jsou: *„Jen si jdi za tátou/mámou, když mě tady necháš samotnou.... Jen si jdi za tou mámou / tím tátou, který se k nám zachoval tak hnusně. Jdi za tátou/ mámou, mně se tady bude stýskat... Musíš jít k tátovi/ mámě, jinak víš, co by mně udělal...“*

Z výzkumů o rozvodech očima dítěte vyplynulo, že **mladší děti (až do cca 12 let) si častěji přejí, aby se jejich rodiče nerozváděli, aby zůstali spolu**. S přibývajícím věkem si dospívající i dospělí zpětně stejně buď přáli, aby se jejich rodiče nerozváděli, nebo si to naopak nepřáli.

Úplná harmonická rodina je pro děti nejlepší, na druhou stranu harmonické prostředí rozvedené rodiny je pro jejich další vývoj prospěšnější než disharmonická úplná rodina. Rozhodujícím faktorem je spíše klima-atmosféra v rodině, po rozvodu nejlépe u obou rodičů, se kterými má mít dítě možnost se stýkat.

TYPY POROZVODOVÉ PÉČE

SVĚŘENÍ DÍTĚTE DO VÝCHOVY JEDNOHO RODIČE

Nejčastější formou porozvodové péče je svěření dítěte/děti do výchovy jednoho rodiče. Jeden z rodičů má tedy dítě svěřeno do své péče, ale nikoli do **péče výhradní**, to je velmi vzácné.



Je možné svěřit dítě do péče jednoho z rodičů a druhého rodiče zbavit rodičovských práv, ovšem v praxi je toto velmi výjimečné. Rodič zbavený rodičovských práv bývá posuzován jako pro dítě zásadně nevhodný, např. pro prokázanou drogovou závislost, závažné onemocnění, kterým by dítě ohrožoval, apod. Takový rodič tedy nemá ani právo na styk s dítětem.

Svěření dítěte **do péče jednoho** z rodičů znamená, že tento rodič má za dítě větší právní zodpovědnost a druhý z rodičů má stanovenou dobu, kdy se s dítětem může stýkat. **Styk s druhým rodičem** někdy nebývá soudem stanoven a je tzv. dohodou mezi rodiči. V praxi pak však často nastává situace, kdy rodiče nejsou s dohodami spokojeni, protože si je každý představuje jinak. Poměrně časté je prohlášení, že rodič nerezidenční (tedy ten, u kterého dítě nebydlí) si může vzít dítě „kdykoliv bude chtít“. Taková situace není v praxi možná – už jen proto, že by mohl zasáhnout do doby, kdy má dítě zájmovou činnost, kroužky, povinnosti (úkoly, školu, školu v přírodě) nebo už má rezidenční rodič pro dítě připravený program, se kterým počítá. Je proto dobré nechat soudem písemně stanovit, jak má styk rodiče s dítětem probíhat. Čím podrobnější bude (způsob předání, hodiny), tím lépe. Případné změny (v případě nemoci ať již dítěte, nebo rodiče, školní i mimoškolní aktivity – nejčastěji u sportujících dětí), je pak možno pružně domlouvat, až pomine konflikt mezi rodiči (kvůli němuž se ostatně rozvod koná). Nejlepší pro dítě je, když se rodiče dokáží ohledně jeho výchovy a tím i styků s oběma rodiči dohodnout. Styk s nerezidenčním rodičem býval stanoven na víkend jednou za 14 dní. Takto stanovený styk je nyní určován spíše méně často. Obvyklejší je styk častější opět podle věku dítěte, nejen tedy víkendový, ale i v mezidobí – jeden či dva dny ve všední den. Důvodem je vlastně to, že i druhý rodič by se měl podílet na výchově se všemi povinnostmi, tj. doprovodem na nějakou zájmovou činnost, účastí na vypracovávání úkolů s dětmi školního věku atd. Běžné úkoly, nároky a povinnosti dítěte zkrátka patří do výchovy a neměl by je s dítětem sdílet pouze jeden rodič. Jistě však není žádoucí, aby styk ve všední den zahrnoval pouze dovoz a odvoz dítěte bez časového prostoru pro společnou činnost.

Není v kompetenci rodiče, který má dítě svěřené do péče, aby druhému rodiči diktoval podmínky, s kým se dítě v době styku má nebo nemá vidat (např. s novým partnerem, partnerkou). Po dobu stanoveného styku s dítětem **je na rodiči, aby zvážil, co a kde budou s dítětem dělat, a uvědomil si, že po celou dobu styku přebírá za dítě i právní zodpovědnost! Vylatí se ale vždy zohledňovat zájmy dítěte podle jeho vývojové úrovně.**

V praxi není výjimečná situace, kdy dítě ve dnech stanoveného styku s nerezidenčním rodičem má dlouhé tréninky či několik kroužků s nutným časově náročným převozem. Rodič pak nemá možnost si s dítětem popovídat tváří v tvář (protože např. řídí auto), o samotě (např. v dopravních prostředcích není s dítětem sám). Také není prostor pro jiné činnosti, třeba i společné hraní, které je pro dítě velmi důležité. Množství kroužků je tak někdy porizováno dítěti právě proto, aby druhý rodič neměl prostor být s ním sám a vytvářet společné zážitky. Taková situace je ale vždy proti dobrému rozvoji dítěte!

Zvláštní situací je ponechání **sourozenců pohromadě, či jejich rozdělení.**

Rozdělení sourozenců je vždy výrazným zásahem do jejich vývoje. Neplatí však to, že jejich rozdělení je vždy špatné. Faktem zůstává, že v situaci rozvodu (a připustíme, že rozchod je někdy pro všechny zúčastněné – a především pro děti – úlevou) dítěti ubývá nejméně jedna osoba, která tvoří jeho nejužší svět. Nejméně proto, že s otcem/matkou někdy mizí i prarodiče, tety apod. A v této situaci ztráty zůstává jako jedna z mála jistot sourozenec (který je navíc šancí pro jistotu i do budoucna, i do dospělosti – kdy již třeba rodiče ani nebudou). Rozdělení sourozenců jen proto, aby si každý rodič nechal "půl" z toho, co během manželství pořídili, je tedy možná dobrým řešením pro dospělé, ale pro děti to bývá těžké trauma.

Výjimkou jsou situace, kdy sourozenci k sobě nemají užší emocionální pouta nebo mají vzájemnou vazbu dokonce negativní, nepřátelskou nebo pouze rivalitní, nemají se rádi, nesnášejí se nebo spolu pouze soupeří o přízeň rodičů.

PŘÍBĚH: Rodiče si již za společného soužití rozdělili své děti-chlapce v tom, kterému se kdo více věnoval. Matka si častěji hrála s mladším synem, zatímco otec doprovázel staršího syna na tréninky fotbalu, který byl i otcovým koníčkem, a v synovi tak otec viděl možné splnění svého snu stát se profesionálním hráčem. Každý z rodičů tedy trávil s jedním dítětem nejprve více času, a posléze všechen. Navíc byli synové srovnáváni ve svých dovednostech, mladší byl pro otce „nemešlo“ a starší pro matku tím, který je „jenom kopálistou“. Mezi sourozenci nevzniklo užší pouto, a tak při rozchodu rodičů oba projevíli přání zůstat se „svým“ rodičem a k sobě navzájem neměli vybudované užší citové vazby, nic je nespojovalo.

PŘÍBĚH: V dlouhodobém konfliktu si rodiče postupně přibráli do boje i děti. Matka si vytvořila spojenkyňu ze starší dcery a společně odsuzovaly „nemožné“ chování a projevy otce. Starší dcera, aby podpořila matku, převzala velmi rychle i její roli a „vychovala“, tj. převážně peskovala, napomínala i trestala mladšího bratra. Ten postupně začal sestru nenávidět a následoval také zprvu jen kritický, postupně ale odmítavý postoj k matce, která o otci mluvila jen negativně a neustále poukazovala na jeho chyby z minulosti a současnosti. Navíc obě často chlapce kritizovaly za to, že je „celý po otci“. Chlapec postoj matky i sestry vnímal pouze jako odsuzující otce i jeho samého a po otci začal stále víc toužit. Otec se chtěl stýkat jak se synem, tak s dcerou, která ho ale odmítala („Protože se tak hrozně choval k mámě.“). Vzájemné vztahy se tak vyostřily, že chlapec začal za otcem utíkat, což mu matka i sestra vyčítaly, a postupně i vyhrožoval, že si něco udělá, protože ho nikdo nemá rád. „Máma má jen sestru, k tátovi nemůžu.“



PŘÍBĚH: Matka odešla po dlouholetých neshodách, psychickém i fyzickém násilí od otce se třemi dětmi. S otcem se vidaly děti jen občas, o víkendech. Dva starší chlapci (na druhém stupni školní docházky) se ale v průběhu doby začali matce a jejím požadavkům stavět s tím, že otec by jim jistě lépe rozuměl. Konflikty mezi matkou a chlapci se stupňovaly. Matka řešila to, že ji chlapci nerespektují, především křikem. Posléze souhlasila s tím, aby se chlapci vrátili k otci. Otec trval na styku s dcerou (v předškolním věku) a jezdil si pro ni. Chlapce ale k matce odmítal přivést s tím, ať si pro ně jezdí sama, on chlapce nebude nutit. Sourozenci se vidají velmi zřídka. Při setkání u znaleckého vyšetření se děti radostně vítaly, chlapci se však k matce chovají odmítavě, s velkým despektem, jsou na ni hrubí, stejně jako posléze otec. Holčička si v nepřítomnosti otce stěžuje, že se ho bojí, že na ni křičí a bratři se jí posmívají, když je u nich. Je zcela zřejmé, že děti jsou ovlivňovány dospělými navzájem proti rodičům, jejich sourozenecké vazby se nerozvíjejí tak, jak by měly, nemají dostatečné možnosti společných zážitků.

Rodiče samotní nejsou schopni překonat vzájemný nesoulad a bojují spolu ne o děti, ale jejich prostřednictvím. Má-li se situace pro děti a jejich vzájemné vazby změnit, je nutná spolupráce rodičů s odborníky, aby se mohl upravit postoj k dětem.

Dojde-li k rozdělení sourozenců, je vždycky důležité, aby měli šanci ke změně, tedy aby se mohly jejich vazby změnit ve vazby pozitivní nebo alespoň ne vyhoceně nenávistné. K tomu je nezbytnou podmínkou nutnost – ne jen možnost – vzájemných styků. Přes kladné zkušenosti (třeba zprvu i jen „nebylo to tak hrozné“) a společné příjemné zážitky jsou pokládány základy k možné změně ve vazbách i postojích sourozenců. Zůstávají-li u dítěte (ale i u dospělých) pocity nepříjemné, třeba jen ve vzpomínkách, v pozitivní se samy nepřemění ani po letech.

ROZŠÍŘENÝ STYK

Rozšířený styk bývá opět stanovený při svěření dítěte do výchovy jednoho rodiče. Rozšíření styku se někdy blíží až péči střídavé, styk s rodičem nerezidenčním trvá několik dní (kromě víkendu), často i s přespáním u něj.

Samozřejmým předpokladem takového styku jsou **podmínky**, ve kterých dítě pobývá. Tedy nejen vlastní postel a prostor na přípravu do školy, ale i **časový prostor** rodiče, který se o dítě stará.

Nelze tedy mít stanovený styk s dítětem a veškerou péčí o něj přesunout na babičku či novou partnerku/nového partnera, případně nyní módní au pair.

V neposlední řadě je dobré zvážit i možnosti docházky do školky, školy – velké vzdálenosti z místa bydliště znamenají zpravidla i časovou zátěž nejen pro rodiče, ale hlavně pro dítě, které pak musí dříve vstávat, nemá možnost zájmové činnosti, stýkat se s kamarády a bývá cestováním a převážením unavené.

Soud by měl vždy při této variantě zvažovat schopnosti a možnosti rodičů a výchovně působit na dítě směrem k jeho dobrému rozvoji.

PŘÍBĚH: Matka má ve své péči dvě děti ve věku 4 a 8 let. Chodí do práce, ve které musí být často k dispozici i po stanovené pracovní době. Snaží se o zajištění péče o děti pomocí placené chůvy, která má děti ráda. Ta však někdy jejich tempu nestačí. Děti, zvláště starší syn, si stěžovaly, že jsou pouze doma, naproti tomu s tatínkem chodí na plavání i na delší vycházky. Otec dětí si jako podnikatel přizpůsobil pracovní činnost, a protože se s matkou dětí nedokázali sami dohodnout, požádal o soudní rozšíření styku s dětmi. Po přezkoumání všech okolností i s pomocí znaleckého vyšetření soud rozhodl o rozšířeném styku. Jednalo se o dobu od středy odpoledne do pátku rána v týdnu, kdy jsou děti na víkend u matky, a středu a čtvrtek v týdnu, kdy jsou o víkendu u otce. Matka zprvu nesouhlasila, ale postupně zjistila, že děti jsou u otce nejen spokojené, ale mají i svůj rád, takže se mohla klidněji věnovat své práci i dětem, když byly u ní. Chůvu využívá jen výjimečně.

STŘÍDAVÁ PÉČE

O střídavé péči se v současnosti často diskutuje. Při jejím zavedení do našeho soudnictví v oblasti péče o děti novelizací zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, z roku 1998 bylo jejími zastánci uváděno, že to bude institut výjimečný. **V současnosti však někteří představitelé navrhuji, aby byl stanoven jako první volba porozvodové péče o děti.**

V praxi je tato forma navrhována stále častěji. Existují její výrazní zastánci, ale i odpůrci. Mezi výrazné zastánce patří i skupina otců, kterým byla často péče o jejich děti odepřena.

Jako u každé formy péče o děti by však mělo být především zohledněno **právo dítěte na zdravý rozvoj a přiměřenou péči**. U střídavé péče – tedy vyrovnání péče rodičovské ve smyslu pobytu dítěte jak u matky, tak u otce ve střídavém režimu – **je zvažováno střídání péče po týdnu, čtrnácti dny, výjimečně déle**. Hlavní výhodou tohoto uspořádání je, že dítě udržuje maximální kontakt s oběma rodiči.

Dosud mezi podmínky svěřením dítěte do střídavé péče patřilo, že rodiče musí být schopni a ochotni domlouvat se průběžně o výchovných postupech a problémech, které každodenní výchova přináší. Vyžadoval se souhlas rodičů s tímto typem porozvodové péče o dítě/děti. Častěji matky pak v praxi se střídavou péčí nesouhlasily a měly za to, že tím se střídavé péči jistě vyhnou.

Rozhodnutí Ústavního soudu ČR ze srpna 2010 však učinilo těmto spekulacím konec. V případě nesouhlasu jedné strany (rodiče) se střídavou péčí, i když jsou naplněny ostatní podmínky, je soud povinen zkoumat, jaké jsou důvody pro nesouhlas a zda jsou skutečně závažné.



Další podmínkou bylo, a doufejme, že to tak zůstane, že střídavá péče zajistí dítěti **vhodný nerozporuplný výchovný přístup obou stran**. Znamená to, že dítě nebude několik dní (např. v péči matky) vychovááno zcela v rozporu se zásadami a postupy, se kterými se bude setkávat po dobu další (např. v péči otce).

Také by mělo být i nadále zohledněno, jestli při střídavé péči má dítě **dostatek prostoru pro svůj rozvoj** – tedy na docházku a přípravu do školy a dalších zařízení (s ohledem na psychický vývoj je nevhodné např. střídání škol, jakkoli to někteří zastánci střídavé péče zpochybňují s tím, že dítě se přece musí přizpůsobit). Do této oblasti patří ale i to, zda má dítě dostatek času na regeneraci svých sil, na odpočinek, prostor pro hru apod.

Střídání prostředí je dalším problémem, který může být protí střídavé péči, a to nejen s ohledem na věk, ale také na individuální stav dítěte. Dítě, které nesnáší změny, by střídání prostředí nemuselo snášet dobře. V prostředí, ze kterého k nám střídavá péče přišla, (Spojené státy americké a Francie), je zvykem, že dítě zůstává bydlet v jednom prostředí. Má zde svoje vybavení a ten, kdo střídavě přichází a odchází, je každý z rodičů. V našich podmínkách je toto uspořádání neobvyklé a často zároveň nemožné.

Někdy se přihodí, že rodiče se na střídání v péči o děti dohodnou prakticky již v průběhu soužití a po rozvodu pouze **navazují na to, co se jim osvědčilo**. Stává se však, že jeden z rodičů se rozhodne v této praxi **nepokračovat**, právě s ohledem na rozchod. V případě, že děti již byly zvyklé na tento způsob výchovy a péče, soud zvažuje, co je pro děti vhodné.

PŘÍBĚH: Matka se (na radu svého právního zástupce) rozhodla odstěhovat zprvu ke své matce více než 100 km od místa původního a trvalého bydliště dcery, kde zůstal otec. Nadále má ve vlastnictví další byt poblíž původního bydliště, který ovšem pronajímá. Chtěla tímto opatřením zabránit střídavé péči, kterou otec požadoval. Dcera v batolecím věku má k otci hezký emoční vztah, stejně jako otec, který splňuje všechny podmínky pro střídavou péči (schopnosti, zájem, vazby s dítětem, možnost zařídit si pracovní dobu, aby se mohl o dítě ve své péči starat). Otec zatím pro dceru stále jezdil, trávili však společně dlouhý čas při převážení od matky k otci a zpět, což vnímá jako limitující a zátěžové. Pro dítě by v tomto případě střídavá péče měla nesporně pozitivní přínos.

PŘÍBĚH: Rodiče žili společně se svým synkem na samotě v lesích jižních Čech. Po narůstajících konfliktech se matka ve třech letech dítěte rozhodla, že se vrátí ke svým rodičům do Prahy. V péči o synka se dohodli, že bude vždy 14 dní u otce „na čerstvém vzduchu“ a 14 dní u matky, resp. u babičky a dědečka v Praze. Matce i otci tento způsob vyhovoval, dítě prosperovalo docela dobře – s otcem bylo ve známém prostředí, v péči známé blízké osoby, protože otec se i do té doby o dítě intenzivně staral. Pobyt u maminky bralo dítě jako příjemnou změnu – vlastně jako pobyt u babičky a dědečka, kteří se mu pilně věnovali. Potíž nastala, když se přiblížila povinná školní docházka. Prarodiče naléhali na matku, aby si požádala o svěření dítěte do své výhradní

péče, docházka chlapce do školy ve městě jim připadala jako jediné možné. Otec nesouhlasil, a tak došlo na soudní jednání. Znalecké vyšetření ukázalo, že chlapec má velmi úzkou vazbu k otci, který pro něj znamenal jedinou stabilní osobu v dosavadním životě. Soud přesto (na naléhání především prarodičů ze strany matky) vyhověl žádosti matky. Dítě začalo mít výrazné psychosomatické obtíže – koktalo a pomočovalo se, začalo být opakovaně nemocné, takže nástup do první třídy a docházka ze zdravotních důvodů. S otcem se chlapec, kvůli velké vzdálenosti bydliště, mohl stýkat jen velmi omezeně. Došlo tedy k uspokojení požadavku matky, resp. jejích rodičů, ale potřeby dítěte nebyly dostatečně zohledněny.

SPOLEČNÁ PÉČE RODIČŮ

Někdy je indikováno také ustanovení společné péče rodičů, které v případě rozvodu může být pro dítě dobré za podmínek společného bydlení a také při splnění podmínky schopnosti rodičů společně se o výchově dítěte domlouvat.

Tento stav bývá v našich podmínkách spíše vzácný, ale někdy se přihodí. Rodiče zkrátka nechtějí pokračovat ve společném životě, každý si chce žít svůj soukromý život jinak, ale **ohledně dítěte jsou schopni a ochotni se domlouvat** i nadále.

V případě výše uvedených podmínek je tento typ péče pro dítě nejlepší, nemá na děti negativní vliv. Podle výzkumů děti ze společné péče mají vyšší sebehodnocení oproti dětem z péče výhradní. Po rozvodu se však tento druh péče vyskytuje zřídka, neboť rodiče se rozcházejí zpravidla proto, že se shodnout nechtějí či nemohou.

ZNALECKÉ VYŠETŘENÍ VE VĚCECH OPATROVNICKÝCH

Jestliže se rodiče nemohou dohodnout, dochází při zvažování, jaký typ porozvodové péče o dítě je nevhodnější, někdy k situaci, kdy je soudem ustanoven **soudní znalec**.

Takový znalec je obvykle z oboru psychologie nebo dětské psychiatrie. Podle situace rodiny může být ustanoven znalec jeden, nebo jsou ustanoveni dva – zpravidla pak jeden psycholog, jeden psychiatr.

Je-li znalec ustanoven soudem, mohou rodiče, mají-li konkrétní výhrady, vznést případně námitky proti jeho osobě a soud zváží, zda ustanoví znalce jiného.

Někdy rodiče sami přinášejí k soudu již znalecká vyjádření od znalců, které si sami zvolili, našli a sami nechali vyšetřit dítě, případně i sebe. Snadnou námitkou pak bývá, že **znalecké posudky vypracované na žádost jedné ze zúčastněných stran nejsou dostatečně objektivní**, a jsou tedy vypracovány nedostatečně, zkreslují skutečnost s tendencí přilepšit tomu z rodičů, který jim posudek zadal (a také zaplatil). Velmi často takový posudek pracuje pouze s jedním z rodičů, od kterého má informace. Soud pak často ustanovuje



nové znalce a nejenže rodiče platí posudek znovu, ale především je dítě znovu podrobno vyšetřeno ve stejné věci.

Vyšetření odborníkem – znalcem zpravidla dítě netraumatizuje, je však opravdu pro dítě zatěžující být zbytečně nadměrně vyšetřované tehdy, kdy samotná situace sporů mezi rodiči působí na psychiku všech zúčastněných negativně.

JAK TAKOVÉ ZNALECKÉ VYŠETŘENÍ VYPADÁ?

Zpravidla jsou **soudem stanoveny úkoly** pro znalce a otázky, které má na základě vyšetření zodpovědět ve znaleckém posudku. Úkoly pro znalce jsou zaměřeny především na posouzení kvality výchovných předpokladů rodičů a vztahy mezi rodiči a dítětem/děťmi. Samotná práce znalce obsahuje podrobné seznámení s podkladovým materiálem, tedy se soudním spisem, který bývá leckdy značně rozsáhlý.

Následuje vyšetření jednotlivých účastníků (dítěte/ dětí, rodičů, někdy i jejich případných nových partnerů). Pro všechny účastníky je stejná část vyšetření, kdy je nutné zjistit základní údaje nejen o jejich rodině, ale i o nich samotných, a to v průběhu celého dosavadního života.

Vyšetření dítěte se zaměřuje na osobnost – její vývojový stupeň u konkrétního dítěte, jeho schopnosti, zjištění eventuálních obtíží, dále na vztahy a postavení dítěte v rodině – jak je dítě vnímá, jejich intenzitu a kvalitu. Je již všeobecně známo, že ke svému vývoji potřebuje dítě trvalou přítomnost dospělé osoby, s níž si vytváří pevný a trvalý vztah. Pro zdravý vývoj není ale dobré, vytvoří-li si dítě pevný citový vztah k rodiči, jehož výchovné předpoklady a osobnost jsou nevalných kvalit. Pro zkušeného odborníka není těžké poznat, zda a kým je dítě ve svých vztazích manipulováno.

Vyšetření obou rodičů je obdobné. Znalec zkoumá jejich osobnost, její strukturu a výchovné schopnosti, dále se obvykle zaměřuje na vztahy k dítěti/děťem a podle zadání soudu třeba i na zjištění závislosti, zvýšenou míru agresivity, nebo na věrohodnost výpovědí.

Ke zdravému vývoji dítě potřebuje mít vzor. Výchovu má tedy určovat ten z rodičů, který je psychicky vyspělejší, zdravější a vykazuje také aktuálně pozitivní strukturu mravních norem (zde se posuzují např. dosavadní přestupky, fluktuace či trestní činnosti i schopnost a způsob řešení konfliktních situací, respekt k právům druhých apod.).

Vztah rodiče k dítěti je základní podmínkou pro jeho další vývoj – není tedy dobrý takový vztah, který je podmíněn například uspokojováním především vlastních (rodičovských) potřeb bez ohledu na vývojové potřeby dítěte. Strach ze samoty, vztah, kdy dítě je jedinou náplní života dospělého, přílišné manipulace z pozice moci, jsou pro vývoj dítěte ohrožující.

Neschopnost rodiče vidět klady i zápory, nedostatky dítěte, přílišná účast či naopak neúčast na aktivitách péče o dítě (například vodit dítě do školky, školy, kroužky, mít kontakt s lékařem, učiteli, dohlížet na domácí přípravu – úkoly, společně trávit volný čas) jsou pro výchovu dítěte nevhodné, až ohrožující.

V neposlední řadě je zkoumán postoj rodičů k druhému rodiči a jejich názor na styk dítěte s tím druhým – tedy respekt k právu dítěte stýkat se s druhým rodičem. Překonání vlastních ublížení ve prospěch dítěte je důležité i jako předávání vzoru pro chování dítěte v budoucnosti.

Znalec musí vyšetřit jednotlivé účastníky nejen jednotlivě, ale má sledovat jejich vzájemné projevy a vazby v konkrétních situacích **při vzájemných setkáních**. Dítě se tedy musí setkat jak s matkou, tak s otcem, se sourozenci i s případnými dalšími osobami.

Z uvedeného vyplývá, že takové znalecké vyšetření je časově náročné, trvá několik hodin. Získané podklady z vyšetření musí znalec vyhodnotit a zpracovat do znaleckého posudku, který odevzdá soudu. Znalecký posudek dostanou oba rodiče a při navazujícím soudním jednání mají možnost dotazovat se znalce na případné nejasnosti, stejně jako se znalec dotazuje dále soud i kolizní opatrovník – zástupce OSPOD.

SITUACE PO STANOVENÍ POROZVODOVÉ PÉČE

Ať je po rozvodu stanovena **jakákoli péče o děti** (snad pouze s výjimkou porozvodové společné péče, kdy jsou rodiče schopni a ochotni se ohledně výchovy dětí společně průběžně domlouvat), je důležité vědět, že **zásadní obrat v dlouhodobé konfliktní rodinné situaci, celkové uklidnění a obnovení psychické rovnováhy nastává jen velmi zřídka**.

V období po rozvodu se rozvedení manželé, a také i děti, musí přizpůsobit novému typu psychické zátěžové situace, kterou nazýváme *adaptací* na rozvod. Je to složitý dlouhodobý proces vyrovnávání se všech zúčastněných se specifickým stresem, který provází rodinný rozvrat a jeho řešení rozvodem (Matějček, Dytrych, 1999). Stejní autoři uvádějí na základě svých mnohaletých zkušeností i výzkumů, že rodina se opět stabilizuje do šesti let od rozvodu – a někdy je psychické vyrovnání i delší!

Odborníci zabývající se touto problematikou (např. Matějček, Bakalář, Warshak a další) zastávají názor, že rozvod je druhou nejtraumatičtější životní událostí po úmrtí blízké osoby právě proto, že přináší mnoho ztrát – jak zřetelných, tak méně viditelných.

Reakce na rozvod a porozvodové uspořádání mohou být krátkodobé a dlouhodobé. Dlouhodobé reakce dětí se velmi liší a souvisí do značné míry na tom, jakým způsobem rodiče již v průběhu rozpadu manželství reagovali na chování dítěte. Nejdůležitějším faktorem, který působí na dlouhodobou adaptaci a ovlivňuje ji, je množství konfliktů, které probíhají za přítomnosti dítěte mezi rodiči. Navíc je vysledováno (Matějček, Dytrych, 1999), že důsledky rozvodu se nemusí bezprostředně projevit, ale lze je pozorovat u dětí až třeba v projevech a chování v období puberty nebo na počátku jejich dospělosti.

Podstatné je, že děti mohou mít nejrůznější **adaptační obtíže**. Od somatických projevů (resp. psychosomatických obtíží), jako jsou nejrůznější bolesti (nejčastěji hlavy a břicha),



pomočování, poruchy spánku, vyšší nemocnost, astmatické obtíže, po projevy psychické (nejčastěji změny nálad, projevy vzteku, agresivity, vyšší úzkost, plačtivost). Děti více tzv. „zlobí“, odmítají, odmítají třeba i povinnosti, které dříve plnily, selhávají ve škole prospěchově, škola si stěžuje na jejich nepozornost. Obtíže mohou mít jak doma, tak ve škole, nebo „jenom“ ve škole či „jenom“ doma a často se tyto obtíže vyskytují ve zvýšené míře po návratu od druhého rodiče.

PROJEVY DĚTÍ PODLE VĚKOVÝCH OBDOBÍ

Děti v **předškolním věku** obvykle na rozvod a situaci po něm reagují hněvivě a jsou smutné. Jsou odlišnosti mezi dívkami a chlapci – kluci bývají spíše hlučnější, podrážděnější i vzteklejší, někdy se straní kamarádů. Holčičky reagují podobně, ale častěji mívají snahu být vzornými, starostlivými, poslušnými. Častější pláč a smutek je typický pro řadu dětí a zpravidla vyžadují větší pozornost. Nezřídká dochází i k poklesu na nižší vývojový stupeň vývoje – tedy k regresi (např. cucání palce, vyžadování dopomoci s jídlem apod.).

Obavy těchto dětí často vedou i k poruchám spánku – nočním děsům, potížením s usínáním. Některé děti se přimknou k jednomu rodiči a odmítají odloučení, i když již předtím dobře odloučení od rodičů snášely.

Děti v **mladším školním věku** – tedy od 6 do cca 8 let – reagují často zvýšením nepozornosti, labilitou nálad. Někdy se objevují záchvaty vzteku, agrese, ale i např. zhoršená výslovnost, nesrozumitelnost slovního projevu. Také se objevuje vyšší úrazovost a nepominutelné jsou psychosomatické obtíže.

Ve **středním školním věku** – 9 až 13 let – jsou děti ve vývojovém období, které je velmi citlivé na změny v rodinném prostředí. Dívky i chlapci potřebují své vzory pro role podle pohlaví. Chlapci v tomto období reagují nejčastěji smutkem, neurotickými projevy či poruchami chování. Právě chlapci jsou obecně zranitelnější a citlivěji reagují na zátěžové situace změn ve výchovném, rodinném prostředí, také jejich adaptace na novou situaci a uspořádání bývá delší.

Děti v **období puberty** – ve věku zhruba 14 až 16 let – se potýkají i s tím, že se snaží o pochopení situace, přistupuje však i pubertální labilita a náladovost, která se v době kolem rozvodu a po něm zvyšuje. U těchto dětí hrozí nejenom pocity úzkosti, deprese, zklamání, nejistoty, ale i nekonstruktivní hledání úniku – např. v drogách, sebepoškozování, sexuální promiskuitě, delikvenci apod.

Mladiství – děti v **období adolescence** – ve věku 17 až 19 let – se se situací po rozvodu vyrovnávají často velmi odlišně, a to i v rámci jedné rodiny. Někteří situaci zvládnou relativně rychle, v rámci svého osamostatňování se vymaňují z rodinných vztahů. Od napětí mezi rodiči se distancují a věnují se spíše svým zájmům, často však mají obavy z vlastní budoucnosti, především v oblasti mezilidských vztahů, z vlastního selhání i zvažují, zda má vůbec smysl navazovat užší vazby a vztahy.

V mnohem menším počtu se objevuje u některých adolescentů za této situace urychlení jejich vývoje, rychleji vyspívají a mají snahu rodičům i mladším sourozencům pomáhat. Tito jedinci pak někdy zhodnocují své zkušenosti jako negativní vzor (tedy něco, čeho by se rádi vyvarovali – častěji jsou to dívky), nebo jako něco, co jim dalo příležitost k samostatnějšímu vývoji. Hodnocení ale bývá až s odstupem od porozvodové situace.

Naopak mnoho dospívajících se problémy rodičů nechce zabývat a často odmítají respektovat jak jednoho, tak druhého rodiče. Někdy reagují podrážděně s poukazem na to, že rodiče svůj vztah nezvládli, a nemají jim tedy co mluvit do života. Roste riziko útěků a úniků z domova. Hrozí nebezpečí vlivu nejrozličnějších skupin s nežádoucími sociálními jevy, trestná činnost, užívání alkoholu, drog, neúspěch ve škole či její nedokončení, promiskuita. Častá je i snížená schopnost dosáhnout v prvních letech dospělosti studijního a pracovního úspěchu.

U mladých dospělých jsou pocity po rozvodu rodičů také často negativní, ale porozvodová péče se již neřeší – často ani soudně, resp. např. o alimony si musí mladý člověk po své zletilosti zažádat sám.

Dospělí mají tendenci hodnotit téměř všechny tyto negativní projevy dětí jako špatné působení, nevhodné chování druhého rodiče či dokonce jeho manipulaci dítětem, ale v počátku adaptace na změnu ve styku s rodiči jsou tyto změny v projevech a **obtíže spíše typické** bez ohledu na projevy dospělých.

I v porozvodovém období se u dětí mohou objevovat různé obavy a strachy (především strach z odloučení, pocit odpovědnosti a viny za rozchod rodičů, snahy dětí dát rodiče opět dohromady), které se projevují nejrůznějšími způsoby. Ve všech těchto případech je velmi důležité, aby alespoň jeden z rodičů dokázal dětem **odávat pocit jistoty a bezpečí i pocit přijímání a lásky** dospělého, aby měly ujištění, že rozvod byl záležitostí mezi dospělými a dítě na něm nemá podíl (i když sám dospělý má pocit, že tomu tak zcela nebylo, např. v situaci konfliktů ohledně výchovy).

DOSPĚLÍ A VLIV JEJICH CHOVÁNÍ NA DÍTĚ

Ke svému zdravému vývoji potřebuje dítě bezesporu trvalou přítomnost dospělé osoby, s níž si vytváří pevný a trvalý vztah. Jaká jsou však rizika, má-li dítě možnost pouze péče jedné osoby, nebo má-li možnost působení obou rodičů výrazně omezenou?

R. A. Warshak (1996) uvádí několik oblastí, ve kterých mohou vzniknout potíže u dětí svěřených do výhradní péče matky nebo výhradní péče otce. Neznamená to, že se tyto obtíže nutně projeví u každého dítěte, jen je důležité vědět, že jsou pravděpodobnější než v situaci péče obou rodičů. Samozřejmě totéž platí i o individuálních výchovných přístupech jednotlivých rodičů, ať matek nebo otců.



DĚTI VE VÝHRADNÍ PÉČI MATKY

- problémy v oblasti identifikace* – mohou je mít jak chlapci, tak děvčata. Problém je však závažnější a častější u chlapců, kteří nemají dostatečný kontakt s mužským vzorem. V našich podmínkách je nedostatek mužských vzorů i mimo rodinu, např. v současném školství je výrazný nedostatek mužů. Chlapci tak mají malou možnost osvojit si projevy mužského chování, způsob řešení zátěžových situací apod., které je odlišné od ženského pohledu a typu jednání. Dívky mohou mít potíže se svou identifikací tehdy, když má matka sama např. pocity ublíženosti muži, nevyrovnala s odchodem partnera a podobně,
- problémy v oblasti intimních vztahů* – nastávají často tehdy, když otec v rodině z jakýchkoliv důvodů nefunguje. Je vyšší riziko toho, že dívky budou mít v budoucnu nejistotu ve svých vlastních partnerských vztazích, mohou mít obavy, že i jejich partneri mohou zranit, zradit, opustit. Také je riziko toho, že dívky začnou dříve navazovat vztahy s chlapci, resp. muži, ve kterých někdy hledají naplnění neuspokojeného vztahu s otcem. Pro chlapce je důležité vidat otce v kontaktu se ženami – ovšem v pozitivních situacích. Podle výzkumů (např. Warshak) se stává, že děti z takových rodin se obávají, že jejich vlastní citový intimní vztah selže, mají problémy s řešením konfliktních situací, sami častěji volí řešení svých manželských konfliktů rozvodem,
- problémy v oblasti chování* – má je řada dětí po rozvodu. U dětí ve výhradní péči matky často pociťují menší kontrolu svého chování, zatímco při přítomnosti otce má pro děti otcův zákaz a kontrola větší váhu. Potíže v chování u chlapců bývají vážnější a úpornější, dlouhodobější než u dívek. Nepříznivé projevy v chování, neposlušnost, negativismus, impulsivita jsou ovlivněny zpravidla celou řadou faktorů a jejich kombinací. Otec, který plní rodičovské funkce, může rizika těchto projevů snižovat,
- problémy v oblasti citové* – mívají je všechny děti ve výhradní péči jednoho z rodičů. Nejčastěji je to smutek ze ztráty častého kontaktu (výjimkou jsou ty situace, kdy dítě rozvodem přítomnost rodiče naopak získá díky pravidelnému styku s ním, který v době soužití rodičů nemělo),
- problémy v oblasti osamostatnění se* – bývají častější u dětí vychovávaných matkou. Projevuje se u nich nadměrná závislost na matce. Někdy se osamostatnění vyhýbají, jindy se o něj snaží méně vhodnými, nezralými způsoby,
- problémy v oblasti sebehodnocení* – mohou u dětí vzniknout, jestliže je matka přetižena svým smutkem, starostmi, negativními emocemi, např. hněvem. Může se k dítěti chovat nadměrně kriticky, často je hubovat a dítě se pak v důsledku toho cítí méněcenné, jeho sebedůvěra může být nízká.

DĚTI VE VÝHRADNÍ PÉČI OTCE

Výhradní péče otce neušetří děti bolesti rozvodu – děti reagují obdobně jako děti ve výhradní péči matky. Jejich pocity jsou tedy především hněvivé, bývají zmatené, mají obavy a pociťují lítost. Malé děti ve výhradní péči otce častěji reagují regresivně – tedy projevují chování na nižší úrovni, než odpovídá jejich věku.

Nejen Warshak (1996) uvádí, že vliv otců na děti je rozdílný podle jejich pohlaví, tedy jiný na dcery a jiný na syny,

- *problémy v oblasti kognitivních schopností* – jsou podmíněny rozdílným přístupem otce ke spontánním poznávacím aktivitám dítěte. Zatímco matky více děti ochraňují, otcové více podporují zvědavost, odvahu i tvořivost,
- *v oblasti osamostatnění se a vztahů* – starají-li se otcové více, děti obvykle snášejí lépe stres. Synové, jejichž otcové jsou delší dobu nepřítomni, bývají méně asertivní a více závislí na vrstevnících. Naopak především v období adolescence pomáhá otec dosáhnout dětem vztahové nezávislosti na rodičovské postavě,
- *v oblasti vztahů k příslušníkům druhého pohlaví* – pro chlapce je otec vzorem mužnosti, poskytuje chlapcům možnost identifikace, je výrazným impulsem pro sociální učení. U dívek otec vytváří model pro představy o mužském a partnerském chování. Vřelý vztah s otcem podporuje schopnost vytvořit i úspěšný partnerský vztah,
- *problémy v oblasti delikventního chování* – se ukazují nižší především u chlapců, kteří mají péči otce.

Je zřetelné, že otec a jeho účast ve výchově jsou pro vývoj dítěte důležité. Je však nutné, aby byl otec ve své otcovské roli zodpovědný, citově angažovaný, pečující a věnoval se dítěti. Pouhá fyzická přítomnost není žádnou zárukou zdravého vývoje ani pozitivního identifikačního vzoru. Totéž ale platí i pro matky a jejich roli při výchově dítěte. Rodičovská způsobilost toho, v jehož péči je dítě, je důležitější, než zda je vychovatel, pečovatel stejného či opačného pohlaví než dítě.

POROZVODOVÉ KONFLIKTY

Po rozvodu, zvláště takovém, který se vleče, často přetrvávají mezi partnery/rodiči konflikty a velmi často jsou do nich zatahovány i děti, které jsou tímto chováním nezřídká poznamenávány i do dalšího života.

Typické je **popouzení dítěte** proti jednomu z rodičů. Toto popouzení může být přímé nebo nepřímé, vždy je v něm ale obsažen úmysl snížit hodnotu druhého rodiče u dítěte. Popouzet mohou (a často tak jednájí) nejen rodiče dítěte, ale i prarodiče. Někdy iniciativa vychází jen od jednoho rodiče, někdy se tak chovají oba – popouzejí dítě proti sobě navzájem.

Motivů, které k tomuto jednání vedou, je celá řada: přetrvávající zloba, někdy strach, snaha se pomstít, potrestat toho druhého, někdy i snaha zcela vymazat tohoto druhého ze života dítěte, a mít tak nad dítětem výhradní moc a možnost výhradně ho formovat a ovlivňovat.

Ten, kdo dítě popouzí, se snaží druhého dítěti zošklivit, očernit ho, vylíčit jako nejhoršího, mluví před dítětem negativně o druhém rodiči, nadává na něj, pomlouvá nebo od



dítěte vyzvídá, co a jak dělá s tím druhým, stále se ho ptá a komentuje jako špatné, co se událo. Častá je ironizace a zesměšňování. Děti jsou velmi ovlivnitelné a závislé na rodiči, takže se, zvláště u dětí nižšího věku, může stát, že se dítě nechá přesvědčit a přijme i nepravdivé hodnocení a představu o druhém rodiči. Takové děti pak reagují odtažením, strachem, nebo i nenávisným chováním vůči očerněnému rodiči.

Tyto děti ale prožívají vnitřní konflikt – pocítují, že mají i ony společné věci s „tím druhým“, a jejich sebevědomí je často negativně zasaženo. Traumata z rozvodu se prohlubují a následky jsou často nezanedbatelné i v dalším životě. Někdy je dítě až neurotizováno a ve svém vývoji hluboce negativně zasaženo.

Často se setkáváme v praxi i s **porušováním stanoveného styku** jednoho rodiče s dítětem. Toto chování bývá často kombinováno s popouzením. Motivy jsou obdobné, mnohdy je příčinou založení nové rodiny a snaha o zrušení minulých vazeb. Způsobů, jak kontakty s druhým z rodičů narušit či přerušit, je mnoho. Narušení průběhu setkání může začínat znepríjemněním předávání dítěte. Někdy se rodiče snaží napláňovat atraktivní náplň času po dobu, kdy má dítě být s druhým z rodičů, aby bylo dítěti líto, že má být jinde. Také kupování dítěte různými dárky, které druhý rodič nemůže či nechce z různých důvodů dítěti pořídit, je ranou proti druhému. Nezřídka se setkáváme i s podplácením dítěte, aby nechtělo jít k jednomu z rodičů. Velmi časté je „onemocnění“ dítěte v době, kdy má být s druhým rodičem – hodí se každá rýma či náznak nevolnosti a únavy. Není výjimkou situace, kdy jeden z rodičů dítě prostě nevydá. Důsledkem může být oslabení vztahu či úplná ztráta vztahu mezi rodičem a dítětem se všemi následky.

Mezi odborníky se diskutuje, často bouřlivě, o konceptu tzv. **syndromu zavrženého rodiče** (PAS – Parental Alienation Syndrome), který prvně zformuloval R. A. Gardner v r. 1984. Tímto termínem se označuje proces, kdy je dítěti systematicky vštěpována kritika a odpor proti jednomu z rodičů, dítě je nejen popouzeno, ale programováno proti druhému z rodičů. Ten rodič, který s dítětem manipuluje těmito způsoby, programuje dítě vědomě, ale i podvědomě. Také dítě není pouze pasivní, ale kvůli celé situaci si posléze samo vytváří scénáře odsuzující a zavrhuující jednoho z rodičů. Nenávist k jednomu z rodičů však často zahrnuje i celou jeho širší rodinu, tedy nejčastěji prarodiče.

Termín zavrženého rodiče se ovšem nevztahuje na ty rodiče/prarodiče, kteří se sami zachovali k dítěti tak, že to mohlo vyvolat oprávněnou kritiku či nenávist. Rodič, který například dítě hrubě zanedbával či týral a dítě k němu cítí odpor, není rodičem zavrženým.

U nás se touto problematikou dlouhodobě zabýval např. Bakalář. Termín byl podroben kritice, diskuze se dodnes vedou i o tom, zda se nemá užívat spíše termín odcizený, odmítaný rodič. Všem odborníkům, kteří se zabývají rozvodovou a porozvodovou situací dětí a jejich rodin, je však naprosto jasné, že některé děti jsou k rodiči odmítavé až nenávisné kvůli působení druhého z rodičů. Následky takového chování jsou však pro dítě často závažné. Dítě je programováno k potlačení původních pozitivních emocí, je bržděn a deformován jeho vývoj po stránce emocionální a psychosociální. Často se také současně učí projevovat pocity nenávisti, aniž by mělo pocit viny. Dítěti je znemožněn vhodný model identifikace, je narušen vztah k autoritám. Také zažívá a často přebírá

do svého života model chování nemožnosti domluvy. Odcizení či zavržení poškozuje tedy dítě v oblasti psychického zdraví (a často nejen v této oblasti), nepříznivě ovlivňuje psychosociální vývoj dítěte a má přímý vliv na budoucí rozvoj interpersonálních vztahů, mezilidských vztahů vůbec.

PŘÍBĚH: Při pohovoru s osmiletou holčičkou se dítě vyjádřilo, že k tátovi nechce, protože je zlý. Na dotaz, jak se to projevuje, co dělá, holčička pravila velmi vážně: „Nechtěl vůbec, abych se narodila, nechtěl mě taky přebalovat, nemám ho ráda.“ Na otázku, jak tyto věci ví, přímo sdělila: „Maminka mi to říkala.“

PŘÍBĚH: Chlapec odmítá jít na soudem stanovený styk s otcem a uvádí, že se táty bojí. Na otázku, zda se mu s tátou něco stalo, odpoví: „Mně nic nikdy neudělal, ale babička mi říkala, že se mám bát, protože je zlý, když mámu opustil.“

PŘÍBĚH: Třináctiletý chlapec, který se nevrátil od otce, odmítá jet k matce, nechce jí odpovídat ani na dopisy, e-maily, nebere jí mobil s odůvodněním: „Tátovi ublížila, říká to pořád, tak já jí nechci ani vidět, jsem přece chlap jako táta a on by přece zůstal sám!“

ZÁSADY DOBRÉHO RODIČE

Mezi zásady dobrého rodiče, který má skutečný zájem svému dítěti neškodit, patří to, že nemůže-li o druhém rodiči mluvit před dítětem dobře, raději nehovoří vůbec. V situaci, kdy si dítě na druhého rodiče stěžuje, je vhodné dítě vyslechnout, ale pak sdělit, že tatínek/maminka to jistě myslel/myslela dobře, že má dítě rád. Vždy bychom si měli uvědomit, že dítě si své rodiče nevybralo, že jsme mu je zařídili my. Zároveň má dítě z každého z nás genový základ, za který skutečně nemůže, a vyrovnávat se s tím, že v něm je kus i toho druhého „bídáka“, je opravdu těžké.

Bohužel rodiče tuto dovednost nemluvit negativně o partnerovi, se kterým se rozvedli, často nemají a ani ji nechtějí vytvářet a pěstovat. Měli by ale vědět, že pak **své dítě v jeho vývoji poškozují**.

Pro úspěšné překonání rozvodové situace je charakteristický ne negativní, ale kladný vztah k bývalému partnerovi a nic na tom nezmění to, že mnoho lidí takového stadia nedosáhne.

Aby se dítě mohlo zdravě rozvíjet ve všech svých složkách utvářející se osobnosti, je nutné, aby mělo **plastické vztahy** jak k otci, tak k matce (i sourozencům) – to znamená, že vztahy by měly být více pozitivní než negativní, jak (více) láskyplné, přátelské, radostné, tak i kritické, s mírnými výhradami. Tyto vztahy by navíc dítě mělo k mamince



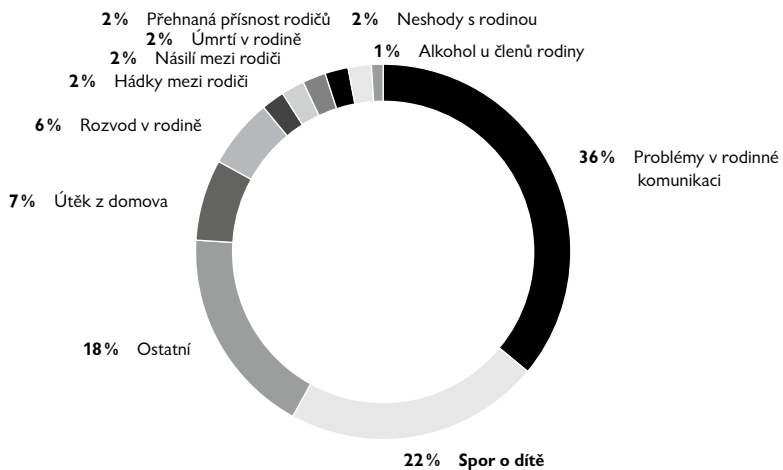
a tatínkovi nejen pociťovat, ale také je vnímat od nich směrem k sobě. Jen tak se může dítě vyvíjet ve zdravého jedince.

POROZVODOVÁ PÉČE O DĚTI A DATA RODIČOVSKÉ LINKY

Problematika **porozvodové péče o děti** není na Rodičovské lince specificky sledována a zaznamenávána. Sledujeme ji v rámci kategorie **spor o děti** či se prolíná s tématem rozvodu v rodině či tématem problémy v rodinné komunikaci.

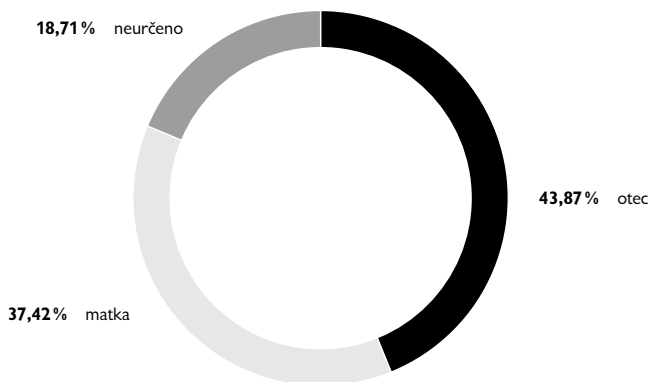
Kategorie **spor o děti** ilustruje vývoj hovorů posledních tří let, tj. **za období od 1. ledna 2008 do 31. prosince 2010.**

graf č. 1: nejčastěji řešené problémy v rámci tématu rodinné vztahy



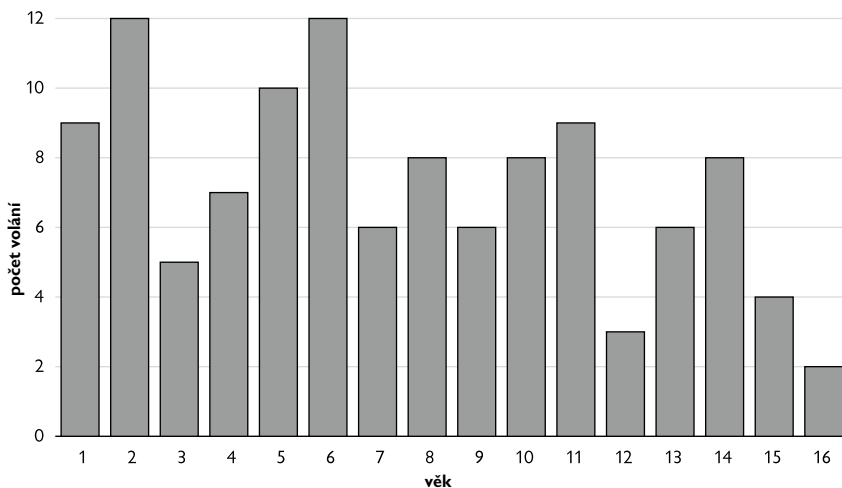
Podíváme-li se na podíl počtu hovorů týkajících se tématu **spor o děti**, zjistíme, že po tématu problémy v rodinné komunikaci je toto poměrně specifické téma na druhém místě. Z grafu je patrné, že je řešeno v rámci rodinných vztahů na Rodičovské lince 22 % volajících.

graf č. 2: podíl volajících v rámci cílové skupiny Rodičovské linky



Graf ilustruje, že Rodičovskou linku v rámci tématu sporu o dítě kontaktovali více otcové než matky. Rozdíl je zhruba 6 %.

graf č. 3: věkové rozložení dětí, kterých se týkalo téma spor o děti



Graf ilustruje věkové rozložení dětí, kterých se téma sporu o děti týkalo. Nejvíce byl zastoupen věk 2 roky, 5 a 6 let a 10 a 11 let. Zde je potřeba brát v úvahu fakt, že ve 40 případech nebyl uveden věk dítěte.



POUŽITÁ LITERATURA

- Bakalář, E. a kol.: *Rozvodová tematika a moderní psychologie*. Praha: Karolinum, 2006. ISBN 80-7021-605-0.
- Everett, C., Volgy Everett, S.: *Zdravý rozvod pro rodiče a děti*. Praha: Talpress, 2000. ISBN 80-7197-169-3.
- Matějček, Z., Dytrych, Z.: *Přestali jste být manželi, zůstáváte rodiči*. Praha: H+H, 1999. ISBN 80-85467-53-4.
- Matějček, Z., Dytrych, Z.: *Krizová situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada, 2002. ISBN 80-247-0332-7.
- Nevoralová, M.: *Krise – rozpad rodiny- očima dítěte*. Praha: PedFD UK, 2008. Diplomová práce.
- Teyber, E.: *Děti a rozvod. Jak pomoci dětem vyrovnat se s rozvodem rodičů*. Praha: Návrat domů, 2007. ISBN 978-80-7255-163-7.
- Warshak, R. A.: *Revoluce v porozvodové péči o děti*. Praha: Portál, 1996. ISBN 80-7178-089-8.



Krizové situace v rodinách s dospívajícím dítětem

PhDr. Ludmila Boková



ÚVOD

Většina rodičů, jejichž děti právě dospívají, zažívá v tomto období pocity nejistoty, obav, hněvu nebo rozčarování. Přestože rodiče vesměs vědí, že dospívání dětí s sebou může přinášet problémy, když tato situace nastane, bývají zaskočení a znepokojeni. Jejich dítě se chová drze, přestává respektovat do této doby dodržovaná pravidla, odmítá odpovídat na otázky, domáhá se povolení stále pozdějších návratů domů, obléká a zdobí se „nepřijatelným“ způsobem, opouští své zájmy a prosedí celé hodiny u počítače, stýká se s „divnými“ lidmi, po návratu z večírků je z něj cítit kouř a alkohol. Rodiče jsou náhle v praxi konfrontováni s tím, co dosud byla pouze teorie. Je to teď **jejich dítě, jejich starost, strach a bolest.**

V následujícím textu – po exkurzu do pohledů vývojové psychologie na období adolescence – vycházím především ze zkušeností pracovníků Rodičovské linky, kde významnou část volajících tvoří právě skupina rodičů s dospívajícími dětmi. Mnozí sdělují, že zatím se svými dětmi neměli problémy, a náhle se dějí věci, které je znepokojují a trápí. V mnoha případech je důvodem jejich pocitů zoufalství, ohrožení a bezradnosti především nepochopení a neznalost toho, co se s dítětem a v dítěti v období dospívání děje. A i tehdy, kdy jsou rodiče o těchto procesech informováni, je obtížné se s některými projevy dětí vyrovnat a hledat dobré výchovné postupy.

Prožívají-li rodiče chování svého dítěte úzkostně a negativně, je to pro úspěšné plnění funkce rodiny i pro další vývoj mladého člověka rizikový faktor. Může docházet k bouřlivým konfliktům, které narušují vztah mezi rodiči a dospívajícím. Ten je pak připraven o svou základnu, která mu dovoluje bezpečně experimentovat – s nově nabývanými schopnostmi, zodpovědností, hranicemi a riziky.

V textu se zaměřuji na některé krizové situace v rodinách s dospívajícími ve věku od 14 do zhruba 23 let. Půjde o situace, kdy se z nějakého důvodu přirozený proces separace od rodiny a hledání vlastní identity zkomplikoval, kdy rodiče jsou bezradní, a zdravý vývoj mladého člověka může být ohrožen. **Krizová situace tu představuje stav, kdy je kvůli častým a bouřlivým konfliktům, které mají různé příčiny, vážně ohrožen dosud fungující vztah mezi dítětem a rodičem.** V textu budeme hledat odpověď na otázku, co je ještě normální a co už ne, jaká strategie je účinná, kdy a kde vyhledat odbornou pomoc.

Ve stati se objeví obsáhleji popsany i relativně častý jev, pracovníčně nazvaný „parazitující dospívající“, kdy mladý člověk nenachází svou cestu do světa dospělých, nemá ukončené vzdělání ani zaměstnání a zůstává závislý na rodičích.

DOSPÍVÁNÍ – ADOLESCENCE Z POHLEDU VÝVOJOVÉ PSYCHOLOGIE

V odborné literatuře bývá jako dospívání, adolescence, označováno období od nástupu puberty do stádia mladé dospělosti. Někteří autoři dále toto období člení, hovoří o pubertě (10 – 15 let) a adolescenci (15 – 22 let), (Langmeier, Krejčířová, 2006), případně o rané, střední a pozdní adolescenci (Macek, 2003).

Na začátku tohoto období je dítě, které je plně materiálně a do značné míry i názorově závislé na svých rodičích, na konci (v případě, že všechno dobře dopadne) mladý dospělý, s vlastním pohledem na svět a ztotožněný se svým místem v něm, s ukončeným vzděláním, zahajující svou pracovní kariéru, užívající si či budující na rodičích nezávislou existenci, s relativně pevnou sítí vztahů, do které patří jak rodina, tak i vrstevníci, spolupracovníci a případně i sexuální partner.

Dospívání je tedy proces, při kterém v poměrně krátkém časovém úseku, dochází k zásadním změnám v oblasti fyzického, psychického a sociálního vývoje jedince.

Hormony nastartované pohlavní (fyzické) dospívání je doprovázeno bouřlivým rozvojem rozumových schopností a často i emoční rozkolísaností.

V psychologických teoriích je až do 60. let 20. století zdůrazňován konfliktní a dramatický průběh dospívání, zejména v souvislosti s pohlavním dozráváním a nástupem sexuality. Pojmy generační konflikt a adolescentní krize byly přijímány jako samozřejmý atribut období adolescence (Macek, 2003). Důležitá je skutečnost, že tento pohled se stal součástí obecného povědomí a v určité podobě v něm přežívá dodnes. V extrémní poloze je představován názorem, že konflikty, rizikové chování a vzdor jsou projevem zdravého vývoje, naopak klidný průběh dospívání a hladký přechod do dospělosti jsou trochu podezřelé.

Výzkumy v dalších letech přinesly poznatky, které zahájily postupný odklon od tohoto přístupu. „Pojetí adolescence jako období plného vášnivých emocí, konfliktů, vzdoru se jeví v našem soudobém kulturním prostředí jako překonané... Revizi si zasluhuje i pojem adolescentní krize, která byla často ústředním tématem teoretických úvah o adolescenci. Spíše než o krizi... se jedná o proces pozvolné transformace vlastních pocitů, názorů a hodnot. Pro ten se lépe než krize hodí termíny jako hledání a přehodnocení“ (Macek, 2003).

„Práce dospívajících je obrovská. Když hledají cestu v novém světě, jsou pod strašným tlakem, protože jsou hnáni energií, kterou uvolňuje puberta, psychologickou potřebou nezávislosti a nadějí na společenský úspěch. Připočítejte k tomu skutečnost, že na této cestě neexistují žádné značky, a jste u zázraků a hrůz, které dospívání nese s sebou“ (Satirová, 1994).

Ne nadarmo mluví Virginie Satirová o práci – v moderní psychologii je adolescence vnímána jako období, ve kterém především stojí před dospívajícím řada vývojových úkolů.

„Pojem vývojového úkolu ... zahrnuje jak potřeby a očekávání společnosti, tak i jeho (dospívajícího) individuální potřeby a očekávání“ (Macek, 2001).

„Mezi hlavní vývojové úkoly (Havighurst, 1953) období dospívání patří zejména uvolnění z přílišné závislosti na rodičích na jedné straně a na druhé straně navazování



diferencovanějších a významnějších vztahů k vrstevníkům obojího pohlaví. „Za hlavní momenty tohoto procesu jsou považovány emancipace od rodiny, navazování vztahu k vrstevníkům, sexualita v období dospívání, volba povolání a vývoj sebepojetí (dosažení vlastní identity)“ (Langmeier, Krejčířová, 2006).

DOSPÍVÁNÍ JAKO SAMOSTATNÉ ŽIVOTNÍ OBDOBÍ

V minulosti (a u přírodních národů i v současnosti) byl přechod od dětství k dospělosti zcela jasný, doprovázený někdy krátkodobou přípravou a závěrečným rituálem, který mladého člověka potvrdil v roli dospělého se všemi právy i povinnostmi. Pravidla pro děti (co mohou a nesmějí) i pro dospělé (co mohou a musí) byla jasně daná. **Narůstající složitost společenského uspořádání klade na dospělé stále větší nároky, zejména v oblasti vzdělání, a způsobuje, že se období od nástupu puberty k dosažení plné dospělosti stále prodlužuje.**

„Od konce minulého a zejména od začátku tohoto století se stále častěji vyhraňuje zvláštní životní úsek se samostatným sociálním určením poskytnout čas a ochranu k postupnému zvládnutí všech složitých společenských úkolů – „Wartezeit“ podle M. Tramera, „období psychosociálního moratoria“ podle E. H. Eriksona. Dospívající se začínají lišit jak od dětí, tak od dospělých, vytvářejí si zvláštní znaky i specifickou subkulturu s odlišným vyjadřováním, oblečením a úpravou“ (Langmeier, Krejčířová, 2006).

Pro pochopení mnoha problémů, které rodiny s dospívajícími dětmi prožívají, je důležité si uvědomit, že **to, co je nejasné, jsou práva a povinnosti dospívajících**. Samotná právně daná hranice dospělosti (18 let) nic neřeší, protože ekonomická závislost na rodičích ve většině případů přetrvává i po dosažení tohoto věku a předávání a přebírání zodpovědnosti (případně boj o ni) probíhá plynule od rané adolescence a tuto hranici přesahuje. Požadavky na dospívající a míra autonomie se liší v závislosti na sociokulturním prostředí, na stylu výchovy a tradicích konkrétní rodiny. To způsobuje různost přístupů, se kterou jsou dospívající i jejich rodiče konfrontováni. „Společností určená demarkační čára oddělující tuto vymezenou etapu (period in-between) je značně neurčitá a dospělými rozdílně chápána. Postavení dospívajících ve společnosti je proto nejisté a jejich výchovné vedení často nejednotné. Nejasnosti související s rychlými společenskými proměnami mohou být jistě příčinou mnoha obtíží mládeže v dnešním světě a vytvářejí četné problémy při jejich výchově“ (Langmeier, Krejčířová, 2006).

OBAVY RODIČŮ ANEB CO SE TO S NÍ/NÍM PROBOHA DĚJE?

Úkoly, které před dospívajícími stojí, určitá nejednoznačnost jejich postavení (ani dítě, ani dospělý), změny, kterými prochází tělo a „duše“ mladého člověka a se kterými se také musí vyrovnat, je poznamenávají velkou nejistotou. Dospívající se trápí nejrůznějšími pochybnostmi o sobě i o svém postavení ve světě (kdo jsem a kam patřím?), **navenek se však často projevují chováním, které okolí dráždí a rodiče znepokojuje.** Uzavírání se do sebe a změny nálad, odklon od dosavadních zájmů a zhoršení školního prospěchu, holdování „pochybným“ zábavám (chatování, Facebook, počítačové hry), výstřední oblékání a zdobení při tom bývají průvodním jevem.

Součástí procesu separace a budování vlastní identity je i přehodnocování dosavadních postojů, které byly ovlivněny nejbližším okolím. **S tím souvisí nadměrná kritičnost vůči autoritám a naopak často nekritické přijímání názorů a postojů vrstevníků.** Potřeba samostatnosti – „dělat si věci po svém“, odstříhnout se od vlivu rodičů – a překračování hranic a nejrůznější experimentování (návykové látky, erotické vztahy), které probíhá většinou ve vrstevnické skupině, je dalším běžným zdrojem konfliktů.

„Mnohé negativní vnější projevy dospívajících i přehánění rozdílů a konfliktů s rodiči jsou projevem nejistoty mladého člověka v otázce identity a obrany proti úzkosti. Hlavním (i když obvykle ne zcela uvědomovaným) cílem konfliktního chování je v takových případech snaha získat odezvu okolí a ujistit se o vlastní hodnotě“ (Langmeier, Krejčířová, 2006).

ÚLOHA RODIČŮ V OBDOBÍ DOSPÍVÁNÍ

S nástupem puberty se význam rodičů pro dítě nijak nesnižuje, jejich role je však obtížná a může klást velké nároky na jejich velkorysost, trpělivost a vlastní sebejistotu. Dosud svému dítěti poskytovali vedení, ochranu, pomoc, rozhodovali o mnoha věcech a postupně je vedli k samostatnosti. A nyní se všechno mění – někdy zásadně a často jakoby ze dne na den. Jejich dítě už nechce být vedeno a chráněno a usilovně se domáhá větší svobody, přestože – z pohledu rodičů – na to ještě nemá. Osmileté dítě lze přimět k tomu, aby si vyčistilo zuby nebo si uklidilo pokojíček, u náctiletého, pokud se rozhodne, že to bude jinak, bývají jakékoliv formy nátlaku neúspěšné.

Přestože se rodičům dospívajícího může zdát, že jejich dítě o ně nestojí a dává jim ostentativně najevo, aby mu dali pokoj, v naprosté většině případů je opak pravdou. Především je to **dobrý vztah s rodiči, co je pro dospívající mimořádně důležité,** totiž je v tom, že se rodiče musí smířit s tím, že trpělivost, respekt, vstřícnost a nadhled budou občas pouze na jejich straně.

„Musíme umět přizpůsobit psychologické prostředí dospívajícího výkyvům v jeho náladě, zdánlivě iracionálním nápadům, občasnému bizarnímu chování, novému slovníku a také jeho hloupým kouskům. To všechno totiž vzniká z toho, že dospívající si zahrávají se svou silou, se svou autonomií, se svou závislostí i nezávislostí. Dospělí musí vytvořit pro tento



růst prostředí, a to stejně pečlivě, jako se starali o to, aby domov byl pro děti bezpečný v době, kdy byly batolaty. Musíme to udělat způsobem, který zachovává důstojnost dospívajících, rozvíjí jejich pocit vlastní hodnoty a dává jim užitečné návody“ (Satirová, 1994).

A to je velmi těžké – znamená to postupně povolovat otěže a zároveň zvládat vlastní úzkost z toho, co by se mohlo stát a jak by to mohlo dopadnout. A také občas vztek, pocit zneuznání a bezmoc, když se dítě vydá cestou, kterou jsme si pro něj nepřáli.

Nepochybně je dobrou zprávou pro ty rodiče, kteří si právě zoufají nad svým dospívajícím dítětem, že **naprostá většina** mladých lidí přes všechny potíže, které s nimi rodiče v tomto období mají, dojde k dospělosti bez větších otřesů, dokončí své vzdělávání, osamostatní se, najde si práci, založí vlastní rodinu a se svými rodiči udržuje dobré vztahy. To, co mladí lidé dělají, jak se chovají, čím svoje rodiče rozčilují a znepokojují, souvisí většinou s jejich hledáním a zmatkem, o kterém už byla řeč.

Psychologické teorie a statistiky však v reálném životě příliš nepomáhají. Statisticky příznivá prognóza rodiče, jejichž syn ve škole propadá, odmítá se o tom bavit a zajímá se o všechno možné, jenom ne o své vzdělání, příliš neuklidní. Proto je důležité, aby rodiče dokázali rozlišit, co je ještě normální a co už ne, dokázali na výstřelky svých dětí dobře reagovat a aby věděli, kdy je vhodné vyhledat odbornou pomoc.

Následující příběhy vycházejí ze zkušeností pracovníků Rodičovské linky a představují typické situace, které můžeme z hlediska dalšího vývoje označit za rizikové. Bez hledání cesty ke změně by mohly vést ke krizi v rodině a narušit vztah mezi dítětem a rodiči. Nejde o případy, kdy se chování překračující normu (poruchy chování), často spojené s příslušností k závadové partě, objevuje již před nástupem puberty a většinou odráží dlouhodobě neuspokojivou situaci dítěte v rodině a vážně narušené vztahy. Naopak – **v našich příbězích mluví rodiče o svých dospívajících dětech, se kterými dosud problémy neměli**. Popisují s úzkostí a často s rozhořčením jejich chování a trápí se konflikty, které mezi nimi na základě toho vznikají.

PŘÍBĚH: JE PROSTĚ NEMOŽNÝ!

Na Rodičovskou linku volá velmi rozčilená matka. Chce se poradit, jak komunikovat se svým šestnáctiletým synem, který odmítá respektovat ji i jejího přítele. Trvá to už rok. Syn má ve svém pokoji nepořádek, špinavé nádobí, oblečení čisté i špinavé na jedné hromadě, nechává rozsvícené světlo v celém bytě, nechce se pořádně oblékat (do mrazu bez čepice a v lehké bundě). Studuje na gymnáziu, ale o škole se bavit nechce. Většinu času věnuje Facebooku nebo sledování TV u sebe v pokoji. Pokud mu matka něco vyčte nebo připomene, končí to bouřlivou hádkou.

Komentář:

K procesu separace nutně patří i postupné budování vlastní autonomie – dospívající si chce rozhodovat o tom, kdy bude chodit domů, kdy se bude učit, s kým se bude stýkat, jak se bude oblékat. Má vlastní představu o tom, jaký prospěch ve škole mu stačí, jak má vypadat jeho pokoj. Vměšování rodičů, kteří někdy nedrží krok s tímto vývojem a mají podle jeho názoru neadekvátní požadavky, nese nelibě jako zásah do své samostatnosti.

Jejich obavy vnímá jako projev nedůvěry, jako podceňování jeho schopnosti chovat se rozumně a zvládat své povinnosti.

Je zřejmé, že v mnoha případech se dospívající skutečně chovají nerozumně a svým chováním svoji budoucnost ohrožují. A je také nemožné stanovit univerzální hranici, co ještě je a co už není záležitost „dítěte“. „To je moje věc!“ je velmi častý argument dospívajících a může se jednat jak o oblékání, tak o kouření, prospěch ve škole, pořádek v pokoji nebo způsob trávení volného času. Stává se, že rodiče nepřijímají skutečnost, že se na pravidlech a povinnostech mohou se svým dospívajícím dítětem dohodnout, vystupují vůči nim autoritativně a tím vzbuzují odpor. Pokud se běžná komunikace rodičů s dítětem soustředí na kritiku, neustálé vyčítání a úsilí o vítězství v podružnostech, vytrácí se smysl pro to, co je skutečně důležité a zásadní. Hádka kvůli zapomenutému špinavému talíři u televize pak může být podobně dramatická jako konflikt v případě pozdního návratu domů, navíc v těžké opilosti. **Zužuje se tak prostor pro řešení případných skutečně závažných problémů.**

Dospívající i rodiče potřebují vzájemnou důvěru – mladý člověk chce být přijímán a respektován. Pokud cítí, že tomu tak je, snáze přijme omezení, které mu rodiče občas – a s jasným zdůvodněním – stanoví. Přílišný tlak a stanovení pravidel, se kterými dospívající nesouhlasí, vedou k vyčerpávajícím a nikam nevedoucím hádkám a především dříve či později k narušení vztahu mezi rodiči a dítětem.

PŘÍBĚH: VŠICHNI JSTE NA MĚ HNUSNÝ (PŘÍP. VŠECHNY VÁS NENÁVIDÍM) ANEB MY TĚ ZKROTÍME!

Na Rodičovskou linku volá otec sedmnáctileté dcery bezprostředně po konfliktu. Dcera je protivná, hádá se s rodiči, zejména s matkou, bouřlivé scény mezi nimi jsou na denním pořádku. Otec nedokáže zůstat stranou, když dcera matce nadává nebo jí hrubě odsekává. Dnes od něj dostala nafackováno, protože odmítla vydat kabel od počítače (trest za to, že se neučí). V pozadí je slyšet pláč dcery, táta se cítí bezmocný, chce se poradit, co by měl dělat.

Komentář:

Snášet drzé, neurvalé a nevypočitatelné chování adolescenta je těžké. Dospělým někdy uniká, že za hrubostí, provokacemi a náladovostí jejich dětí může být z rodičovského pohledu banální a řešitelný, pro dospívajícího nicméně palčivý problém (např. nikdy se to nenaučím, jsem beznadějně tlustá, žádný kluk/žádná holka se o mě nikdy nebude zajímat). V některých případech může být za takovým chováním skrytý i pocit dospívajícího, že mu rodiče nerozumějí nebo se o něj nezajímají.

Pokud na takové chování rodiče reagují kritikou, vyčítáním nebo vyhrožováním, těžko mohou očekávat, že se jejich dítě zastydí a omluví. Naopak, jejich potomek se dostane do obrany, svoje chování stupňuje a může dojít k drásavým scénám, které jsou ponižující jak pro děti, tak pro rodiče. Prohlubuje se pocit odcizení a nepochopení, u rodičů zlost a velká nejistota.

Rodiče poté, co je přejde vztek, konflikty s dětmi trápí, překvapivě často se však domnívají, že jejich dětem je to jedno a že myslí jen na sebe. Tak tomu ale nebývá – **dospívající**



mívají (většinou) své rodiče rádi, chtějí s nimi dobře vycházet a konflikty jim rozhodně jedno nejsou. Jen to tak vypadá.

Co s tím a jak z toho ven? Pro rodiče je kupodivu velmi těžké sdělit prostě svému dítěti, že je jejich chování mrzí, že se jim nelíbí, udržet si nadhled, „nehrotit“, počkat, až všichni vychladnou a bude možné začít se bavit o normálních věcech a možná se tak i dostat k tomu, co se to vlastně děje. Pojmenováním toho, co cítí, získávají alespoň trochu nad situací kontrolu. Nic jiného ostatně nezbyvá – drzé a vzpurné chování nelze zakázat, protože vzniká spontánně, pod vlivem nekontrolovaných emocí, a tím spíše je nelze z dětí vymlátit.

PŘÍBĚH: I V DOBRÝCH RODINÁCH SE MOHOU DÍT VĚCI.

Na Rodičovskou linku volá otec šestnáctileté dcery. Jedná se o úplnou rodinu, dcera je prostřední ze tří sourozenců a s dobrým prospěchem studuje střední školu. Rodina je sportovně založená, jezdí spolu na hory a kola, sourozenci dívky jsou úspěšní sportovci. Ona sama projevuje spíše hudební a výtvarné nadání, sport jí tolik nejde. Donedávna bylo všechno bez problémů, v posledním půlroce dcera nedodržuje domluvené časy návratů, několikrát přišla domů opilá, kouří. Otec volá poté, co dceru přistihl v parku v době odpoledního vyučování s partou, kouřící a popíjící pivo. Chce se poradit, jak má dceru potrestat, má pocit, že všechno selhává, obává se špatných konců. Dcera nejde do otevřené vzpoury – vždycky slíbí, že už to dělat nebude (nebude kouřit, nebude pít, přijde včas), ale z jejího počínání otec usuzuje, že slibuje pouze proto, aby se vyhnula nepřijemnostem.

Komentář:

Mladý člověk se intenzivně zabývá otázkami: Kdo jsem? Kam patřím? Novým pohledem se dívá na svou roli ve vlastní rodině, přezkoumává hodnoty, které dosud bral jako samozřejmost, a zároveň usiluje o místo ve vrstevnické skupině. Jeho chování často odráží nejistotu a zmatek, který při tom pociťuje.

Obecně platí, že je to rodina, co mladého člověka i v tomto období rozhodujícím způsobem ovlivňuje. Pokud je nový pohled na rodinu a vlastní roli v ní doprovázen velkými pochybnostmi (nikdo mi nerozumí, jsou úplně jiní), může se o to více dospívající přimknout k vrstevnické skupině včetně nekritického přijímání a „provozování“ subkulturních projevů. Snaha dostat skupinovým normám, obstát mezi vrstevníky, a někdy i provokovat vede k jednání, které rodiče celkem pochopitelně odmítají, zakazují, někdy i trestají, a tím se prohlubuje pocit odcizení a nepochopení.

V uvedeném příběhu původně otec zamýšlel potrestat dceru tím, že nepojede s rodinou na akci, na kterou se velmi těšila. Poté, co jsme pracovali na náhledu na možné příčiny dceřina chování, dospěl k názoru, že takový trest by vedl k dalšímu vzdalování dcery od sourozenců a rodičů, a začal uvažovat o dalších alternativách.

V případech, že v dosud dobře fungující rodině některé z dospívajících dětí začíná svým chováním signalizovat, že něco není v pořádku, situace se zhoršuje a atmosféra v rodině je stále napjatější, je namístě uvažovat o rodinné terapii. Rodiče nemusejí mít obavy, že vstupem do rodinné terapie potvrzují své selhání při výchově. Rodina je složitý systém

a právě v období dospívání může dojít k nečekaným zvrátům z důvodů, kterých si její příslušníci vůbec nemusejí být vědomi. **V situaci, kdy jsou rodiče zásadně znejistěni, potřebují podporu, aby zvládli svoji úlohu doprovázet dítě složitou cestou dospívání.**

PŘÍBĚH: KDE JE TADY PROBLÉM?

Na Rodičovskou linku volá matka sedmnáctileté dcery. Matka je s dívkou sama, dcera studuje bezproblémově střední školu v okresním městě. Před nedávnem si našla přítele, se kterým chce trávit co nejvíc času. Kvůli spojení doráží domů ve všední den v půl sedmé večer, v pátek a v sobotu, kdy bývá s přítelem celý den, se domů vrací v půl desáté večer. Matka je s tím nespokojená, zdá se jí, že to dcera přehání, mívají konflikty a hádky, dcera už jednou ve zlosti řekla, že se k příteli odstěhuje. Matka volá, aby získala podporu pro svůj názor a radu, jak dceru přimět k poslušnosti.

Komentář:

Doba návratu domů bývá velmi častým zdrojem konfliktů. Přitom právě zde je **výborný prostor pro rozumnou domluvu na partnerské úrovni** – většina mladých lidí totiž dokáže sama, aniž by jim to rodiče vnucovali, odhadnout svoje potřeby spánku, čas, který potřebují k učení a na další povinnosti, a tomu přizpůsobit svůj rozvrh dne i návraty domů. Jen je třeba jim dát prostor, aby se nad tím zamysleli. Pro dospívajícího je to záležitost prestižní, možnost rozhodovat si o tom, kdy přijde domů a kde a s kým bude trávit svůj čas, je důležitým potvrzením nezávislosti a statusu „skoro dospělého.“

V uvedeném příběhu se však skrývá ještě jeden důležitý aspekt – **dospívání často spadá do období, kdy rodiče prožívají krizi středního věku.** Zejména matky samoživitelky mohou proces osamostatňování svého dítěte prožívat negativně a ze strachu před hrozcím osaměním a z dalších, většinou nevědomých popudů vytvářet velký tlak na své dítě. A opět to může vést k narušení jejich vztahu. I v takovém případě je odborná pomoc důležitou prevencí hrozcí krize v rodině.

PŘÍBĚH: JSI JAKO TÁTA (TETA, SOUSEDŮV PETR)!

Na Rodičovskou linku volá matka osmnáctiletého syna – dostala se s ním do prudkého konfliktu, když přišel domů opilý. V rozčilení mu vmetla do tváře, že je jako jeho táta (právě probíhá rozvodové řízení), chlapec se sebral a odešel, je pryč už druhý den, nezvedá telefon, matka je zoufalá.

Komentář:

V případě ne zcela standardního chování dítěte může být někdy úzkost a nejistota rodičů živena skutečností, že v rodině nebo v blízkém okolí se vyskytly případy, kdy to „takhle začalo a špatně skončilo“. A volající o tom skutečně občas mluví. Strašák neúspěšného strýčka, syna sousedů – narkomana, povětrné tety a v nejhorším případě táty agresora či alkoholika, obava z genetické zátěže a ztráta vlastní jistoty vedou občas rodiče **ke zraňujícím výrokům** vůči dospívajícímu, který je přesvědčen, že se ve svém chování nijak neliší od svých vrstevníků.



Náš příběh vyvolává řadu otázek (nevíme, zda se jedná o opakující se chování syna, jak chlapec jinak funguje, zda chodí do školy nebo do práce, co je příčinou rozvodu a jak to syn prožívá), o to zde ale nejde. Podstatné je, že žádný mladý člověk nestojí o to, aby byl s někým srovnáván, natož s životními ztroskotanci. Je to zbraň mimořádně zraňujícího kalibru. Bez ohledu na to, zda je úzkost rodičů opodstatněná, je důležité, aby si uvědomili, že toto nikam nevede, ba naopak! U dospívajícího tím nahodávají pocit jeho vlastní jedinečnosti a sebedůvěru, vzbuzují vzdor a rozhodně tak nesměřují k rozumné dohodě.

JAK ÚSPĚŠNĚ PŘEŽÍT OBDOBÍ DOSPÍVÁNÍ?

Není v moci této stati dát podrobný návod na to, jak se s úskalími období dospívání vlastních dětí úspěšně vypořádat a probojovat se k vítěznému konci. Na knižním trhu najdeme řadu kvalitních publikací, které se tématem výchovy dospívajících zabývají a dávají řadu podnětných návodů a příkladů. Některé tituly jsou uvedeny na konci článku.

Mohu jen krátce poukázat na hlavní zásady úspěšného přístupu k výchově dospívajících, které se vyskytují ve všech publikacích. Těmi jsou **dávání hranic (pravidel), dodržování principů dobré komunikace, respekt k dospívajícímu a důvěra**. Uplatňování těchto zásad pomáhá rodičům udržovat dobrý vztah s dospívajícími přes všechny možné peripetie.

Dávání hranic je základním kamenem dobré výchovy. Většina rodičů nějaká pravidla stanovuje, přinejmenším formou zákazů – otázka je, nakolik jsou jejich pravidla **jasná, adekvátní, vymahatelná a především dodržovaná**. V průběhu dětství jsou to především rodiče, kdo pravidla určují a většinou o tom nediskutují. V období dospívání se situace **pozvolna mění** – o pravidlech je třeba stále častěji diskutovat. Souvisí to s posilováním zodpovědnosti dospívajícího, který si chce o mnoha věcech rozhodovat sám. To nic nemění na tom, že přijatá – dohodnutá pravidla se musí dodržovat.

Nezbytnou součástí pravidel jsou **důsledky při jejich překračování**. I ty by měly být jasné, adekvátní, vymahatelné a především dodržované. A to i v případě dospívajících! Občasné konflikty jsou nutné a rodiče se jich nemusí bát – vyjdou-li z nich vítězně (což se předpokládá), posílí svoji sebedůvěru a zdánlivě paradoxně i pro dospívajícího budou důvěryhodnější.

Dodržování principů dobré komunikace se velmi úzce snoubí s respektem k dospívajícímu. Mnoho dospělých úspěšně komunikuje s přáteli, s kolegy v práci, s nadřízenými i podřízenými, ale s vlastním dítětem se jim to nedaří. Je jasné, že se často pohybují na tenkém ledě – dospívající jsou náladoví, nedůtkliví, vztahovační, a přesto mnozí rodiče (tak jako matka z našeho příběhu) začínají „rozhovor“ vytýkáním nedostatků, stížnostmi nebo i nadáváním, a nenechávají tak prostor pro normální navázání kontaktu. Mladý člověk se stáhne nebo vybuchne a pak je většinou další smysluplná komunikace nemožná. Alespoň stručně – co pomůže? **Vnímat**, co se aktuálně s dospívajícím děje, a s tím k němu přistupovat. **Naslouchat**, co říká, a snažit se porozumět. **Projevovat zájem** o to, jak

se cítí, čím se zabývá, co zažil. **Nesouhlas vyjadřovat citlivě**, bez odsuzování (tedy ne „*To je úplná pitomost!*“). Sdělovat jasně, co si přeji (tedy ne „*Jak to, že jsi neumyl nádobí? Ty jsi prostě nemožný*“, ale „*Dohodli jsme se, že umyješ nádobí. Tak to urychleně udělej!*“). V případě nespokojenosti **mluvit o svých pocitech** – *nelíbí se mi..., mrzí mě...* **Vyhýbat se** tvrzení typu *ty vždycky..., ty nikdy...* **Vytvářet si** průběžně **prostor** pro popovídání si, zejména organizováním společných činností – procházka, kino, vaření a jídlo, sport atd. podle zvyků a možností rodiny.

Respekt k dospívajícímu je také velmi důležitý. Respektovat bychom měli osobní prostor dospívajícího a jeho soukromí vůbec. Také styl oblékání, přátele, zájmy, názory. To samozřejmě neznamená, že se vším souhlasíme – i rodiče mají právo na svůj názor, konečné rozhodnutí je ovšem na dospívajícím. Pozor však na výroky typu: „*Dělej si, co chceš, ale s náušnicí v nose mi domů nelez!*“ To nemá s respektem nic společného. **Respekt samozřejmě končí tam, kde začínají stanovená nebo domluvená pravidla. Je však možné respektovat pocity, které dospívajícím cloumají, když rodiče něco nepovolí nebo vyžadují.**

Důvěra v případě dospívajících někdy vyžaduje od rodičů hodně odvahy a sebeovládání. Projevem důvěry je zdrženlivost v připomínání povinností, ochota pustit potomka na akci, která rodičům nahání strach (diskotéka, večírek, na chatu s kamarádem), půjčit mu auto, nekomentovat přátelství s divnými lidmi, odjet na víkend a nechat dítě doma. Důvěra v dítě je spojitá nádoba se **sebedůvěrou dospívajícího** a velmi posiluje jeho zodpovědnost, pokud – a to je třeba říci – tím není maskována lhostejnost a nedostatek zájmu u rodičů a nepřítomnost hranic.

CO JE NORMÁLNÍ, CO UŽ NE, KDY HLEDAT POMOC?

V případě nejistoty rodičů, zda je s jejich dospívajícím všechno v pořádku a neříti se po šikmé ploše kamsi do pekel, je **důležitým ukazatelem běžné fungování dospívajícího v rodině a ve škole**. Dobrým znamením je, plní-li adolescent své povinnosti doma (má-li nějaké), v zásadě respektuje dohodnutá pravidla, chodí řádně do školy, s výsledky ve škole je spokojen a v běžných rodinných situacích se většinou chová přátelsky a vstřícně. Zhoršení prospěchu na střední škole není třeba brát tragicky, protože je na začátku středoškolského studia běžné a mnoho mladých lidí pro nadbytek jiných zájmů nemá potřebu to zásadně řešit a spokojí se i s podprůměrným prospěchem, pokud neohrožuje jejich setrvání na škole. V průběhu středoškolského studia se většinou jejich morálka při přípravě do školy postupně zvedá.

Tam, kde žádná dohoda a domluva s dítětem neplatí, objevuje se zanedbávání základních povinností, trvale hrubé a odmítavé chování k rodičům a časté a dramatické konflikty, je jistě namístě **vyhledat odbornou pomoc**. Rodiče by měli pomoc vyhledat i v případě, že dospívající je pod vlivem závadové party nebo se objeví krádeže a pravidelné zneužívání alkoholu nebo jiné drogy.



KAM SE MOHOU OBRÁTIT RODIČE S ŽÁDOSTÍ O POMOC?

Středisko výchovné péče, školské zařízení, jehož ambulantní oddělení nabízí poradenství, rodinnou terapii, vrstevnické terapeutické skupiny a další formy pomoci. Služba střediska je bezplatná.

Rodinná poradna, poradna pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy, jejichž zřizovatelem je kraj nebo soukromý subjekt. Poradny nabízejí rodinné poradenství, individuální, párovou nebo rodinnou terapii. V případě soukromých poraden může jít o službu placenou.

Soukromé terapeutické ambulance, zaměřené na rodinnou nebo individuální terapii. Služba je placená.

Oddělení sociálně právní ochrany dítěte – kurátoři pro děti a mládež do 18 let na úřadech městských částí nebo obcí s rozšířenou působností podle místa bydliště dítěte. Je třeba říci, že síť pomáhajících zařízení nebo institucí je v některých krajích nedostačující. Dobrým zdrojem informací o možnostech odborné pomoci pro rodiče dospívajících dětí jsou právě pracovníci odborů sociálně právní ochrany dítěte a místní linky důvěry, které mají vlastní databázi. Užitečné informace může poskytnout i osvědčený výchovný poradce nebo školní psycholog.

PARAZITUJÍCÍ DOSPÍVAJÍCÍ

V následující části se zaměřím na specifickou krizovou situaci v rodině s adolescentem. Parazitující dospívající je mladý člověk, který dlouhodobě nechodí do práce ani do školy, žije u rodičů a je na nich existenčně závislý. Parazitující dospívající se zastavil na své cestě k dospělosti a přestal usilovat o budování vlastní nezávislé existence. Rodiče využívá, nechává se živit, ale nepřipustí, aby mu zasahovali do jeho způsobu života – v tomto směru se rozhodně dospěle chová.

Rodičů, kterým visí na krku nic nedělající potomek, mezi volajícími na Rodičovskou linku stále přibývá. Nepochybně to souvisí s hospodářskou krizí, s vysokou nezaměstnaností, kdy šance najít si práci jsou pro adolescenta bez vzdělání a praxe omezené. Výzkumy zaměřené na životní postoje dospívajících kromě toho poukazují na skutečnost, že část mladých lidí je zklamaná společenským vývojem, opouští ambice na smysluplné společenské uplatnění a orientuje se na konzumní hodnoty. (Macek, 2001). Hlavní motivací pro další vzdělávání a přípravu na povolání je vydělávání peněz a (budoucí) vlastnění lákových předmětů. Realita je však tvrdá – k „bohatství“ vede dlouhá, obtížná a navíc nejistá cesta a bez dalších motivujících faktorů (zájem a podpora rodičů, zapálení pro zvolený obor, smysl pro povinnost, dobré pracovní návyky a zodpovědnost) dojde snáze k selhání.

Současná společnost klade na dospělého člověka vysoké nároky – proto také potřebují mladí lidé na zvládnutí svých vývojových úkolů podstatně delší čas. **Rodina s dospívajícím,**

který vypadne z přirozeného a společnosti obecně předpokládaného procesu přípravy na povolání, se ocitá v mimořádně obtížné situaci. Po dosažení zletilosti dítěte ztrácí podporu státu (daňový bonus, případně přírůstek na dítě). Jejich dítě však i po dosažení zletilosti je nezralý a na život nepřipravený dospívající, z pohledu zákona je to však dospělý se všemi právy a povinnostmi. Svých práv se ujímá velmi ochotně, stručně řečeno chce si žít po svém, k povinnostem zaujímá postoj spíše vlažný, což by nemělo překvapovat – v naprosté většině případů totiž pokračuje ve svém dosavadním jednání.

Úloha rodičů je i v této situaci klíčová, dospívající nadále potřebuje jejich podporu a pomoc, i když jsou zklamaní a na svého potomka nazlobení. Postoj „teď jsi dospělý a ukaž, jak to zvládneš“, kdy náhle předávají svému nezralému dítěti veškerou zodpovědnost, je velmi riskantní a vede zpravidla k dalšímu a dalšímu selhávání. Přetrvávající ekonomická závislost dospívajícího na nich jim dává právo a zároveň zbraň na stanovení pravidel pro období, než si mladý člověk najde práci a jeho situace se přijatelným způsobem stabilizuje.

PŘÍBĚH: CO S NÍM?

Na Rodičovskou linku volá matka téměř dvacetiletého syna. Syn se ničím nevyučil, chodil na tři různé střední školy, pokaždé skončil v prvním ročníku. Teď už je dva roky doma, pracuje pouze příležitostně, nikde nevydrží. Z úřadu práce ho dvakrát vyškrtli, protože tam nedocházel. Většinu času tráví u počítače nebo někde s kamarády. Matka mu poskytuje jídlo. Dříve jí bral peníze, to už přestalo. Matka je přesvědčená, že si neplatí pojištění a zadlužuje se, a obává se, že by k nim mohl přijít exekutor. Je samoživitelka s dalšími dvěma mladšími dětmi. Otec se o syna nezajímá.

Matka se chce poradit, jak vůči synovi postupovat. Nechce ho vyhodit na ulici, bojí se, že by si neporadil a skončil by jako bezdomovec, ale cítí, že takhle to dál nejde, a především se obává exekucí.

Komentář:

Uvedený příběh není ojedinělý. Přestože v jednotlivostech se příběhy liší, vykazují některé podobné rysy:

- v drtivé většině se jedná o chlapce ve věku 17–23 let,
- velmi často jde o rodiny, kde se partnerský vztah rozpadl, dítě vyrůstalo v péči matky a otec do výchovy příliš nezasahoval. Pokud je otec v rodině přítomen (a v takovém případě je to často otec, kdo na Rodičovskou linku volá), je zřejmé, že jeho výchovný vliv byl slabý,
- životní styl těchto mladých lidí je zaměřený na uspokojení základních potřeb a pasivní zábavu, jsou bez ambicí, nemají žádné zájmy,
- typické je chování vedoucí k zadluženosti – jízda načerno v MHD s následujícími pokutami, neplacení pojistného, půjčky od známých nebo lichvářských společností,
- častá je nějaká forma závislosti – zejména na počítačových hrách a kouření marihuany. Vlivem relativně dostupné „zábavy“ – návštěvy restaurací – se může u dospívajících postupně rozvíjet závislost na alkoholu. Pokud sáhnou po „tvrdší“ droze (pervitin,



- heroin), začne mít jejich pohyb na šikmé ploše rychlejší spád a brzy se ocitnou v jiné kategorii problematických dospívajících, protože narůstající problémy (zejména agrese a krádeže) přimějí rodiče, aby je ze společné domácnosti vypudili,
- starosti si dělají rodiče, mladí lidé jsou „v pohodě“, nechápou, o co rodičům jde, odmítají se s nimi o svých záležitostech bavit. Pokud vyvíjejí nějakou aktivitu (hledání práce, nástup do další školy), dělají to většinou pod tlakem rodičů, či aby získali nějakou výhodu, a velmi brzy selhávají. Zde je třeba poznamenat, že **za vnější „pohodu“ se může skrývat velká nejistota, pocity méněcennosti, prázdnoty a bezmoc.** Chovat se skutečně dospěle a zodpovědně je tak těžké.

Příběhy těchto mladých lidí a jejich cesta k parazitické existenci bývají velmi podobné. Výraznější problémy začínají na střední škole. Jedná se zejména o neprospěch a záškoláctví a jinak problémové chování. Následuje ukončení studia, případně přestup na další školu, kde potíže pokračují. Dospívající nakonec definitivně odchází ze školy (nebo je vyloučen), v lepším případě si najde brigádu nebo se přihlásí na úřad práce.

Pokud práci nenajde (nebo o ni přijde), je odkázán na rodiče, kteří ho živí a snaží se ho přimět k tomu, aby si práci našel. To je velmi těžké – silnou stránkou těchto mladých lidí rozhodně není vytrvalost, houževnatost a cílevědomost, které jsou pro úspěch při hledání práce nezbytné. Evidence na úřadu práce v tom příliš nepomáhá – na rekvalifikační kurzy je třeba čekat, pracovní místa, na která jsou z úřadu posíláni, jsou často obsazená nebo zcela neadekvátní, speciálních programů pro nequalifikované mladé lidi bez praxe je poskrovnu. Spolupráce s úřadem práce není tedy příliš motivující a má často velmi formální charakter. Mnozí mladí lidé na ni rezignují a nejsou motivováni ani k minimální aktivitě.

Dospívající má náhle spoustu volného času, jeho **denní režim ztrácí strukturu**. Den může v prázdném bytě strávit u počítače nebo u televize. Navečer mizí ke kamarádům nebo do pohostinství. Může se bavit dlouho do noci, protože ho nic nenutí vstávat. Peníze získává drobnými půjčkami od kamarádů, příležitostnými brigádami nebo je vymámí z rodičů, někdy jako úplatu za příslib nějaké aktivity. Kontakt s rodiči se však spíše snaží vyhnout, protože je doprovázen výčitkami, dotazy a konflikty. **Čím déle tato situace trvá, tím je obtížnější z ní vybědnout.** Rodinná atmosféra se zhoršuje, může docházet i k fyzickému napadání rodičů (zejména matek) ze strany dospívajícího nebo ke rvačkám. Na Rodičovskou linku se obrazejí rodiče, kteří se takto trápí se svým dítětem i několik let.

Není v možnostech této stati rozebírat do hloubky příčiny takového chování, ani pro to nemáme patřičné podklady. Podstatné zde je, co s tím mohou rodiče dělat, zda vůbec mohou jednat svého syna nebo dcery nějak ovlivnit. Je třeba hned zkraje říci, že rozhodně nemohou hledat příliš velkou oporu v zákonech, zejména je-li jejich dítě zletilé.

U nezletilých je možné obrátit se na kurátora pro mládež, který může vytvářet tlak s hrozbou ústavní výchovy – u téměř zletilého však takové opatření nemá žádný smysl, kromě toho soud nemusí ústavní výchovu nařídít, pokud dospívající nepáchá trestnou činnost a nechová se násilnický. Skutečnost, že nechodí do školy ani do práce, není pro nařízení ústavní výchovy důvodem, zákon takovou povinnost mladým lidem neukládá.

Vyživovací povinnost rodičů vůči dítěti trvá po dobu jeho školní docházky nebo řádné přípravy na povolání. Může skončit i před 18. rokem věku, pokud dítě ukončí školu a v dalším studiu nepokračuje. Naprostá většina rodičů však i v této situaci nadále svého téměř či zcela dospělého potomka živí a platí náklady na jeho bydlení. Nemají však nárok na žádné úlevy na dani. Nárok na dávky státní sociální podpory vzniká pouze tehdy, prokáží-li členové domácnosti (společně posuzované osoby) své nízké příjmy nebo nezaměstnanost – tedy evidenci na úřadu práce. Podobně jako v našem příběhu však parazitující dospívající své povinnosti vůči úřadu práce většinou neplní a jsou z evidence vyškrtnutí. Především pro osamělé matky, které mají nízké příjmy, jsou invalidní nebo dlouhodobě nemocné, pak vzniká velmi tíživá situace, zejména pomáhají-li kvůli obavám z exekucí svému dítěti s dluhy. Rodiče často zajímá, zda mohou své dítě vyhodit z domova. Po právní stránce je to problematické – je-li mladý člověk členem domácnosti a dobrovolně ji neopustí (což je třeba prokázat), trvá jeho užívací právo k bytu. To je možné zrušit soudně, podají-li žalobu na zrušení užívacího práva k bytu a vyklizení s uvedením konkrétních důvodů. Například se syn chová vůči rodičům násilnický (důkazem je přivolání policie, lékařská zpráva o zranění) nebo se dopouští krádeží (rodiče krádež nahlásí). Pokud se tak skutečně děje, rodiče stejně většinou dříve či později k takovému kroku přistoupí. Pádým důvodem může být i skutečnost, že se nepodílí na nákladech domácnosti, či masivní zadlužování. Pokud je ale chování jakž takž v normě, je opuštění domova spíše věcí dohody, do které se pochopitelně parazitujícímu dospívajícímu nechce, a často se takovému řešení vyhýbají i rodiče, i když tím občas vyhrožují.

DOBŘÁ STRATEGIE RODIČŮ

Rodiče mohou předcházet chronickému nicnedělání, minimalizovat vlastní pocit zneužívání a zároveň pomoci svému dítěti **nastavením jasných pravidel**, na kterých je samozřejmě třeba trvat. Je to nezbytně nutné, **aby si udrželi dobrý vztah se svým dítětem**, i když je tak hořce zklamalo. A je to také velmi těžké – mladí povaleči jsou zdatní manipulátoři a přemlouváním, hraním na city a někdy i neurvalostí se snaží vymámit ze svých rodičů peníze na cigarety, zábavu, kredit do mobilu, na zaplacení svých dluhů a zároveň se snaží vyhnout jakýmkoliv povinnostem. Mají tendenci vyhýbat se pomoci v domácnosti, zato však snědí, na co přijdou, očekávají, že jejich prádlo se bude prát, tak jak tomu bylo vždycky, a zcela samozřejmě využívají veškerého vybavení domácnosti – televize, počítače, internetu.

Za jejich selháváním v běžném životě a ve škole je v minulosti často přespříliš ochranný postoj rodičů. To je právě to, **co by se teď mělo změnit** – rodiče musí jednat tak, aby mladý člověk v této situaci **maximálně pocítil nepříjemné důsledky svého počínání**. V tuto chvíli je to to jediné, co může jejich dítěti pomoci. Vysvětlování, lamentování, moralizování nemá smysl, naopak vede ke zbytečným konfliktům, dospívající to stejně nebere vážně a spoléhá na to, že mu všechno „projde“.



Rodičům může pomoci, uvědomí-li si, že předčasné ukončení školy neznamena konec všech nadějí a i z jejich dítěte jednou může být řádný člověk. **I v tuto chvíli je jejich děti potřebují** – potřebují jejich podporu při zvládnání toho, co dosud nezvládali, možná i radu, jak postupovat např. při hledání práce, kam se obrátit atd. Aby vůbec mohla nastat situace, že se jejich dítě bude s nimi o svých problémech bavit, musí vědět, že přes všechny jeho neúspěchy jsou rodiče připraveni mu pomáhat. Co se stalo, se jim sice nelíbí a dělá jim to starost, ale jsou schopni mu nabízet pomoc, vyjádřit podporu, víru, že najde práci, že si třeba v budoucnu i doplní vzdělání, dát ujištění, že i velké dluhy je možné postupně splatit, atd. **Dobry vztah s rodiči, nastavení pravidel a současně nabídka podpory** jsou tím základním, co může v dlouhodobější perspektivě vyvést parazitujícího dospívajícího ze slepé uličky, do které z různých důvodů zabloudil.

HLAVNÍ ZÁSADY DOBRÉ STRATEGIE

Je třeba informovat dospívajícího včas – rodiče by měli nastavit dítěti hranice ještě předtím, než dojde k situaci, že jejich dospívající není ani ve škole, ani v práci. Výhrůžka typu „Nemysli si, že tě budu žít, až tě vyhodí ze školy!“ není příliš účinná – a často ani reálná. V situaci, kdy hrozí, že potomek bude kvůli svému počínání ze své školy (nebo práce) vyloučen, by ho rodiče měli zcela věcně a konkrétně seznámit s tím, co taková situace znamená a jaké bude mít pro něho důsledky.

Předčasný odchod ze školy bez zajištěného zaměstnání znamená především výraznou změnu ve statutu dospívajícího. Role „nezaopatřeného dítěte“ mu náleží do zletilosti, ale pouze v případě, že je v evidenci úřadu práce. To s sebou přináší povinnost docházet na smluvené konzultace a prokazatelně se ucházet o pracovní místo na umístěnkách, které mu na úřadu práce nabídnou. Pokud tuto povinnost neplní, je z evidence sankčně vyškrtnutý a další možnost zaevidovat se má až za půl roku. Evidence na úřadu práce přináší i úhradu zákonem stanoveného zdravotního pojištění, osoba neevidovaná a bez řádného zaměstnání je povinna si sama platit minimální částku (cca 1000 Kč měsíčně). Pokud tak nečiní, vzniká jí dluh na pojištění, který může pojišťovna vymáhat i exekučně.

Rodiče by měli s dítětem probrat jeho plán, co hodlá dělat v případě, že nastane situace, že bude bez školy nebo zaměstnání. Pokud už se to stalo, neměli by se vyčerpávat vyčítáním a konflikty, ale skutečně bezodkladně společně s dítětem probrat strategii: kdy se zaeviduje na úřadu práce, jak bude postupovat, jakým způsobem bude práci shánět. Představy dospívajících bývají naivní a mlhavé, o to víc je důležité, aby si rodiče opatřili informace, kde je možné se poradit, zda má úřad práce programy pro mladistvé nezaměstnané, které organizace pomáhají nezaměstnaným při sestavování životopisu a právě na výběrová řízení, pokud při tom nemohou pomoci sami, na kterých webových stránkách je možné najít pracovní nabídky. Optimální je uzavřít s dítětem dohodu o tom, co bude podnikat a jak se bude chovat, včetně sankcí za její neplnění.

Rodiče mají právo trvat na tom, že mohou kontrolovat v rámci možností, jak jejich dítě své závazky plní (např. evidenční kartičku z úřadu práce, e-mailem odeslané žádosti o zaměstnání apod.). Aby předešli každodennímu dohadování a doptávání se, mohou si domluvit termíny, kdy se budou o průběhu shánění práce bavit.

Součástí dohody a důležitým motivačním prvkem by měl být i **přehled naturálních požitků, které jsou rodiče ochotni svému dítěti poskytnout**. Rodiče mohou přiznat dítěti i různé výhody – používání počítače, internetu, vlastní televize, přispívat mu na kredit do mobilu – záleží na podmínkách a možnostech konkrétní rodiny. Počítač s internetem, mobil a pevná linka jsou ostatně důležitými prostředky při hledání práce, rodiče ale jistě mají možnost jejich používání omezit. Rodiče by měli zvážit, co jsou **skutečně schopni** svému dítěti odepřít – a hlavně, jedná-li se o úplnou rodinu, by se na tom sami měli předem dohodnout a pak to i dodržovat.

Rodiče jistě nenechají své dítě umřít hladu. **Měli by však spočítat, jaké jsou nutné náklady na jejich stravu a bydlení a svého dospívajícího s touto sumou seznámit**. Pokud si jejich potomek příležitostně něco vydělá, měl by počítat s příspěvkem pro rodiče, byť je to sebetvrší. Je to dobrá příprava na moment, kdy třeba bude plně zaměstnaný a svoje náklady bude rodičům pravidelně uhrazovat. I to by mělo být součástí dohody.

Rodiče by také měli trvat na určitém denním režimu dítěte – skutečnost, že nemusí vstávat do školy, by neměla znamenat ponocování či neomezenou hru na počítači do rána. Hledání práce je třeba se věnovat od rána, pokud potomek vstává z postele v odpoledních hodinách, už toho moc nestihně. Podobně by měli trvat i na **pomoci v domácnosti**, zejména teď, když má jejich dítě spoustu volného času. Mohou v dohodě stanovit základní povinnosti, jejichž neplnění může vést k odejmutí výhod. Kapesné mohou podmiňovat vykonáním dalších prací nad jejich rámec (např. žehlení prádla, umytí oken, auta, práce na zahradě atd.).

Bohužel, rodiny, kde dítě předčasně opouští školu, se často vyznačují právě nepřítomností pravidel a cesta k této situaci je dlážděna ústupky a nedůsledností rodičů. Jejich dítě má nad nimi moc, osvojilo si umění manipulace, umí vybuchovat a vydírat, využívat i případných neshod mezi rodiči, a tak výše nastíněná a doporučená strategie pro rodiče může být holou utopií. Zejména pro osamělé matky je těžké zaujmout rozhodný postoj, protože jim je jejich dítěte přes všechny vztek a zklamání líto. Někdy jsou i zvyklé je rozmazlovat a podstrojovat mu. Změně v chování dítěte musí předcházet jejich změna. V takovém případě **je vhodné hledat podporu v odborné pomoci**, např. v poradnách pro rodinu a mezilidské vztahy.

ZÁVĚR

Výše byly popsány typické konfliktní situace v rodinách s dospívajícími a způsoby, jak obtíže zvládnout. Jako zásadní, ať již tyto obtíže mají jakýkoliv charakter, se ukazuje stanovení rozumných pravidel, důslednost a současně i péče o dobrý vztah s dítětem na základě dobré komunikace, respektu a důvěry.

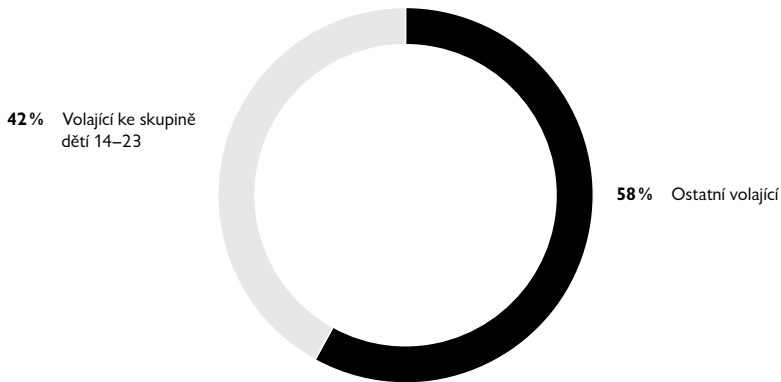
Většina rodin s dospívajícími má nějaké problémy, ale většina z nich to také zdárně zvládne. **To důležité je, aby to při tom co nejméně bolelo – rodiče i jejich děti.**



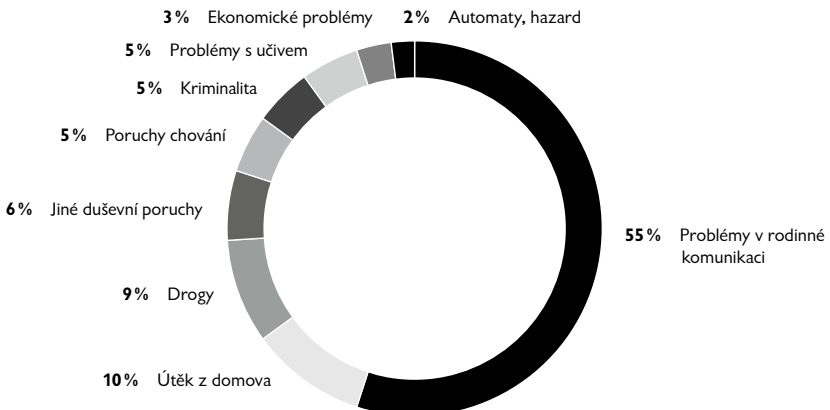
KRIZOVÉ SITUACE V RODINÁCH S DOSPÍVAJÍCÍM DÍTĚTEM A DATA RODIČOVSKÉ LINKY

Následující grafy se vztahují k datům za období 2008 – 2010. Je zřejmé, že rodiče dospívajících skutečně tvoří podstatnou část volajících (42%). Nejčastějším tématem hovorů s rodiči dospívajících jsou problémy v rodinné komunikaci (55%). Do této kategorie spadají v převážné většině stížnosti rodičů na konflikty a potíže s dětmi bez bližší specifikace (nemluví tedy např. o drogách, záškoláctví apod.). Do grafů nebyly zařazeny hovory, při nichž věk dítěte nebyl uveden.

graf č. 1: rozložení hovorů s rodiči podle věku dětí



graf č. 2: nejčastěji řešené problémy v hovorech s rodiči dětí ve věku 14–23 let



DOPORUČENÁ LITERATURA PRO RODIČE DOSPÍVAJÍCÍCH

- Kniha o dospívání pro rodiče a děti. Návod, jak toto období přežít.*: Elizabeth Fenwicková, Tony Smith. INA, 1994.
- Pubertáči a adolescenti. Průvodce výchovou dospívajících.* Michael Carr-Gregg, Erin Shale. Portál, 2010.
- Jak mluvit, aby nás teenageři poslouchali, jak naslouchat, aby nám teenageři důvěřovali.* Adele Faber, Elaine Mazlish. Computer Press, 2007.
- Překonávání konfliktů v rodině.* Beatrice Trélaün. Portál, 2005.
- Výchova kluků.* Steve Biddulph. Portál, 2006.
- Výchova dívek.* Gisela Preuschoff. Portál, 2007.
- Hranice a dospívající.* John Townsend. Návrat domů, 2009.
- Řešíme problémy s výchovou dětí a dospívajících.* John Sherry. Computer Press, 2006.

POUŽITÁ LITERATURA

- Řehulková, O., Řehulka, E.: *Psychologické otázky adolescence. Sborník příspěvků.* Brno: Psychologický ústav Akademie věd ČR, 2001. ISBN 80-7326-001-8.
- Langmeier, J., Krejčířová, D.: *Vývojová psychologie.* Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284.
- Macek, P.: *Adolescence.* Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-747-7.
- Vodáčková, D. a kol.: *Krizová intervence.* Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-696-9.
- Satirová, V.: *Kniha o rodině.* Praha: Práh, 1994. ISBN 80-901325-0-2.
- Carr-Gregg, M., Shale, E.: *Pubertáči a adolescenti.* Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-725-1.



umírání a smrt v dnešní rodině

Mgr. Lucie Bukovská



ÚVOD

V dnešní době je fenomén smrti, resp. smrtelnosti vystaven velkým paradoxům. Na jednu stranu se denně z médií dozvídáme o smrti velkého počtu lidí. V televizi i v kině můžeme vidět umírat hrdiny více či méně sympatické. Smrt můžeme potkat i v počítačových hrách, jejichž smyslem je zabít co největší počet protivníků.

Z těchto skutečností bychom mohli vyvodit, že smrt je naším každodenním společníkem a nemůže nás zaskočit. Většinou to ale bývá opačně. Z telefonátů na Rodičovskou linku, Linku bezpečí i z dalších zdrojů vyplývá, že **umírající i truchlící lidé se cítí osaměle, nepochopení** a sami často nevědí, jak se vypořádat se svou situací.

Tento text se bude věnovat dílčím aspektům problematiky umírání a smrti. Je to dáno rozsahem i záměrem celé publikace. Hlavní důraz bude kladen na popis těchto procesů v rámci rodiny s dětmi a dospívajícími a na praktické možnosti, které usnadňují zvládnání těchto situací.

VÝVOJ VZTAHU KE SMRTI V ŽIVOTĚ ČLOVĚKA

Vztah ke smrti a hloubka pochopení tohoto faktu **se v průběhu života mění**. Obecné pochopení smrti, resp. vlastní konečnosti je závislé na psychickém vývoji a zrání. Naše schopnost vnímat a odžít si ztrátu milovaného člověka dozrává i v závislosti na vlastní zkušenosti s touto situací.

V odborné literatuře dominuje vývojový pohled, který se zaměřuje na postupné a lineární zrání konceptu smrti u dítěte, resp. člověka. Badatelé se různí v konkrétním určení věku nebo období, kdy tento koncept dozraje.

Vývojové pojetí ukazuje **pět základních zjištění (pochopení), která skládají zralý pohled na smrt:**

- **nefunkčnost** (všechny životní funkce se smrtí zastavují),
- **nevratnost** (bytost nemůže po smrti obžít),
- **univerzálnost** (všechny osoby i všechno živé jednou umře),
- **příčinná souvislost** (příčiny smrti),
- **osobní smrtelnost** (děti také jednou zemřou).

Jak děti vyrůstají, mění se jejich pohled na smrt od pojetí smrti jako vratného procesu až k poznání, že smrt je nevratnou a univerzální událostí, důsledkem fyziologických procesů, stárnutí a nemoci, která časem potká každého včetně jich samotných (Bluebond – Langner, DeCicco, 2006).

DĚTI DO 2 LET VĚKU

Tyto děti nemají ukotvenou představu o plynutí času, nerozumí pojmům později, nikdy, za týden. Smrt je v jejich chápání dočasná, vratná událost. Život pro ně běží dál za změnných okolností. Velice jasně a intenzivně ale vnímají zármutek a truchlení svých blízkých a reagují na ně vlastní zvýšenou úzkostí a potřebou zvýšené péče.

DĚTI OD 2 DO 5 LET

Dle různých výzkumů shrnutých podle Bluebond-Langner, DeCicco (2006) přetrvávají představy uvedené u předešlého období. Nově se objevuje separační obava ze ztráty blízkého dospělého. Mohou se objevit pocity viny. Děti v tomto období věří, že jejich myšlenky a přání se vyplní. I ty negativní (DiGiulio, Kranzová, 1997).

DĚTI OD 5 DO 8, RESP. 9 LET

Od pátého roku může dítě připustit vlastní smrtelnost. Smrt se personifikuje (kostlivec, Smrtka). Dítě často věří tomu, že se lze osobní smrti vyhnout, obelstít ji. Na druhou stranu už v tomto období (dle výše uvedených výzkumů) dochází k poznání, že smrt je konečná, nevratná událost, která má své příčiny. Více výzkumů také potvrdilo, že už v tomto období děti docházejí k pochopení univerzálnosti smrti, k nemožnosti se jí vyhnout.

DĚTI OD 9 LET

Takto staré děti už mají komplexní představu o smrti zahrnující všechny poznatky z předešlého období a přidává se ještě schopnost abstraktního přemítání o smrti a životě, o možné existenci po smrti (Bluebond-Langner, DeCicco, 2006).

Jiní badatelé neviděli přímou souvislost mezi vývojem jedince a vývojem pohledu na smrt (např. Candy-Gibbs, Sharp a Petrun, 1984 in Bluebond-Langner, DeCicco, 2006). Nenašli významnou spojitost mezi konceptem nevratnosti smrti a věkem. Také **výzkumy konceptu smrti u dospělých** (Kastenbaum, 1972 in Silverman, 2000) **ukázaly, že u mnohých z nich přetrvává personifikace smrti** jinak typická pro období mladšího školního věku. Cleveová (2004) ukazuje, že je možné (za pomoci krizové psychoterapie) zpracovat náhlé úmrtí matky u dítěte starého 2,5 roku, a to až k plnému pochopení nevratnosti její smrti.

Lze tedy shrnout, že **dětské porozumění fenoménu smrti je komplexní jev zprostředkovaný skrze jejich vlastní poznávací kapacitu, osobní zkušenosti i schopnost emoční reakce** (Bluebond-Langner, DeCicco 2006).



UMÍRÁNÍ

Smrt a umírání jsou dnes vytlačovány na okraj zájmu veřejnosti. Lékařský a vědecký pokrok významně prodloužil dobu života i umírání. Proces umírání (často dlouhý a plný nepříjemných lékařských zákroků) tak může vzbuzovat větší obavy než sama smrt.

PROCES A PROJEVY UMÍRÁNÍ

Základními prvky procesu umírání je odpoutávání se, odpouštění, opouštění (Jakoby, 2005). Proces umírání popisovala a pojímala různá náboženství odlišným způsobem. Zajímavý pohled nabízí Tibet.

Tibeťané pojímali umírání **jako uvolňování pěti elementů**. Jako první se objevuje uvolňování **elementu země**. Tělo ztrácí sílu, je bez energie. Umírající má pocit, jakoby se propadal do země, celkově má pocity velké tíže, nemůže se pohnout, propadá se do lůžka. Strach z těchto pocitů nutí umírající bojovat a bránit se, pokoušet se vstát, časté jsou pády z postele. Druhá fáze je ve znamení uvolňování **elementu vody**. Je typická ztrátou kontroly nad tělesnými tekutinami – objevuje se pláč, teče z nosu, vyměšování je nekontrolovatelné. Intelekt se zamlžuje, umírající je podrážděný, nespokojený. Navenek je slyšet zhoršené dýchání, chroptění. Tibeťané věří, že umírající (přes vnější projevy, které mohou vyvolat zdání, že má vodu na plicích) má pocit, že je lehký, prostupný. V další fázi tělo opouští **element ohně**, což se projevuje vysycháním sliznic, tělo ztrácí teplo. Chladne od končetin směrem k srdci. Umírající už nedokáže přijímat tekutiny, zastavuje se trávení. To následně vede k pocitům horkosti, až bolestivého pocitu spalování. V této fázi se střídá jasné vědomí se stavy zmatenosti. Ve čtvrté fázi se odpoutává **element vzduchu**. Je charakteristická ztíženým dýcháním, chroptěním a supěním. Fáze výdechu se samovolně prodlužuje. Umírající má pocit, jako by se rozplýval ve vzduchu. Čím více se brání, tím více může být tato fáze bolestivá. Je důležité, aby ho v té chvíli zbytečně „nezadržovali“ blízcí. Umírající by měl pocity viny, bránil by se proti nastalému procesu, a to by vedlo k větší fyzické bolesti. **Posledním elementem**, který se v průběhu umírání uvolňuje, **je prostor**. Je to vlastní okamžik smrti, kdy dochází k zástavě dechu i ostatních funkcí lidského organismu. Podle tibetské nauky pak duše přechází do jiných forem existence. Průběh uvolňování elementů (neboli umírání) je ovlivněn i množstvím nevyřízených, otevřených záležitostí, které po sobě umírající zanechává, a jeho celkovým postojem (zda je se svou smrtí smířený). Od toho se odvíjí i délka tohoto procesu, který může proběhnout velice rychle, ale také v řádu hodin či dní. Platí už jmenované pravidlo, že čím víc se umírající brání odchodu, tím je pro něho umírání obtížnější a bolestivější (dle Jakoby, 2005).

I v našem evropském prostoru lidé dříve přirozeně vnímali fáze, kterými si umírající lidé procházeli, a věděli, co v těchto chvílích dělat. Výrazy jako „už se špičatí“ nebo „má záclonky v očích“ patřily podle Haškovcové (2007) k běžné slovní výbavě obyčejných lidí, kteří také laicky, ale trefně na tyto projevy reagovali. Pokud přestal umírající přijímat tuhou stravu, podávali mu vývar, bylinkový čaj. Později už v místnosti udržovali pološero, přikrývali ho vrstvou přikrývek, protože věděli, že vysílené tělo cítí chlad. Pro klidnější

průběh bylo důležité i to, že sám umírající z předchozí zkušenosti s umíráním věděl, co se s ním děje a co bude následovat.

S přechodem umírajících do zdravotnických zařízení se tyto dovednosti i zkušenosti vytratily. Zájem o tento proces, resp. jak umírajícím lidem pomoci obnovila v **60. letech minulého století** lékařka **Elisabeth Kübler-Ross**, která představila svůj model pěti fází, kterými nejčastěji umírající prochází. Jde o proces dlouhodobý začínající u seznámení se s diagnózou přes opakované léčebné zásahy až po terminální stadia nemoci a smrt. V tom se liší od výše uvedených.

První fáze – šok a popření

Člověk je v šoku, může se objevit celková zmatenost – není schopen přijímat informace, jeho vnímání i pozornost dostávají výběrový charakter a prudce kolísají. Po šoku se dostavuje popření. Člověk popírá, že se tato informace týká přímo jeho nebo jeho blízkého, má jasný pocit, že se lékař musel splést (Kübler-Ross, 1995).

Druhá fáze – zlost a hněv/odmítání

Těžce nemocný či jeho blízcí uvěřili, že situace je vážná. Objevuje se zloba, pocity ukřivděnosti, bezprávi a ztráty kontroly nad sebou samými. V chování je patrné nepřátelství, nespokojenost, kritizování a odmítání (Jakoby, 2005).

Třetí fáze – smlouvání/vyjednávání

Sama Kübler-Ross (1992) ji považovala za spíše kratší a prchavější oproti ostatním. Hnací motorem tohoto období je touha prodloužit si život. Člověk vstřícně reaguje na své okolí, je optimistický. Za smlouváním může být také pocit viny, že nemocný něco nestihl, zanedbal a teď to chce napravit. Nemocný přehodnocuje svoje priority a přemýšlí o smysluplném naplnění svého času.

Čtvrtá fáze – deprese

Je to reakce na všechny dosavadní ztráty, na to, co člověk ve svém životě nestihl a ví, že už nestihne. Je tu také lítost nad promarněnými příležitostmi. A také nad řadou osob, věcí i činností, které umírající postupně a nenávratně ztrácí. Tato fáze se projevuje ztrátou zájmu o okolí, sníženou chutí komunikovat, pocity beznaděje a strachu, neschopností jakékoli aktivity, únavou a vyčerpaností.

Pátá fáze – smíření nebo rezignace

Pacient působí unaveným, slabým dojmem, potřebuje často odpočívat. Podřimuje. Už ho netrápí nejistota a strach, nemocný je klidný a zužuje se i okruh jeho zájmů. Chce být ponechán v klidu, od provázejících žádá pouhou přítomnost, která je pro něj smysluplná. Typickými projevy jsou vnitřní zklidnění, vyčerpání, odpoutanost, zvýšená vnímavost (Jakoby, 2005).

Toto rozdělení je užitečné jako vodítko pro práci s umírajícími a pro pochopení jejich prožívání (DiGiulio, Kranzová, 1997). Na druhou stranu ne všichni lidé musí projít



všemi těmito stadii v daném pořadí a s týmiž projevy. Je dobré se **soustředit na aktuální stav a potřeby každého umírajícího**, který může v jednom momentu prožívat celou škálu protichůdných emocí, které nelze jednoduše přiřadit k dané fázi.

Jiní autoři poukazují na úzkost a strach jakožto určující emoce provázející umírání, s nimiž je nutné pracovat, a nerozlišují tento proces do fází (Stephenson in DiGiulio, Krantzová, 1997).

OKAMŽIKY BLÍZKÉ SMRTI NDE (NEAR DEATH EXPERIENCES)

Toto téma bylo dlouhou dobu na okraji zájmu širší veřejnosti. Průkopníkem a propagátorem zkoumání těchto situací se stal Raymond Moody, který shromáždil velké množství takových zážitků, jež vykazují společné prvky.

Lidé mající tyto zážitky zpravidla slyšeli, jak jsou prohlašováni za mrtvé, a potom vystupovali nad své tělo a pociťovali klid a mír. Měli pocit, že procházejí tunelem, a viděli jasné světlo. Potom se setkali s nebeskými bytostmi nebo zjevením svých zesnulých blízkých. Nakonec zažívali přehled svého života (z pohledu svých činů) a neochotně se vraceli zpět. Dalším charakteristickým rysem lidí, jež tyto zážitky prožili, byla jejich velká osobnostní proměna, zejména spokojenější a kvalitnější prožívání života (Moody, 2005).

Přestože se názory na tuto problematiku liší a mnohdy si odporují, je dobré o tomto fenoménu vědět, neboť se prokazatelně vyskytuje. A může být užitečný v ulehčení procesu umírání tím, že zbavuje umírající jejich strachu. Může také snížit intenzitu a trvání zármutku a konečně zmenšuje strach ze smrti a pomáhá truchlícímu v rychlejším přizpůsobení se ztrátě (Jakoby, 2005).

TRUCHLENÍ

PŘÍBĚH: Na Rodičovskou linku se dovolává matka 12leté dívky, která ji neposlouchá a začala mít velké potíže s chováním i ve škole. Z hovoru vyplývá, že ji před čtyřmi měsíci zemřel otec, se kterým se volající krátce předtím rozvedla.

PROCES A PROJEVY TRUCHLENÍ

V zásadě existují dva přístupy k tomuto jevu. První rozděluje proces truchlení v souvislosti s jeho základními úkoly a druhý ho dělí do jednotlivých stadií.

ÚKOLY TRUCHLENÍ

Erik Lindemann definoval **tři základní úkoly, které truchlící během svého zármutku řeší**. Je to **emancipace** od pouta na zesnulého, **přizpůsobení** se prostředí, ve kterém zesnulého postrádá, a **utváření** nových vztahů (Silverman, 2000).

J. W. Worden má svůj model rozčleněn na čtyři **úkoly**, které lze zvládat v libovolném pořadí, truchlíci se k nim může vracet a znovu je zpracovávat dle svého aktuálního vývoje. Tyto úlohy byly zprvu definovány pro dospělé truchlíci, my si však ukážeme verzi, kterou autor upravil pro truchlíci děti. Prvním úkolem je **přijmout realitu ztráty**. Děti stejně jako dospělí musí přijmout, že zesnulý neobživne, a zpracovat emocionální dopad této ztráty. Druhým úkolem je **prožít bolest a emoce spojené se ztrátou**. Děti potřebují zpracovávat tuto úlohu postupně a podle své kapacity, která je menší než u dospělých. Prožívanými emocemi jsou smutek, zloba, vina, úzkost apod. Schopnost dětí projít bolestí ze ztráty je významně ovlivňována pozorováním, jak tuto zkušenost zvládají blízcí dospělí. Třetí úloha – **přízpůsobit se prostředí bez zesnulého** – vychází z rolí a vztahů, které mrtvý rodič hrál v životě dítěte. Děti si musí zvyknout na ztrátu role, kterou pro ně matka (otec) v každodenním životě představovali. Jak děti rostou, tato ztráta se objevuje v nových podobách a reaktivuje truchlení. Poslední úlohou je **od-sunout zesnulého z rámce života živých a najít způsoby, jak mu uchovávat památku**. Dětem se musí pomoci, aby si přetvořily pouto k mrtvému rodiči a vnímaly tento vztah v nové perspektivě (Worden, 1996, s. 14–16).

STADIA TRUCHLENÍ

V přístupech k procesu truchlení upřednostňujících fáze, resp. stadia, se jako zajímavý ukázal ten, který vytvořili **DiGiulio a Kranzová** (1997). Podle nich **tři základní stadia** (chaos, vyjádření pocitů a pochopení) **nejsou vázána na přesný čas nebo posloupnost**, mohou nastávat v různém pořadí, **mohou se vracet a prolínat. Základ úspěšného zvládnutí procesu truchlení vidí v nepotlačování přirozených pocitů a jejich sdílení.**

Ve stadiu chaosu si truchlíci připadají otupělí, zautomatizovaní, popírají skutečnost smrti, mohou se objevit pocity zvláštního klidu až rozjaření. Zejména dospívající reagují stažením se, uzavřením a odmítáním komunikace, mají potřebu chránit se na čas před bolestí. Toto období může trvat krátce, končit spolu s pohřbem, ale i mnohem déle, až v řádu týdnů. Pokud ani poté u truchlíciho nenastane změna, je uzavřený, jeví známky popření a odmítá o svých pocitech hovořit, je nasnadě odborná pomoc (více v kapitole Praktická doporučení a tipy).

V dalším **období vyjádření pocitů** se lidé zbaví své otupělosti a objeví se intenzivní pocity (opuštěnost, zlost, trapnost, závist, úleva, provinilost, lítost, fyzická nepohoda, nespavost, smutek apod.). Jako **rizikový faktor** vidí autoři stejně jako Worden (1996) **ambivalentnost vztahu k zesnulému** za jeho života, který může prohlubovat pocity viny a selhání a ztěžovat průběh truchlení. Toto období může trvat měsíce, zátěžovým termínem je první výročí od úmrtí.

Posledním stadiem je **pochopení**. Dochází ke kvalitativní změně ve vnímání vztahu k zesnulému. Zatímco ve druhém období si jeho odchod bere pozůstalý osobně, zasahuje ho plnou silou, tak ve třetím stadiu zjišťuje, že dokáže vidět dobré i špatné stránky zesnulého, že si zvládne připustit možnost, že by měl rád i jiné lidi, že už nebude pitně uchovávat vše (rozmístění nábytku, předměty) tak, jak byly za života zemřelého.



Dokáže přijmout fakt, že „být šťastný“ není závislé na přítomnosti zemřelého (DiGiulio, Kranzová, 1997).

Při **truchlení v rámci celé rodiny** definoval Rubin (1984 in Riches, Dawson, 2000) **tyto procesy a cíle:**

- Zármutek nevyplývá ze ztráty vztahu k zesnulému, ale z nutnosti ho transformovat.
- Tento vztah může dobře pokračovat po celou dobu života truchlícího.
- Zesnulý pokračuje v ovlivňování identity truchlící osoby.
- Zármutek neprobíhá od posedlosti nebožtíkem až k obnově spojení se životem, spíše osciluje mezi požadavky žití a zabýváním se zemřelým.
- Řešení truchlení nezahrnuje opuštění zesnulého, ale nalezení způsobu, jak si ho zachovat s ohledem na jeho fyzickou nepřítomnost.
- Úspěšné zvládnání truchlení nespočívá ve vzdání se zemřelého, ale ve schopnosti rozjímat o něm s vřelostí a láskou spíš než s pocitem nepřekonatelného zármutku.

Truchlení je komplexní proces, který zasahuje všechny úrovně žití – emoce, vztahy, myšlení, chování, tělesné prožívání i celkové sebezpečí.

Psychologové se **ve druhé polovině dvacátého století** pustili do zkoumání tohoto procesu zejména z pohledu **rozlišování tzv. normálního a nenormálního (patologického, komplikovaného) truchlení** (Lindemann, 1944, Worden, 1984 in Kubíčková, 2001).

Na začátku tohoto století se objevily nové pohledy (Silverman, 2000, Riches, Dawson, 2000) **zdůrazňující komplexní zaměření na faktory, které mohou ztěžovat, resp. ulehčovat proces truchlení.** A také se víc zaměřovaly na **individuální kontext každého případu zármutku.**

Projevy zármutku mohou být velice různorodé. Mohou se lišit délkou trvání a intenzitou. Patří mezi ně:

- **projevy emocionální:** velký smutek, lítost, pláč, pocity viny, vykořeněnosti, osamělosti, opuštěnosti, strachu, hněvu, podrážděnosti, úlevy, apatie, bezmoci, závislosti, pocity směšnosti, otupělosti, šoku apod.,
- **projevy fyzické:** bolesti hlavy, nechutenství, nespavost, únava, příznaky nemoci zemřelého, bušení srdce, závratě, neohrabanost, třes, pocity chladu,
- **projevy na úrovni chování:** chaotické jednání, impulsivnost, touha riskovat, přebírání prvků chování zesnulého (gesta, výrazy), neschopnost dokončovat běžné denní činnosti, bezcílný pohyb, nepřátelské vystupování, neváživost, odtazovitost, snaha navázat nové vztahy, vyhýbání se sociálním kontaktům apod.

Škála projevů je vždy determinována aktuálním kontextem truchlícího, některé projevy mohou rychle a spontánně mizet, jiné se opakovaně vracejí, setrvávají delší dobu. Důležitý projev truchlení se nazývá tzv. **výroční reakce**, jde většinou o návrat už zmizelých projevů truchlení u příležitosti výročí týkající se zesnulého. Nejčastěji jde o první výročí od úmrtí, ale další náročná období mohou být svátky obecně, datum narození zemřelého, jeho svatby apod.

FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ DÉLKU A PRŮBĚH TRUCHLENÍ

Proces zármutku je ovlivňován mnoha faktory. Obecně bychom je mohli rozdělit do dvou základních skupin: faktory na straně umírajícího, resp. zesnulého a faktory vyplývající z osoby truchlícího.

Kdybychom tyto vlivy zjednodušili a zobecnili, ukáže se, že **truchlení je tím náročnější, čím je smrt méně očekávaná** (nehody, vraždy, hromadná neštěstí, suicidum), **čím je zesnulý v bližším (nebo závislejší) vztahu** k pozůstalému **nebo čím je vztah** k zesnulému **víc konfliktní, neuzavřený** a také čím je mrtvý mladší. Naopak faktory, které mohou **truchlení usnadňovat, je očekávané úmrtí, vysoký věk, smíření se umírajícího se smrtí i okolím, zdravé vztahy v rodině** (DiGiulio, Kranzová, 1997).

Velice **důležitým faktorem**, který může mít **zásadní vliv** na úspěšné zvládnutí procesu truchlení, je **pohřeb a další rituály rozloučení**, které jsou sdílené rodinou i širším sociálním okolím zemřelého.

Pohřeb je základním (rodinným) rituálem rozloučení se zesnulým a zejména dětem **pomáhá naplňovat tři důležité potřeby**, které se vážou na **období kolem samotné smrti**:

1. způsoby, jak lze uznat smrt blízkého – zde může dojít k začátku procesu přijetí definitivnosti ztráty zesnulého,
2. prostředky, jak uctít zesnulého – pohřeb dává dětem jedinečnou příležitost svou přítomností vzdát čest svému zemřelému rodiči,
3. způsoby, jak truchlící děti podpořit – podporou může být přítomnost přátel ze školy, učitelů a jejich projevy podpory, stejně tak i přítomnost vzdálenějších příbuzných a jejich sdílení smutku.

Děti musí být na pohřeb připravovány, aby se z něj stala pozitivní součást jejich truchlení. Měly by dostat jasné informace, co tam uvidí a zažijí. Dalším faktorem, který může usnadňovat proces zármutku u dětí, je přizvat je k plánování pohřbu, mohou se pak cítit užitečně a důležitě. To jim pomáhá překonat pocity ochromení, které mohou zažívat (Worden, 1996).

UMÍRÁNÍ V RODINĚ S DĚTMI

Pokud se v rodině objeví vážná nemoc jednoho z jejích členů, ovlivní to chod celého systému a všichni se musí přizpůsobit mnoha změnám. Tempo, v jakém se jednotliví členové adaptují na tyto změny, je velice individuální a závislé na mnoha faktorech. Kromě věku a pohlaví jde také o to, kdo je nemocný – zda rodič nebo dítě.

UMÍRÁNÍ DÍTĚTE

Umírání dítěte je zvláště náročné kvůli jeho věku a závislosti na okolí a z toho pramenících pocitů nespravedlnosti, bezmoci a viny. **Péče o dítě nemocné fatálním onemocněním je tak vždy velmi vypjatou situací pro rodinu i zdravotnický personál.**



Po oznámení diagnózy dítěte rodiče začínají plnit několik úloh – poskytují odbornou ošetrovatelskou péči nemocnému dítěti, rodičovskou péči o nemocné dítě a emoční podporu zbytku rodiny.

Změna rolí a dosavadních vztahů v rámci rodiny je zátěží pro všechny členy. Sourozenci mohou prožívat nejenom ztrátu dosavadního vztahu s nemocným sourozencem, ale i oslabení vztahu s rodiči, kteří se primárně stávají pečovateli o nemocné dítě (Lewis, Prescott, 2006).

Ostatní děti se pak mohou dlouhodobě cítit opomíjené a méně milované. To se může odrazit v potížích s chováním i ve vztahu sourozenců k nemocnému. Je proto velice důležité, aby v rodině od začátku panovala otevřená výměna informací, ať už o nemoci a jejím možném vývoji od rodičů směrem ke všem dětem, tak o pocitech a potřebách dětí směrem k rodičům.

S postupující nemocí se může stát naléhavou otázkou, kde bude možné o dítě pečovat a kde zemře. Silverman (2000) navrhuje, aby se řešila dostatečně brzy, aby ji později nelimitoval fyzický stav umírajícího dítěte. Rozhodne-li se, že **dítě bude v této termi-nální fázi v nemocnici, je nepřetržitá přítomnost někoho blízkého u lůžka umírajícího dítěte velmi důležitá.**

UMÍRÁNÍ RODIČE

Těžké onemocnění rodiče přináší do rodiny rovněž velké změny. Zdravý rodič musí jeho roli zastupovat, zároveň se často stává pečovatelem o nemocného a také oporou zbytku rodiny. Rodina se musí adaptovat na novou situaci, přijímat omezení a těžkosti z ní plynoucí.

Těžce nemocný se vyrovnává se ztrátou role rodiče, partnera a prožívá ještě další obávané a očekávané ztráty – své soběstačnosti, nezávislosti, schopnosti zabezpečit děti do budoucnosti, vidět jejich růst a dospívání. To přináší velké emoce u všech členů rodiny, a pokud nejsou alespoň částečně sdílené, mohou vést k vzájemnému odcizování.

UMÍRÁNÍ Z POHLEDU PEČUJÍCÍCH BLÍZKÝCH

Škála pocitů, které se objevují u lidí, kterým umírá někdo blízký, je velice široká. Patří mezi ně např. pocity viny, závidění vůči okolí, strachu, úzkosti, zlosti, rozmrzelosti, frustrace, osamělosti, studu nebo trapnosti. Všechny tyto pocity jsou normální a do procesu vyrovnávání se s umíráním patří. Rodinní příslušníci a mnohdy i přátelé musí podávat větší výkony a také se mnoha věcí vzdávat. Může jim připadat sobecké, když sami odpočívají nebo mají chuť se bavit.

Z dlouhodobé perspektivy je dobré, aby pečující a blízcí mysleli i na svůj komfort, odpočinek a měli někoho, komu se mohou svěřit (DiGiulio, Kranzová 1997).

TRUCHLENÍ V RODINĚ S DĚTMI

PŘÍBĚH: Na Rodičovskou linku se dovolává se matka dvou menších dětí (4 a 6 let) a chce se poradit o tom, zda a jak má svým dětem sdělit, že dnes zemřel jejich otec. Byl dlouhodobě nemocný, po operaci se jeho stav zlepšil a všichni byli plní optimismu. Před hodinou jí z nemocnice volali, že se jeho zdravotní stav nečekaně zhoršil a už mu nemohli pomoci.

Rodina je interakční jednotkou, ve které každý člen ovlivňuje ostatní a **smrt jednoho z členů nabourává rovnováhu**, kterou měl tento systém nastavenou. Svou formu truchlení si zároveň odžívá každý člen rodiny individuálně dle jeho možností i kvality vztahu se zemřelým. **V jednom období probíhá zároveň několik procesů, které je někdy těžké postřehnout**, a může docházet k nedorozumění a odcizování jednotlivých členů. **Členové rodiny musí čelit smrti společně tak, aby rodina jako celek mohla po ztrátě upravit svůj systém** (Worden, 1996).

Truchlení je proces zasahující rodinu na mnoha úrovních. Mění se její vnitřní struktura, role, vztahy, ale také společenský status. To se promítá do proměnlivosti pocitů, chování, myšlení i očekávání každého člena.

Na hlubší úrovni dochází při úmrtí člena rodiny ke zpochybnění důvěry ve svět. Silverman (2000) i DiGiulio a Kranzová (1997) se domnívají, že **ztráta dítěte, rodiče nebo sourozence je ztrátou celoživotní**.

Riches a Dawson (2000) stanovili **4 principy**, které je dobré mít na mysli, pokud chceme rozumět **procesu truchlení v rodině**:

1. Truchlící rodiče a příbuzní jsou přeživší částí rodinné sítě, která byla smrtí rozbitá. Rodinné zvyky a členění zmizí z komunikace a přináší řadu sekundárních ztrát, které truchlící mohou vést do izolace.
2. Reakce každého člena rodiny na truchlení bude rozdílná dle jeho pozice v rodině i v širší sociální síti. Vnímání dopadu a důsledků úmrtí se může v rodině lišit, což přispívá ke vzniku nedorozumění a narušené komunikace.
3. Rozdílné prvky kultury, z níž rodina pochází, ale i rozdílné prostředí, ke kterému jednotliví členové rodiny patří, to vše může podporovat odlišné postoje, očekávání a přesvědčení o smrti i vhodných reakcích na ni. Rozdílný věk, pohlaví, pracovní a vrsťevnické skupiny mohou ovlivňovat rozdílné interpretace této skutečnosti pro každého člena rodiny, což může přispívat k nepochopení, co cítí ostatní.
4. Jeden z hlavních úkolů pro truchlící rodiče a děti je přizpůsobit formy chování a myšlení o sobě a o své rodině. Je to úkol pro každého člena rodiny, aby přizpůsobil svůj pohled na sebe sama i zemřelého tak, aby úmrtí uměl zpracovat. Rodina jako celek musí sladit tato individuální zpracování a pochopení do sdíleného obrazu o tom, co se jim stalo.

Je zajímavé, že pokud dojde v rodině k vážné události (nemoc nebo smrt), pozornost se soustředí více na rodiče než na děti. I Riches a Dawson (2000) si v rozhovorech



s truchlícími dětmi všimli, že často zmiňovaly pocity opomíjení ze strany učitelů i dalších dospělých, kteří se více soustředili na jejich rodiče a další příbuzné.

Může to být tím, že **dospělí** často **nemají reálnou představu** o tom, **jak jejich děti vidí svůj svět** a jakou mají kapacitu, aby se s faktem úmrtí vyrovnaly. Podceňují jejich projevy zármutku. Přitom tato vyjádření odpovídají dětskému věku a vývoji. Možná, že nemají takovou slovní výbavu, aby mohly přesně vyjádřit, co cítí, a to je pro ostatní matoucí. Pro rodiče i další dospělé není snadné být v kontaktu s dětským zármutkem, obzvláště když jsou sami hluboce raněni (Silverman, 2000).

Mnoho dětí i velmi **malého věku dokáže dávat** trpícím **rodičům** neverbální **podporu, být tolerantní k** jejich aktuální **neschopnosti zajišťovat péči** či k neobvyklému chování (Cleveová, 2004). Rodiče naopak ke svému utrpení ze ztráty dítěte přidávají pocity viny, že se nedokážou postarat a být nablízku zbylým dětem. **Všichni členové rodiny mohou kolísat mezi stavy hlubokého zármutku, izolace od ostatních a zvýšenou pozorností, podporou a péčí o ostatní truchlící** (Riches, Dawson, 2000).

Reakce na ztrátu blízkého se také mění spolu s tím, zda došlo k úmrtí dítěte, nebo rodiče.

ÚMRTÍ RODIČE

PŘÍBĚH: Na Rodičovskou linku volá pan učitel, jež se dnes dozvěděl, že matka jednoho z žáků zemřela při autonehodě. S prosbou o pomoc při sdělení této informace synovi se na něj obrátil žákův otec.

Je to čas velké bolesti a zmatku. Rodina musí nejen vyrovnat se ztrátou blízké osoby, ale čelit i všem praktickým nárokům, které následují. Jsou to obvykle finanční problémy, zvýšené nároky na zapojení se do péče o domácnost pro všechny členy, zvýšené nároky na samostatnost, odolnost vůči změnám.

Jak už bylo řečeno dříve, důležitým bodem je pohřeb a možnost dětí participovat na jeho přípravě i rozhodovat o záležitostech, které se jich přímo týkají (oblečení apod.). Také **návštěva hrobu může být** pro děti **možnost, jak zůstat v kontaktu se zemřelým** rodičem během času, kdy hledají nové místo zesnulého ve svém běžném životě. Ukazuje se, že děti, které takto zůstávají v kontaktu s mrtvým rodičem, mají menší potíže mluvit o něm uvnitř i vně rodiny a víc zkoušejí udělat svým chováním zesnulým radost. **Tento přetrvávající vztah se může stát zdravou součástí procesu budování nového smyslu vztahu k zemřelému i částí dětské životní zkušenosti.**

Většina dětí (bez ohledu na věk) umísťuje zemřelého rodiče na speciální místo, často nazývané nebe, a přisuzují mu schopnosti, jako by žil (může je vidět, slyšet, být s nimi v pokoji), přestože chápou rozdíl mezi tělem a duší (Worden, 1996).

Děti i dospívající se také často cítí být pozorováni nebo mají sny o zemřelém rodiči. Pokud k těmto pocitům dochází brzy po úmrtí rodiče, mohou v dětech vzbuzovat obavy.

S postupujícím časem se obavy vytrácejí. Tyto pocity blízkosti zemřelého nicméně mohou poskytovat užitečný kompromis mezi neradostnou pravdou a toužebným přáním (Weisman in Worden, 1996).

Komunikace o zemřelém v rodině a vzpomínání na něj jsou důležitými aspekty v procesu truchlení, zmenšují jeho intenzitu.

Dle Wordena (1996) se ukazuje, že **některé děti jsou navázány na své mrtvé rodiče více než ostatní**. Jako faktory zvyšující toto navázání uvádí stejné pohlaví zemřelého rodiče, také úmrtí matky spíše než otce a dívky se navazují více než chlapci. Nejméně se navazují adolescentní chlapci. Dále se v jeho výzkumech prokázalo, že tyto více fixované děti snáze vyjadřují svou emocionální bolest, mluví s ostatními o smrti a přijímají podporu rodiny a přátel. **To ovšem neznamená, že by zažívaly během truchlení potíže.**

Výzkumy (in Worden 1996, s 36) ukázaly, že **truchlící děti potřebují** v případě narušení rodinného systému úmrtím jednoho rodiče **tuto pomoc:**

- **podporu,**
- **zajištění péče a výchovy,**
- **kontinuitu.**

Dítě se cítí podporováno, když zbývající rodič může fungovat jako učitel a průvodce poskytující zpětnou vazbu a povzbuzení dětským pocitům a chování v tomto období. Pečující rodič nezajišťuje pouze oblečení a jídlo, ale je tu i pro poslouchání a poskytování informací, které dítě potřebuje. Kontinuita je často přehlížena, takže dítě získává pocit, že jeho svět je navždy změněn. Každé truchlící dítě potřebuje pocit, že rodina bude pokračovat v kontinuitě od minulosti k budoucnosti.

Děti se potřebují naučit, jak se vyrovnat se ztrátou. Potřebují vědět, že mají oporu ve zbývajícím rodiči. A že jejich pocity bolesti, neklidu a vzteku jsou přiměřené situaci.

Fyzická a emocionální dostupnost přeživšího rodiče je důležitá pro dětské přizpůsobení se ztrátě. Dle Wordena (1996) jsou dostupnější spíše matky než otcové, kteří často nejsou ochotni přejít na menší úvazek a mají větší potíže s mluvením o pocitech a snech svých dětí. Část vdovců volí pro zabezpečení chodu domácnosti brzký sňatek. Jedná se zejména o muže, kteří trpí po úmrtí partnerky vysokou mírou deprese a hledají nový vztah, který by nahradil ztracenou ženu, která pro ně byla základním zdrojem podpory. Výzkumy dále potvrzují, že děti těchto mužů mají větší emocionální problémy a více somatických příznaků a je u nich vyšší míra delikventního chování než u ostatních dětí, jejichž rodiče zůstali první rok sami. Mají také větší sklon nového partnera nepřijímat.

Pro některé starší děti je obtížné akceptovat nároky, které jsou na ně kladeny zbylým rodičem. Jiné mají pocity viny a přebírají naopak z velké části roli zesnulého rodiče a potlačují svůj vlastní proces truchlení. Je potom na dospívajícím i jeho rodiči, aby si promluvili a nastavili podmínky soužití i role v rodině tak, aby více vyhovovaly a odpovídaly kapacitě jednotlivých členů rodiny. (DiGiulio, Kranzová, 1997).



ÚMRTÍ DÍTĚTE, SOUROZENCE

PŘÍBĚH: Na Rodičovskou linku volá matka dospívajícího syna, jemuž před rokem zemřel bratr, její druhý syn. Byli si s bratrem velmi blízcí. Od té doby je syn uzavřený, utápí se v depresech, sebepoškozuje se.

Když umře v rodině dítě, objevují se velice rychle po odeznění prvního šoku a ochromení pocity nespravedlnosti a velké bezmoci. Po úmrtí dítěte se rodiče musí vypořádat se zármutkem svým, partnerovým a stejně tak se zármutkem ostatních dětí, pokud v rodině jsou.

Mnoho párů se přiznalo, že je úmrtí dítěte dovedlo na pokraj rozvodu. Výzkumy tuto domněnku nepotvrdily. K rozvodu pravděpodobně dochází v případech, kdy je manželský svazek oslabený už před touto událostí (Silverman, 2000).

Manželé se musí naučit respektovat způsob truchlení druhého a hledat možnosti, jak se přitom vzájemně cítit komfortně.

Citlivou oblastí manželského soužití v době po smrti dítěte je sexuální oblast. Mužům tato forma fyzické intimity může přinášet útěchu. Pro ženy je často sex spojován s počítáním a obnovuje v nich pocity ztráty. Proto většinou v měsících blízkých úmrtí dítěte mají pocit, že jejich sexuální touha zemřela spolu s dítětem (Silverman, 2000).

Pro zbývající děti může být ztráta sourozence velkou ránou, obzvláště pokud si byli věkově blízcí. **Mladší děti snadněji přijímají skutečnost smrti sourozence a zůstávají s ním dále v kontaktu než starší děti, které už ví komplexněji, co smrt znamená.** Dopady ztráty sourozence souvisí s mnoha faktory: věk, pohlaví, pořadí narození a vzájemné vztahy. **Ve svém sourozenci mohou děti ztratit přítele, spoluhráče, důvěrníka i soupeře.**

Dalším úkolem, který stojí před těmito truchlícími dětmi, je **zpracovat fakt, že se rodiče mění.** Nevědí, zda je to změna dočasná, nebo trvalá. Rodiče často nezvládají věnovat jim pozornost a truchlící sourozenci se cítí izolovaní a osamělí. Nebo je rodiče mohou zatěžovat svými vlastními reakcemi na ztrátu dítěte – mohou být úzkostnější a obávat se o ně příliš, nebo po nich mohou chtít, aby jim zesnulého sourozence nahrazovali. A kladou na ně nepřiměřené požadavky.

Dalším rizikem může být přílišná fixace rodičů na zemřelé dítě a opomíjení ostatních dětí. Zesnulý sourozenec je idealizován, což u přeživších dětí vede k pocitům zlosti a nespravedlnosti, které mohou zatěžovat proces truchlení (Kubíčková, 2001).

Je zřejmé, že úmrtí sourozence vede k rychlejšímu zrání v pohledu na smrt, než je tomu u vrstevníků truchlících dětí (DiGiulio, Kranzová, 1997).

V období, kdy se rodina vyrovnává se ztrátou dítěte, mají truchlící sourozenci stejné potřeby, jaké byly uvedeny u smrti rodiče. Rodiče akceptují zvláštnosti v chování svých dětí, které jsou způsobené truchlením. Pokud děti zlobí a neposlouchají, může to v nich vyvolávat ambivalentní pocity – zda mají toto chování tolerovat jako příznak truchlení, nebo být důslední a zachovat se jako dřív. Výzkumy ukázaly, že je lepší dbát na dodržování pravidel, která byla v rodině nastavená. Děti svým nevhodným chováním mohou

upozorňovat na nedostatek pozornosti ze strany rodičů nebo na potřebu o ztrátě sourozence hovořit. Rodiče se musí naučit koordinovat svoje vlastní potřeby s potřebou podpory a vedení ze strany dětí (Silverman, 2000).

Stejně jako u úmrtí rodiče **čeká pozůstalou rodinu úkol znovu vybudovat vztah k zesnulému**. Najít si nové rituály uctění jeho památky, uvědomování si jeho přítomnosti při rodinných svátcích. Více rodičů potvrdilo, že jim k překonání pocitů beznaděje a žalu pomáhá víra, že se se svými dětmi po smrti sejdou, že se jejich děti mají momentálně dobře. Tato víra často vzniká krátce po smrti dítěte na základě neobvyklého zážitku truchlících, kteří cítí přítomnost zesnulých nebo slyší jejich poselství. Tito rodiče se také shodují na tom, že o těchto zážitcích hovoří jen v bezpečném okruhu známých, kteří jsou ochotni těmto zážitkům věřit.

Smrt dítěte v rodině s více dětmi ovlivňuje způsob, jak rodiče reagují na smrt i jak vzdělávají v tomto směru mladší děti.

Základním úkolem pro truchlení nad ztrátou dítěte je nenahrazovat zemřelé dítě těmi přeživšími (Silverman, 2000).

PRAKTICKÁ DOPORUČENÍ A TIPY

Pojďme si tedy shrnout a doplnit možnosti, které máme v situacích, kdy někdo z rodiny umírá nebo je po smrti.

POMOC UMÍRAJÍCÍM A BLÍZKÝM

Pro umírající a jejich rodiny je nejdůležitější trávit čas pohromadě. Pokud je to možné, je dobré uspořádat pokoj vážně nemocného i pro návštěvy dětí tak, aby mohly svobodně přicházet a odcházet podle své vývojové kapacity. Je nutné respektovat, že doprovázející děti mohou oscilovat mezi potřebou být se svým rodičem, sourozencem a potřebou se chránit a být chráněny v jejich zranitelnosti (Dominica, 2006).

Pro lepší pochopení, co umírající prožívá, nám pomůže znalost stadií i projevů umírání, která jsou uvedena v kapitole Umírání. Ve všech fázích je **důležitá naše schopnost vyslechnout bez hodnocení, o čem vážně nemocný hovoří**, přemýšlí, jaké ho zaplavují pocity. Můžeme také vážně nemocného sami povzbudit, aby nám o svých pocitech řekl víc. Měli bychom se připravit na to, že tyto hovory nemají konkrétní cíl ani řešení (Kübler-Ross, 1992).

Je možné společně vzpomínat na hezké chvíle života, společně poslouchat hudbu, dívat se na televizi. Zejména v terminálních stadiích umírání je důležitá přítomnost někoho blízkého, který může po dohodě převzít některé ošetřovatelské úkony, fyzický kontakt je důležitý stejně jako verbální.

Někdy je užitečné, když se provázející s umírajícím (především dítětem) rozloučí ještě za jeho života. Loučení samo nemusí probíhat v jeho přítomnosti. Jde v tu chvíli o vyplakání



a částečné vyrovnání se s hroživou skutečností a o zklidnění. Další kontakt rodiče s umírajícím je pak klidnější a lépe snášený.

Pokud umírá rodič nebo dítě v rodině s dalšími dětmi, je důležité je neopomíjet, zvláště pokud se jedná o dospívající. Pro ty je toto období o to náročnější, že sami hledají svou identitu, a vážné události v rodině je mohou velice zasahovat. Je proto na místě mít na zřeteli několik postřehů, jak je nabízí Fitzgerald (2000):

- Informovat děti i dospívající o průběhu onemocnění jejich blízkého, o důležitých rozhodnutích, která děláte (sníží to jejich obavy a fantazie, co se vlastně děje).
- Respektovat, že potřebují na zpracování takových informací čas a že mají nárok na neočekávané reakce (může to být vztek, pragmatické dotazy, mlčení, odchod z domu za přáteli).
- Dát jim svobodnou volbu, zda chtějí svůj volný čas trávit s nemocným, nebo potřebují být s přáteli (podpoříte tím jejich možnosti mít situaci více pod kontrolou i aktivního zapojení do dění kolem nemocného).
- Nechat je dělat věci, které je baví, pokud je dělali předtím (je to už zmiňovaná kontinuita).
- Pokud chtějí, zapojovat je do péče o umírajícího (dáváme větší prostor pro aktivní rozhodování a sdílení).

Pečující o umírajícího partnera či dítě by měli dostávat **od zdravotnického personálu pravdivé a srozumitelné podané informace** týkající se stavu vážně nemocného, možného vývoje i možností jejich péče, resp. rozhodnutí o další léčbě.

Období péče o vážně nemocného může být poměrně dlouhé a v jednotlivých etapách se lišit svou náročností pro pečující. Jako je už zmíněno v doporučeních pro dospívající, resp. jejich rodiče, **je důležité si nacházet chvíle odpočinku, rozdělit péči** mezi víc členů rodiny, pokud je to možné.

Lze využít i síť institucí, které tuto pomoc nabízejí. V první řadě jsou to **hospice** – zdravotnická zařízení, která se specializují na pomoc nevléčitelně nemocným pacientům v terminálním stadiu a jejich rodinným příslušníkům, kteří zde mohou s nemocnými být. Cílem těchto zařízení je zmírnění bolesti a zachování důstojnosti nemocného. V současné době existuje v ČR i dětský hospic, který se zaměřuje spíše na odlehčovací služby (více informací v závěru textu – webové odkazy).

Pomoc lze získat i formou docházení odborníků přímo za nemocným domů. Jsou to **domácí hospice, pečovatelská služba, ošetřovatelská a asistenční služba** (více v Sláma, Drbal, Plátová, 2008).

Službou, která se u nás stále více rozvíjí, je tzv. **respitní neboli odlehčovací služba**, která je určena zejména pro regeneraci sil provázejících, ať už společným časově limitovaným pobytem v rámci hospice, nebo samostatným pobytem nemocného mimo domov.

Další možností pomoci v tomto období jsou **linky důvěry**, které jsou dostupné nepřetržitě, volající je může využít, aniž by musel opouštět své domácí prostředí, a obracet se na ně opakovaně.

Velkou pomocí při procesu umírání může být **podpora duchovního**, pokud jde o věřící rodinu nebo pokud o to má rodina zájem.

I v České republice začínají fungovat **svépomocné skupiny pro pečující laiky**, kam je možné docházet a sdílet s ostatními jejich zkušenosti, ventilovat svoje emoce a získávat užitečné podněty (více na www.pecujdoma.cz nebo www.cestadomu.cz).

Při psychických potížích, které se stávají neúnosnými, je dobré se obrátit na **odbornou pomoc psychologickou nebo psychiatrickou** v rámci ambulantních zařízení, krizových center, poraden pro mezilidské vztahy apod. Konkrétní kontakty jsou k dispozici na internetu nebo je poskytují už jmenované linky důvěry. Podrobněji i v následující části.

POMOC TRUHLÍCÍM A BLÍZKÝM

Na úvod shrneme faktory, které podporují proces zármutku a truchlení:

- **Rituály** (pohřby apod.).
- **Možnost hovořit o ztrátě a jejím významu.**
- **Kulturní vlivy, které dovolují vyjádření zármutku.**
- **Vyhýbání se návykovým látkám** (Janosik in Špatenková, 2005).

Truchlíci se opakovaně shodují v tom, že pro ně bylo důležité o zemřelém opakovaně mluvit a že s každým dalším vyprávěním se dostavovala úleva, byť nebyla vždy trvalá. Je důležité mít ve svém okolí někoho, kdo pozůstalého vyslechne v klidu, nebude se ho snažit převést na jiné téma nebo zastavit jeho vyprávění „dobrou“ radou.

DiGiulio a Kranzová (1997) zdůrazňují **vědomé rozhodnutí každého truchlíciho, že je čas ukončit stadiu hlubokého zármutku**, přejít k pochopení celé situace a začít znovu nacházet smysl v tom, co zbývá, začít znovu žít. Dodávají, že tato volba by neměla přijít příliš brzy. To, že přichází, se pozná tak, že už je truchlíci schopen myslet na dobré i špatné stránky zesnulého, je smířený s tím, že bude mít rád i další lidi, a dokáže si uvědomit, že jeho štěstí není závislé na přítomnosti zemřelého.

Další oblasti, které by **truchlíci neměli opomíjet**, se týkají **péče o jejich fyzickou stránku**. Snaha dodržovat nebo se vracet k **pravidelnému dennímu režimu** s dostatkem spánku, pití, jídla a pohybu může pomáhat překlenout zejména období těsně po smrti blízkého. Také **odpočinek, oddech, přeladění** je výraznou pomocí zejména pro truchlíci dospívající a děti.

Pokud se ocitáme **v roli blízkých truchlíciho**, je dobré si uvědomit a prožít vlastní pocit bezmoci, nejistoty a bezradnosti. A **nevyhýbat se kontaktu s truchlíci**. Dát mu prostor, aby vám celý příběh převyprávěl, nepřerušovat ho a nezastavovat. **V prvních dnech a týdnech** mohou pomoci i **malé praktické činnosti**, které jsou v tu chvíli pro truchlíciho nezvladatelné – **pomoc s úklidem, přípravou jídla, nákupem, hlídáním dětí** apod. Mnozí truchlíci nedokážou být zpočátku sami, je proto vhodné jim občas zatelefonovat, jít s nimi na procházku. Kontakt nemusí být dlouhý a i jeho odmítnutí je vhodné brát v kontextu proměnlivých pocitů než jako odmítání pomoci (Cesta domů, 2004). Shrňme a doplňme praktické tipy pro zacházení s truchlíci dětmi:

- **Říkat dětem pravdu** – pro dítě je důležitý pocit sounáležitosti rodiny, sdílení smutku. Také mohou mít nejistoty a dotazy, na které chtějí slyšet pravdivou odpověď podanou způsobem, kterému ve svém věku porozumějí.



- **Naslouchat** – stejně jako dospělí mají děti potřebu vyprávět příběh, který se váže k úmrtí blízkého, i pocity, které přitom měly. Potřebují vyslechnutí bez zbytečného přerušování a hodnocení. Některé děti, a zejména dospívající, naopak mluvit nechťejí, což je vhodné respektovat.
 - **Opakovaně ujišťovat, že jsou v bezpečí, milovány a bude o ně postaráno** – děti potřebují slyšet, že se o ně zbývající dospělí postarají, že dospělí tuto situaci zvládnou, dříve či později. Chtějí také pocítit, že nejsou opuštěné.
 - **Dovolit dětem projevovat všechny druhy emocí** – a zvláště ty negativní, pomoci je pojmenovat i dát najevo, že jsou normální. Pro děti je často nejjednodušší tyto emoce vyjadřovat v rámci her, pohybových a dalších aktivit.
 - **Očekávat fyzické projevy truchlení u dětí** – děti popisují různé bolesti hlavy, žaludku, břicha a další somatické obtíže. Je možné se pokusit dětem pojmenovat souvislost jejich truchlení a tohoto projevu nehodnotícím způsobem. A samozřejmě navštívit lékaře, pokud by tyto obtíže přetrvávaly.
 - **Zapojit děti do dění po úmrtí** – a to od prostého informování, co se chystá, jak to proběhne (např. pohřeb) až po nabídnutí možnosti aktivně se zapojit. Pro děti je důležité tímto způsobem získávat větší kontrolu nad děním, kterou ve chvíli úmrtí ztratily.
 - **Vzít dítě na pohřeb** – je to jasný rituál, doprovázený přítomností dalších příbuzných a známých, prostor pro rozloučení. Je nutné děti předem informovat, jakým způsobem bude pohřeb probíhat.
 - **Vzpomínat společně na zemřelého** – způsobů je mnoho (povídání, návštěva známých míst, vaření oblíbených jídel...), hodně záleží na respektování dětmi zvoleného způsobu i jeho načasování (nevnucovat dětem naše nápady, spíše nabízet, čekat, s čím samy přijdou).
 - **Zachovat denní řád** – pro dítě je to jedna z možností, jak obnovit pocit stability. Je důležité dbát na zachování disciplíny. Děti, jejichž zbylí rodič zachoval pravidla a dbal na jejich dodržování, se lépe vyrovnávaly se ztrátou než ty, které disciplínu nedodržovaly.
 - **Zajistit dětem dostatek fyzické aktivity** – zvláště pro menší děti je pohyb velmi cenným pomocníkem pro zpracování emocí.
 - **Respektovat různorodost truchlení každého dítěte** – ať už v závislosti na věku či dalších okolnostech mohou být projevy truchlení velice různorodé a nepochopení a nepřijetí ze strany dospělých zraňující.
 - **Být dobrým modelem truchlení** – pro děti je chování jejich blízkých určující pro způsob, jakým přistupují k vlastnímu zpracování zármutku.
- (The Dougy Center 2004, Worden 1996).

Pokud je z mnoha důvodů potřeba pomoci vně užšího sociálního okolí truchlících, je možné rozdělit období po smrti blízkého na dvě fáze. Během nich se mohou pomoc a péče lišit.

1. **Úvodní fáze – náraz**, která trvá od okamžiku smrti blízkého až po odeznění prvotního ochromení celé širší rodiny, zpravidla několik týdnů.
2. **Přízpůsobovací fáze** – zpravidla trvá nejméně jeden rok, dle typu ztráty

Ad 1. Pomoc by měla být poskytována **stejnými lidmi**, kteří rodinu **doprovázeli při umírání** (nejlépe je to širší rodina, přátelé, personál nemocnice nebo hospice, duchovní). Pokud se v okolí truchlících nikdo takový neobjevuje, je potřeba zapojit už nyní služby poradce. Je důležité, aby zdravotnický personál v těchto chvílích dal rodině podporu emoční i fyzickou. Zásadní je navodit atmosféru klidu, nespěchat, nabídnout podle situace rodině aktivnější zapojení v péči o tělo zemřelého.

Ad 2. V této fázi dochází u většiny truchlících k hlubšímu vnímání ztráty blízkého a u některých to vyvolá potřebu vnější podpory (Parkes, Relfová, Couldricková, 2007).

Pozůstalí se mohou obrátit na následující služby:

Psychologické a psychiatrické služby

Tyto služby jsou vhodné pro pozůstalé, u nichž se v průběhu procesu truchlení objeví psychické problémy. Většinou jde o pomoc při zvládání úzkostných stavů, fobií, panických atak, suicidálních tendencí a další řady potíží, které výrazně snižují kvalitu života truchlících. Pomoc se může odehrávat prostřednictvím docházení na opakovaná setkání, kde mají pozůstalí možnost zpracovat svoji ztrátu a reakce na ni a porozumět jim. Psychiatři mohou pomáhat zmírňovat potíže medikamenty.

Svépomocné skupiny

Jde o neformální setkávání lidí s podobnou zkušeností, jejímž cílem je vzájemné sdílení zážitků, emocí a podpory. Dochází zde k výměně užitečných postřehů, co se jednotlivým členům osvědčilo. Tyto skupiny nejsou vedeny odborníkem a většinou bývají otevřeny nově příchozím. (více např. na www.dlouhacesta.cz a www.cestadomu.cz).

Služby poradců – dobrovolníků

Tyto služby mohou mít dvě formy – proaktivní a retroaktivní. **Proaktivní službou** je myšleno přímé oslovování lidí, kteří takovou službu potřebují, s nabídkou pomoci. Tyto služby nabízejí zejména hospice. Pak je tu **služba retroaktivní**, která je nabízena například na internetových stránkách a pozůstalý se sám rozhodne, zda ji chce využít. Tuto službu provádějí lidé, kteří si danou zkušeností prošli, většinou bývají proškoleni a mohou pracovat pod supervizí.

Poradenství pro pozůstalé

Bývá nabízeno zejména v rámci hospicové péče a jeho cílem je facilitovat proces truchlení a vyrovnávání se se ztrátou blízkého. To se děje především díky navázání podporujícího vztahu, vytvoření prostoru pro emoce, legalizaci projevů truchlení, pomoci při řešení nastalých potíží a poskytováním průběžné a spolehlivé podpory. Z hlediska načasování takové pomoci je obvyklý odstup 6 – 8 týdnů po úmrtí, což je doba, kdy se o truchlící zvýšeně zajímá širší příbuzenský okruh a je pro ně tudíž těžké rozlišit, zda tuto pomoc potřebují (Parkes, Relfová, Couldricková, 2007).



ZÁVĚR

Téma smrti a umírání hluboce zasahuje a vždy bude zasahovat každého z nás. Mnoho z nás nemá přímou zkušenost s umíráním ani s úmrtím blízkého až do doby dospělosti. Tato nezkušenost společně s vytlačováním těchto aspektů života na okraj zájmu společnosti nám může významně ztížit vlastní postoje a pocity k blízkým, kteří umírají nebo zemřeli.

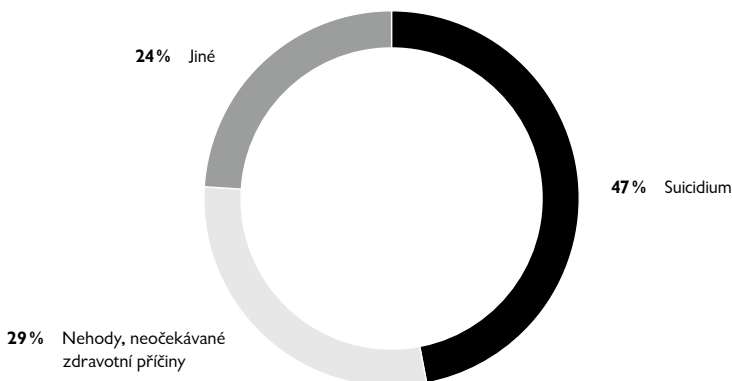
Jako důležité proto vnímám věnovat se tomuto tématu dříve, než nás osobně potká. A tento text nám v tom může alespoň dílčím způsobem pomoci. Zbytek je na každém z nás.

ÚMRTÍ V RODINĚ A DATA RODIČOVSKÉ LINKY

Za rok 2008 až 2010 Rodičovská linka přijala celkem 17 hovorů na téma Úmrtí v rodině. 15 telefonátů se týkalo úmrtí rodiče nebo prarodiče, dva telefonáty byly zaměřeny na úmrtí dítěte. Většina (16 telefonátů) byla uskutečněna bezprostředně, resp. v odstupu několika dní od úmrtí člena rodiny. To může ukazovat na velkou potřebnost telefonické krizové pomoci v období krátce po smrti blízkého, kdy je dostupnou a bezpečnou (tj. anonymní, volající může volit prostředí, odkud zavolá) možností, jak se zorientovat ve své situaci a následujících krocích.

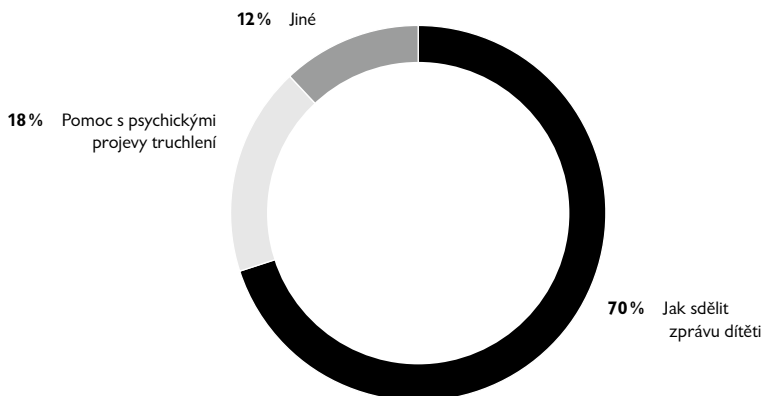
Z celkového počtu 17 hovorů se osm týkalo dokonaného suicida (tzn. 47 %), pět náhlého úmrtí při nehodě (29 %), resp. po nezdařeném lékařském zákroku. Dohromady 13 telefonátů (přes 76 %) tedy vycházelo z potřeby volajících zpracovat náhlé, neočekávané úmrtí blízkého. To může potvrzovat v textu uváděné faktory ztěžující vyrovnání se se ztrátou blízkého, a to jejich neočekávanost a forma.

graf č. 1: rozbor volání podle formy úmrtí blízkého



Při kvalitativní analýze hovorů se ukázalo, že (z celkového počtu 17 telefonátů) v rámci 12 hovorů volající potřebovali pomoci najít formu, načasování a způsob, jakým sdělí dětem, že umřel jejich rodič, sourozenec, resp. prarodič. Tento vysoký počet – 70 % ze všech dovolání na toto téma – může vycházet z celkově malé informovanosti o tomto jevu ve společnosti a minimální osobní zkušenosti s úmrtím blízkého, které stupňují nejistotu, obavy pozůstalých dospělých a vedou k telefonátu na krizovou linku. To lze vnímat jako konstruktivní řešení jejich situace.

graf č. 2: rozbor podle potřeb volajících v hovorech na RL



SEZNAM POUŽITÉ A DOPORUČENÉ LITERATURY

- Silverman, P. R.: *Never To Young to Know*. New York: Oxford University Press, 2000. ISBN 0-19-510954-6.
- Kubíčková, N.: *Zármutek a pomoc pozůstalým*. Praha: ISV nakladatelství, 2001. ISBN 80-85866-82-X.
- DiGiulio, R., Kranzová, R.: *O smrti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-210-3.
- Worden, J. W.: *Children and Grief When a Parents Dies*. New York: Guilford Press, 1996. ISBN 1-57230-148-3.
- Špatenková, N. a kol.: *Krizová intervence pro praxi*. Praha: Grada, 2005. ISBN 80-247-0586-9.
- Svatošová, M.: *Hospice a umění provázet*. Praha: Ecce homo, 1995. ISBN 80-902049-0-2.
- Haškovcová, H.: *Thanatologie*. Praha: Galén, 2007. ISBN 978-80-7262-471-3.
- Bluebond-Langner, M., DeCicco A.: Children's views of death. In Goldman, A.: *Oxford Textbook of Palliative Care of Children*. New York: Oxford University Press, 2006. ISBN 0–190852653–9.
- Dominica, F.: After the child's death. Family care. In Goldman, A.: *Oxford Textbook of Palliative Care of Children*. New York: Oxford University Press, 2006. ISBN 0–190852653–9.
- Lewis, M., Prescott, H.: Impact of life-limiting illness on the family. In Goldman, A.: *Oxford Textbook of Palliative Care of Children*. New York: Oxford University Press, 2006. ISBN 0–190852653–9.
- Riches, G., Dawson, P.: *An intimate loneliness. Supporting bereaved parents and sibling*. Buckingham: Open University Press, 2000. ISBN 0-335-19973-9.
- Field, M. J., Behrman, R. E.: *When children die: improving palliative and end-of-life care for children and their family*. Washington: The National Academies Press, 2001. ISBN 0-309-08437-7.
- Fitzgerald, H.: *The grieving teen. A guide for teenagers and their friends*. New York: Fireside, 2000. ISBN 0-684-86804-0.



- Parkes, C. M., Relfová, M., Couldricková, A.: *Poradenství pro smrtelně nemocné a pozůstalé*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu, 2007. ISBN 978-80-87029-23-7.
- Moody, R. A.: *Život po ztrátě*. Praha: Euromedia Group – Knižní klub, 2005. ISBN 80-242-1363-X.
- Kübler- Rossová, E.: *Hovory s umírajícími*. Brno: Signum unitatis, 1992. ISBN 80-85439-04-2.
- Kübler- Rossová, E.: *O smrti a umírání*. Turnov: Arica Turnov a nadace Klíček, 1992. ISBN 80-900134-6-5.
- Jakoby, B.: *Tajemství umírání*. Liberec: Dialog, 2005. ISBN 80-86271-42-8.
- Sláma, O., Drbal, J., Plátová, L.: *Umřít doma*. Brno: Moravskoslezský kruh, 2008. ISBN 978-80-254-2788-0.
- V době zármutku*. Praha: Hospicové občanské sdružení Cesta domů, 2004.
- Barret, A.: *35 Ways to Help a Grieving Child*. Portland: The Dougy Center for Grieving Children, 2004. ISBN 1-890534-03 X.

Užitečné odkazy:

www.cestadomu.cz
www.dlouhacesta.cz
www.hospice.cz
www.osobniasistence.cz
www.umirani.cz
www.klicek.org
www.pecujdoma.cz

služby sdružení linka bezpečí

● LINKA BEZPEČÍ

116 111

www.linkabezpeci.cz

www.116111.cz

www.ewamaproblem.cz

Linka bezpečí je hlavní službou Sdružení Linka bezpečí, jehož hlavním posláním je zajišťovat pomoc a ochranu dětem, mladým lidem a rodinám v tíživých životních situacích a zároveň přispívat k prevenci před vznikem těchto situací prostřednictvím telefonických a on-line služeb, vzdělávacích a publikačních aktivit.

Linka bezpečí těchto cílů dosahuje prostřednictvím telefonické krizové intervence, kterou poskytuje 24 hodin denně, bezplatně pro volání od všech telefonických operátorů. Služba je zcela anonymní, dítě o sobě nemusí sdělovat osobní údaje a přesto je mu poskytnuta služba v plné šíři. Svým rozsahem a profesionálním zajištěním představuje Linka bezpečí na území České republiky ojedinělý projekt.

Za 17 let své existence přijala Linka bezpečí přes 8,4 milionů dovolání od dětí a mladistvých.

Součástí služeb Linka bezpečí je:

● CHAT LINKY BEZPEČÍ

<http://chat.linkabezpeci.cz>

Chat Linky bezpečí se stal novou službou Sdružení Linka bezpečí na konci roku 2006.

Dětem nabízí jinou úroveň anonymity, při písemné komunikaci si může klient lépe promyslet odpovědi, reakce a to, co chce napsat sám za sebe. V neposlední řadě nabízí možnost obrátit se na služby Sdružení Linka bezpečí také dětem se sluchovým a řečovým znevýhodněním a dětem pobývajícím v zahraničí nebo kdekoliv a kdykoliv, kdy je to pro ně výhodnější než telefonovat. Cílem poskytované služby je nabídnout dětem a mladým lidem další možnost komunikace, která je jim blízká a pomocí které mohou řešit své starosti a svá trápení.



● E-MAILOVÁ PORADNA LINKY BEZPEČÍ

pomoc@linkabezpeci.cz

E-mailová poradna Linky bezpečí vznikla v roce 2004 a od té doby počet kontaktů, které přijme, stále narůstá. E-mailová poradna nabízí výhody on-line komunikace – vyšší míru kontroly nad kontaktem, možnost promyslet, co chce dítě napsat. Současně nabízí možnost využít služeb krizové intervence a poradenství pro děti, které mají sluchový nebo řečový handicap, či pro děti, které se nacházejí v zahraničí. E-mailová poradna funguje pomocí e-mailového kontaktu. Dítě, které se rozhodne, poslat svůj e-mail, obdrží odpověď do 3 pracovních dnů, ode dne zaslání dotazu. Tato lhůta je veřejně deklarována na webových stránkách Sdružení Linka bezpečí. I prostřednictvím e-mailu si dítě může říci o pomoc tím, že o sobě sdělí osobní údaje a následně je mu zprostředkována odborná pomoc u jiné organizace. Dítě se také může na E-mailovou poradnu obracet opakovaně a doplňovat informace.

Dítě o sobě nemusí uvádět žádné osobní údaje, jen e-mailovou adresu, na kterou by rádo dostalo odpověď na svůj dotaz.

● LINKA VZKAZ DOMŮ

800 111 113

724 727 777

www.vzkazdomu.cz

Na Linku vzkaz domů (dále LVD) se mohou obracet děti a dospívající, pokud zvažují útěk z domova, či ústavního zařízení, nebo z těchto míst již odešli, případně byli vyhozeni z domova.

Dětem a dospívajícím může SLB nabídnout kromě samotného hovoru, ve kterém s pracovníky a pracovníci LVD volající hledají řešení situace, předání vzkazu jejich rodičům nebo jiným dospělým osobám, které jim mohou pomoci. Stejně tak je možné, pokud to situace vyžaduje, nabídnout volajícím telefonickou konferenci s rodiči, kdy se v chráněném prostředí slyší dítě, rodič a pracovník či pracovníce LVD. Klientům a klientkám v případě potřeby zprostředkováváme kontakt s dalšími odbornými institucemi (nejčastěji orgány sociálně-právní ochrany dětí).

● **PROJEKT POMOCONLINE.CZ**

www.pomoconline.cz

Projekt je určen pro děti a teenagery, služeb mohou využít i rodiče. Cílem je pomoci porozumět možným rizikům spojeným s užíváním internetu – výše zmínění mohou kontaktovat Linku bezpečí na bezplatné nonstop krizové lince, na chatu nebo e-mailem. Pomoconline.cz je realizován v rámci projektu Safer Internet CZ (www.saferinternet.cz) a to od roku 2007. Projekt je spolufinancován Evropskou komisí. Partneři projektu jsou CZI, s. r. o. a OSI, z. s. p. o.

● **RODIČOVSKÁ LINKA**

840 111 234

606 021 021

www.rodicovskalinka.cz

pomoc@rodicovskalinka.cz

Jednou ze služeb Sdružení Linka bezpečí je Rodičovská linka, která poskytuje telefonickou krizovou intervenci a poradenství především rodičům, prarodičům a ostatním členům rodiny z celé České republiky. Další cílovou skupinou jsou pedagogové mateřských, základních a středních škol, kterým Rodičovská linka poskytuje výchovné poradenství týkající se především jejich žáků a studentů.

Rodičovská linka zabezpečuje své služby každý všední den v odpoledních a podvečerních hodinách v podobě tříhodinových bloků tzn., že služby jsou zajištěny každé pondělí, středu a pátek od 13 do 16 hod. a každé úterý a čtvrtek od 16 do 19 hod. Novou službou je E-mailová poradna Rodičovské linky.

rodiče, děti a jejich problémy

sborník studií

vydalo: Sdružení Linka bezpečí 2011

www.linkabezpeci.cz

Ústavní 91/95, 181 21 Praha 8

vedoucí projektu: Ing. Renáta Vargová

odborný garant publikace: Mgr. Kateřina Schmidová

jazyková korektura: Mgr. Jitka Pourová

grafická úprava: Studio Marvil, Ječná 29, Praha 2

tisk: JPM tisk, spol. s.r.o., Na Popelce 19/1187, Praha 5

Praha 2011

První vydání.

ISBN: 978-80-904920-1-1

neprodejný výtisk

Sdružení Linka bezpečí podporují:

generální partneři



generální sponzor



hlavní partneři



dotace a granty



děkujeme Studiu Marvil
za grafické zpracování zdarma



projekt LVD je financován Nadací rozvoje občanské společnosti ze sbírkového projektu Pomozte dětem